

MASTEROPPGAVE

Emnekode: HI325LS

Navn/kandidatnr.: Anette Eide, 3

«Alle mænd og kvinder maa mobiliseres til kamp mot en fiende, som er sterkere end den røde hær i Russland.»

- En studie om interessen for og oppslutningen rundt forbudsavstemningene i 1919 og 1926 i Rogaland og Nordland

Dato: 15.05.2019

Totalt antall sider: 68

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	ii
1.0 Innledning.....	1
1.1 Forbudsavstemningene i Norge, og norsk alkoholpolitikk	1
1.2 Den 5. og 6. oktober 1919	5
1.3 Den 18. oktober 1926.....	6
1.4 Tidene skifter.....	7
1.5 Regionforskjeller på arket, hva med i virkeligheten?	9
1.5.1 Skillelinjemodellen.....	11
1.5.2 Torske- og sildekultur	12
1.6 Øvrig litteratur.....	13
2.0 Frihet – forbud.....	14
2.1 Problemstilling	14
2.2 Utvalg, utgangspunkt og avklaringer	15
2.2.1 Fylkene – Nordland og Rogaland.....	15
2.2.2 Avisene – Lofotposten og Stavanger Aftenblad	16
2.2.2.1 Stavanger Aftenblad.....	17
2.2.2.2 Lofotposten.....	19
3.0 Nord og Vest	21
3.1 Nord - Nordland	22
3.1.1 Hva sier statistikken?	23
3.1.2 Hva sier litteraturen?	25
3.1.3 Hva sier avisen - Lofotposten?.....	29
3.2 Vest - Rogaland.....	32
3.2.1 Hva sier statistikken?	34
3.2.2 Hva sier litteraturen?	36
3.2.3 Hva sier avisen – Stavanger Aftenblad?	39
3.3 Regionforskjeller.....	42
3.3.1 En periferi mot en annen periferi?.....	42
3.3.2 To fiskerikulturer?.....	45
3.4 Modellenes tyranni?	49
4.0 Avslutning	50
Litteratur.....	52

Kilder.....	58
Vedlegg	- 1 -
1 – Ja-stemmer Nordland 1919	- 1 -
2 – Ja-stemmer Nordland 1926	- 2 -
3 – Ja-stemmer Rogaland 1919	- 3 -
4 – Ja-stemmer Rogaland 1926	- 4 -
5 – Resultater forbudsavstemningene, Norge, Nord-Norge og Vestlandet.....	- 5 -
6 – Avstemningsresultatene bygdene fylkesvis	- 6 -

Til Kamp mod Brændevinet!

Reiser Jer, Nordmænd, kjække og brave,
op nu til Kamp mod Brændevinsdrik!
Er det da Takken, Herren skal have,
at slig er Brugen af hvad vi fik?

Brændevinsdrikkens giftige Strømme
hærje ei længer i noget Huus!
Lader I vere Feste os tömme
daads tere Nordmænds Skaal uten Ruud!

Fatte I ei den Lykke og Hæder,
Afhelddenheden bringer Enhver,
og hvilke andre ukjendte Glæder,
som den bereder Hver, den har kjær?

Stopper da ikke til eders Öre,
knuser ei dette freidige Haab!
Ville I ikke lytte og höre
paa eders Venners, Slægtningers Raab?

Kjækt under Afhelds Banner vi træde,
Djævelen skal beröves sin Magt, -
og denne Drik, som aldrig gav Glæde,
være Farvel for evight nu sagt.

Bernh. Kock
(i Maadeholds-Tidende 19/7 1845)

Bilde 1: Sangtekst fra Rogaland Distriktslosjes arkiv

1.0 Innledning

100 år er gått siden det norske folk stemte frem noe som i dag blir sett på som en kuriositet i norsk alkoholpolitisk historie. Nesten 62 prosent av de som stemte sa *ja* til varig forbud av alkoholholdig drikke med over 12 prosent alkoholinnhold. Sju år senere ble forbudet nedstemt, og alkoholpolitikken som føres i dag startet midt under forbudet.¹

Alkoholpolitikk preger det politiske landskapet også i dag, og i perioder har saken for mange velgere vært enerådende. Dette kommer blant annet til syne i sitatet som har gitt tittelen til denne oppgaven.² Sterk alkoholholdig drikk ble av E.G. Enoksen, telegramforfatter, sett på som en større fare enn kommunismen. Dette sier noe om frykten for alkoholens skadevirkninger. Interessen for alkoholpolitiske restriksjoner førte med seg tallrike lokale folkeavstemninger, og to nasjonale avstemninger. Måtte onde forbys, eller var mildere tiltak som informasjon og rasjonering veien å gå?

Denne studien undersøker hvordan befolkningen i fylkene Rogaland og Nordland interesserte seg for, og hadde oppslutning rundt avstemningene om delforbud mot alkoholholdig drikk i 1919 og 1926. For å kunne undersøke dette må forbudsavstemningene først settes inn i kontekst. Norsk alkoholpolitikk frem til avstemningene, mellom avstemningene, og frem til forbudets opphør må fremlegges. Derfor starter denne oppgaven med å se på norsk alkoholpolitikk generelt og forbudstiden spesielt i korte trekk. Deretter blir oppgavens problemstilling presentert og besvart.

1.1 Forbudsavstemningene i Norge, og norsk alkoholpolitikk

Begge de nasjonale folkeavstemningene var rådgivende, de folkevalgte hadde siste ord,³ men med et forbuds-ja på 62 prosent i 1919 var det nok ikke et alternativ for de folkevalgte å ikke sette opp et forbud; forbud ble det. Folkeavstemningene fant sted i oktober i 1919 og samme måned i 1926. 62 prosent stemte for forbud ved den første folkeavstemningen, i 1926 var ja-stemmene nede i 44 prosent. To nasjonale avstemninger, samme spørsmål stilt med syv års mellomrom, med ulikt resultat. Forklaringene på endringene er mange. Noen peker på handelspolitiske forhold, noen på konjunkturer, andre på innenriks lovløshet. Mange forskjellige årsaker er mulige, og det kan tenkes at en kombinasjon av flere er mest sannsynlig.

¹ Vinmonopolet kom til i 1922, og med det var politikken som i dag føres (når det kommer til alkohol) startet.

² Stavanger Aftenblad (senere SA i fotnoter) 25.08.1919 s. 10.

³ Tor Bjørklund, "Lokale avstemninger om mål og alkohol. To motkulturer med ulikt syn på folkeavstemning.," *Historisk tidsskrift* 83, nr. 1 (2004): s. 59-60.

Hvilken posisjon alkoholpolitikken fikk på den politiske dagsorden i mellomkrigstiden ble av flere, særlig frem til 1960-tallet, sett på som merkelig:

Hele vårt økonomiske system knaket i sammenføringene [...], vi hadde konkursepideemi, kronesammenbrudd, storstreik, finansmisère og arbeidsledighet i en ny og ukjent målestokk, men det var og blev allikevel striden om forbudet som mer enn noe preget den almindelige meningsutveksling, den offentlige diskusjon og den politiske utvikling.⁴

Sitatet er fra en bok utgitt 1934, så det er rimelig å anta at forfatteren, Christensen, opplevde hele den politiske utviklingen før, under og etter forbudet. Han setter opp forbudet som en pussighet fra tiden rett etter Den store krigen, og som historikeren Olav Nærland Hamran viser, var dette synet lenge toneangivende for synet på forbudsinteressen og forbudstiden i Norge.⁵

Sakte, men sikkert begynte historikerne å snu, og anså etter hvert forbudet som noe annet enn en pussighet. En historiker som Hamran ikke retter oppmerksomhet mot er Arne Bergsgård, som etter sin død fikk publisert et manuskript i 1958. I boken *Frå 17.mai til 9.april* omtaler han forbudet i en annen språkdrakt enn de som så på forbudet som en kuriositet. Bergsgård setter opp forbudet som en fiasko:

Det hadde ikkje vori vellykka, men hadde dregi med seg mykje umoralsk utgliding (...) Forbodspolitikken hadde vorti eit nederlag, ikkje berre for forbodsfolket, men for landet. Det hadde visseleg vori mykje idealisme i denne politikken, men han hadde ikkje rekna med viktige folkepsykologiske faktorar, og han hadde ikkje rekna med utlandet; vi hadde tapt mot vinlanda, mot økonomiske krefter, like vel som mot krefter i vårt eige folk.⁶

Hva han mener med *folkepsykologiske faktorer* kan spekuleres rundt, men om vi setter til side at formuleringene er vel bombastiske, og at mye presenteres som harde fakta uten referanser, er dette en vridning til å se på forbudet som faktisk politikk – feilslått politikk. Denne boken, som kom ut fire år etter Bergsgårds død, bryter delvis med tanken om at forbudet i all hovedsak ble sett på som en kuriositet, da manuset til denne boken ble skrevet i løpet av krigen og i hans siste leveår.⁷ Historikeren Berge Furre bygger på Arne Bergsgård, men ei heller han går noe

⁴ Chr. A.R. Christensen sitert i: Olav Hamran, "Det egentlige drikkeonde : måtehold i etterforbudstida" (Doktorgradsavhandling, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo Unipub, 2005), s. 2-3.

⁵ Ibid.

⁶ Arne Bergsgård, *Frå 17. mai til 9. april* (Samlaget, 1958), s. 363.

⁷ Ibid., s. 5. Magne Skodvin skriver dette i forordet til Bergsgårds bok.

særlig lengre når det gjelder å se ut over den politiske historieskrivingen.⁸ Det sosiale aspektet nevnes kort, men det er i all hovedsak knyttet til politiske beslutninger og prosesser.

Det er først, som Hamran påpeker, historikeren Per Fuglum som «Som den første skriver (Fuglum) avholdsbevegelsen – og alkoholproblematikken i det hele tatt – inn i norsk historie.»⁹ Det var altså ikke før Fuglum tok tak i emnet at det fikk en legitim plass i norsk historieskriving.¹⁰ Skriver man i dag om brennevin- og hetvinsforbudet i Norge kan man ikke la være å se til nettopp Per Fuglum. Han har bidratt mye til litteraturen om forbudet spesielt og norsk avholdshistorie generelt. Gjennom sine arbeid med det nasjonale forbudet og den historiske utviklingen av den nasjonale holdningen til alkoholpolitikk har han etablert en sterk autoritet innen avholds-forskningen i Norge.¹¹

Fuglums skrivestil er preget av verdiene han selv synes å verdsette hos historikere: forsiktighet, nøkternhet og kildeorientert.¹² I *Brennevinsforbudet i Norge*¹³, *Et onde avskaffer man!*¹⁴ og i kapitlene han har skrevet om avholdshistorie i *Norges kulturhistorie*¹⁵ og *Norge i støpeskjeen 1884-1920*¹⁶ kommer dette til syne.

Fuglum skriver særlig om organiserte avholdsfolk, som sammen med «grupperinger av samarbeidsvillige og sympatisører»,¹⁷ dannet det kalte *Forbudshæren*.¹⁸ Det er ikke bare avholdshistorie som har fasinert Fuglum. Arbeiderbevegelsen er et annet tema han har arbeidet med, og han har også kombinert temaene i boken *Allierte eller rivaler?: avholds- og arbeiderbevegelsen i Arbeiderpartiets gjennombruddstid*.¹⁹

⁸ Berge Furre, *Norsk historie 1905-1940*, vol. 114, Orion-bøkene (Oslo: Det norske samlaget, 1971), s. 172-76.

⁹ Hamran, s. 14.

¹⁰ Som vist skrev både Bergsgård og Furre emnet inn i norsk politisk historie, dog med et ensidig blikk. Fuglum var den første som virkelig tok tak i emnet og nøye gikk gjennom kildemateriale for å gi et nyansert bilde. Han var også den første som tok emnet over i sosialhistorisk retning.

¹¹ Ikke nok med det. Fritz Hodne skriver at "Få norske historikere har gjort så meget som professor Per Fuglum for å spre kunnskap til kolleger om avholdssaken og brennevinsondet." Fritz Hodne, "Per Fuglum : Brennevinsforbudet i Norge," *Historisk tidsskrift* 77, nr. 4 (1998): s. 523.

¹² At Fuglum verdsetter disse egenskapene kommer frem i bokmeldingen: Per Fuglum, "Leiv Mjeldheim : Folkerørsla som vart parti: Venstre frå 1880-åra til 1905," *ibid.* 65, nr. 01 (1986); Og i: Hamran.beskrives Fuglum i samme ordlyd.

¹³ Per Fuglum, *Brennevinsforbudet i Norge* (Trondheim: Tapir, 1995).

¹⁴ *Et onde avskaffer man! : arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden*, vol. 28, Skriftserie fra Historisk institutt (trykt utg.) (Trondheim: Historisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 1999).

¹⁵ "Alkohol eller avhold," i *Norges kulturhistorie : 5 : Brytningsår - blomstringstid*, Red. Ingrid Semmingsen, et al. (Oslo: Aschehoug, 1980).

¹⁶ *Norge i støpeskjeen : 1884-1920*, Red. Knut Mykland, 3. ed., vol. 12, Norges historie (Oslo: Cappelen, 1995).

¹⁷ *Brennevinsforbudet i Norge*, s. 185.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Per Fuglum, "Allierte eller rivaler? : avholds- og arbeiderbevegelsen i Arbeiderpartiets gjennombruddstid," *Arbeiderhistorie* (2000).

Norsk alkoholpolitikk opplevde sin første vekst i første halvdel av 1800-tallet, med sterk innflytelse fra den anglosaksiske verden.²⁰ Etter denne første vekstfasen ble interessen for alkoholpolitikk svekket i en periode. Senere fikk saken en liten renessanse med Asbjørn Kloster fra 1860-tallet, og fra 1880-årene var saken tilbake på den politiske dagsorden i Stortinget; i 1894 ble reglene for samlagsavstemningene satt.²¹ Avstemninger som skulle avgjøre om utsalgene av hetvin og brennevin skulle legges ned eller beholdes i utsalgene i de enkelte kommunene.²² Etter regelverket var satt tok det knapt et år før de første folkeavstemningene om alkoholspørsmålet fant sted, i 1895.²³ Det nasjonale fokuset fra første halvdel av århundre var nå blitt lokalt, og dette skulle senere bli styrket, og få kallenavnet navnet Aarrestad-linjen. Resultatet skulle bli at så mange kommuner sto uten samlag, at man skulle ende med en nasjon uten lovlig salg av alkohol.²⁴

Alkoholpolitikken frem til 1914 hadde ført til bedring fra tidligere tilstander. Blant annet hadde Nord-Norge i 1895 fått smughandlerloven som begrenset smuglingen særlig rundt de store sesongfiskeriene i landsdelen, og fra samme år begynte også samlag å legges ned i landet.²⁵ Ellers hadde også Den Norske Totalavholdsforening (DNT) og Godtemplarer losjene (I.O.G.T.) mye å si for det individuelle avholdet. Historikeren Steinar Aas viser til de unge brødrene Paul og John som avla sine avholdsløfter i 1895, hvor førstnevnte «medgav at det hadde vært til stor hjelp når han anløp fremmede havner som sjømann.»²⁶ Disse personlige løftene som ble gitt kan, som i Paul sitt tilfelle, ha bidratt til at mang en sjømann holdt seg unna alkohol.

Aarrestad-linjen var lenge det rådende fokuset for avholdsarbeidet, men krig skulle endre på dette. Første verdenskrig, Den store krigen, presset frem ulike midlertidige forbud mot alkoholholdig drikk, forbud som i hovedsak skulle sikre befolkningen mat. Det siste av krigens forbud, som forbød tilvirkning og import av sterkere alkoholholdig drikk (over 12 prosent), kom i 1917.²⁷ Forbudet kom for å ikke bruke viktige matressurser, og det var akseptert i befolkningen som stort sett levde etter forbudets restriksjoner.²⁸

²⁰ Brennevinforbudet i Norge, s. 3-5.

²¹ Samlagene oppsto etter politisk enighet, og etter svensk modell på 1870-tallet. Samlagene skulle være utsalg av sterkere alkoholholdig drikk som ikke skulle oppfordre til samme bruk som det tidligere hadde vært, usømmelig bruk.

²² Bjørklund, s. 79.

²³ Ibid., s. 65-66.

²⁴ Ibid., s. 79.

²⁵ Steinar Aas, *Forvandlinga : 1890-1950*, vol. 3, Bodøs historie (Trondheim: Tapir akademisk forl., 2014), s. 231.

²⁶ Ibid., s. 131-32.

²⁷ Nils A. Ytreberg, *Narviks historie : 2 : Fra første verdenskrig til våre dager*, vol. 2 (Narvik: Narvik kommune, 1954), s. 64.

²⁸ Fuglum, *Norge i støpeskjeen : 1884-1920*, 12, s. 503.

Avstemningen om å gjøre dette forbudet permanent ved den nasjonale folkeavstemningen i 1919, endte i forbudstilhørernes favør, og i 1921 var forbudet permanent ved lov. Alkoholholdig drikke med over tolv prosent alkoholinnhold var nå forbudt, men handelspolitiske forhandlinger økte kort tid etter grensen til drikke over 14 prosent alkoholinnhold.²⁹

Det må påpekes at dette var et delforbud. Alkohol i visse former var fortsatt lovlig. Fuglum trekker frem dette faktum som en av årsakene til at det nesten ti år gamle forbudet røk etter en ny nasjonal folkeavstemning. Året etter den andre avstemningen var forbudet opphevet, og alkoholpolitikken vi har på nasjonal plan i dag, med fokus på å begrense alkoholbruken ved bruk av tiltak som avgifter, reguleringer og informasjon, kan man se at har linjer tilbake til 1920-tallet.³⁰

1.2 Den 5. og 6. oktober 1919

Folkeavstemningen i 1919 skulle som nevnt avgjøre om det midlertidige forbudet fra 1917 skulle bli varig. Etter at Den store krigen, første verdenskrig, var over, og krigens midlertidige forbud var ment å skulle avvikles «kravde avhaldsfolket at landsforbudet skulle gjerast varig; det vær serleg lækjaren *Johan Scharffenberg* som hadde agitert fram dette kravet.»³¹ Dette førte til at det ble holdt en rådgivende folkeavstemning om varig forbud.³²

Legen og samfunnsdebattanten Johan Scharffenberg var totalavholdsmann og hadde kjempet for landsforbud mot brennevin (og fra 1909 totalforbud mot alkoholholdig drikke) i tiår før den første nasjonale folkeavstemningen.³³ Han begynte å bryte med Sven Aarrestad og strategien om å tørrlegge landet et samlag av gangen rundt 1907, og var i stor grad med på å agitere for forbudsavstemningen. Aarrestad var avholdsmann, venstrepolitiker, bonde og *jærbu*.³⁴ Han kom fra landsdelen med sterkest støtte, og lektoren og forfatteren Kristoffer Haave går så langt som å peke på at det er «grunn til å tro at avholdssaken fikk sin betydningsfulle plass i vårt politiske liv gjennom Aarrestad som politisk personlighet.»³⁵ Dette er en sterk påstand, og hvorvidt den kan forsvares til det fulle kan man spekulere i, men det er klart at Aarrestad hadde en sterk rolle innen norsk alkoholpolitikk i sin samtid.

²⁹ Ragnar Hauge, *Alkoholpolitikken i Norge* (Oslo: Statens Edruskapsdirektorat, 1986), s. 38 & 44.

³⁰ Sosial- og helsedepartementet, "Alkoholpolitikken i endring? : Hvordan norske myndigheter kan møte de nye utfordringer nasjonalt og internasjonalt," (Oslo: Sosial og helsedepartementet, 1995), s. 34.

³¹ Bergsgård, s. 359.

³² Fuglum, *Brennevinsforbudet i Norge*, s. 202.

³³ *Ibid.*, s. 31-34 & 48-49.

³⁴ Kristoffer Haave, *Sven Aarrestad: et riss av livsverket hans* (Oslo: Det Norske totalavholdsselskap, 1944), s. 78-79.

³⁵ *Ibid.*

Perioden som behandles i denne studien havner innenfor det historikeren Jens Arup Seip betegnet (1884-1945) som «de organiserte minoritetenes eldorado. Det var avholdsfolkets og målfolkets politiske glanstid.»³⁶ Nesten ti prosent (257 041) av befolkningen var organiserte avholdsfolk, og om alle disse stemte for forbud i 1919 utgjorde de rett over halvparten av ja-stemmene. Noe som viser at avholdstanken var utbredt også utenfor de organiserte rammene. I formuleringen til Seip kommer det ikke frem hvor viktige organisasjonene var for utviklingen av Norge. Historikeren Jan Eivind Myhre skriver at «Associationsvæsenet», «fremveksten av private organisasjoner (...) skaut fart frå omkring 1840».³⁷ Myhre skriver videre at disse private organisasjonene fikk navnet *det sivile samfunnet*. Dette sivile samfunnet la seg i skjæringen mellom det offentlige med stat og kommune på den ene siden og det private med familie og individ på den andre siden, og påvirket begge i stor grad. Videre påpeker han:

Foreningane fekk konsekvensar for utviklinga av demokrati og kultur, for økonomi og for sosiale forhold. Dei blei ein viktig del av offentlegheita, som igjen er uvurderleg for ei demokratisk utvikling. Ikkje minst kom dei til å binde landet tettare saman.³⁸

Seip nyanseres her ved at man ser at foreningene var med på å bygge landet, og det var fra 1800-tallet en naturlig del av både offentligheten og privatlivet.

I 1919 stemte 489 017 av Norges stemmeberettigede for forbud, 304 673 stemte imot.³⁹ Denne informasjonen, og mye annet er å finne i Alkoholstatistikken fra 1920. Den byr på en nøye gjennomgang av alkoholens virkninger på det norske samfunnet, og har stort fokus på forskjellen mellom by og land.⁴⁰ Når man arbeider med forbudet, og ser på forbudsavstemningen er denne statistikken uunnværlig. Likevel har ikke denne statistikken gitt det fullstendige bilde jeg var ute etter, og derfor har jeg også sett på de statistiske årbøkene for avstemningsårene, samt fiskeristatistikken for 1919.⁴¹

1.3 Den 18. oktober 1926

Mens den offentlige statistikken fra avstemningen i 1919 hadde tittelen *Alkoholstatistikk 1918-1919*, og detaljert la frem det meste som kunne legges frem av statistikk om alkohol og alkoholbruk på 120 sider, er statistikken fra avstemningen i 1926 kun om forbudsavstemningen

³⁶ Jens Arup Seip, *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*, U-bøkene (Oslo: Universitetsforlaget, 1963), s. 16.

³⁷ Jan Eivind Myhre, *Norsk historie 1814-1905 : å byggje ein stat og skape ein nasjon*, 2. ed., vol. 3 (Oslo: Samlaget, 2015), s. 158.

³⁸ Ibid.

³⁹ Norges Offisielle Statistikk (senere NOS i fotnoter) VI. 190., s. 34-35.

⁴⁰ NOS VI. 190.

⁴¹ NOS VII. 53.; Statistisk Sentralbyrå (senere SSB i fotnoter), Statistiske årbøker for 1920 & 1926 og 1927.

(går over 24 sider).⁴² Hvorfor omfanget av statistikken knyttet til folkeavstemningene er så ulike kan spekuleres rundt. En mulighet er at det var så kort tid mellom avstemningene at det ikke ville være hensiktsmessig å gi ut en ny omfattende alkoholstatistikk, en annen tanke er at det i tiden før forbudet ble stemt frem var skikkelser som ønsket å presentere alkoholens omfang, mens det etter andre avstemningsår ikke var samme interessene. Sammen med statistikken funnet i *Forbudsavstemningen 18 oktober 1926* har jeg sett det nødvendig å også bruke den statistiske årboken for 1926 og 1927.

I dette andre avstemningsår stemte 531 084 mot forbud, noe som utgjorde 56 prosent av de som stemte. Forbudet var altså ikke lengre ønsket av flertallet. Selv om ja-siden ikke hadde en særlig svak nedgang i antall stemmer, med rett under 66 000 færre stemmer, sank ja-prosenten med 18 prosentpoeng. Nei-siden hadde på den andre siden mobilisert betraktelig med mer enn 225 000 flere stemmer i 1926 enn i 1919. Fuglum peker på at forbudskampen hadde endret karakter mellom avstemningene, og det gjaldt særlig for forbudsforkjemperne. Han viser til at de i 1919 var selvsikre og på offensiven mens de i 1926 var i forsvar.⁴³ I dette legges det at det i 1919 var en temmelig klar forventning om seier, mens situasjonen var en annen i 1926. Her var det et håp, men ikke en forventning om seier for forbudstilhengerne. Påstanden forsterkes når man ser på NOU:24 fra 1995. Her kommer det frem: «Det var først og fremst motstanderne av forbudet som hadde mobilisert, mens det var 225 000 flere mot forbud nå enn ved avstemningen i 1919, var nedgangen i antallet forbudstilhengere bare 65 000.»⁴⁴

Men så var det årsaken til at en ny folkeavstemning fant sted kun syv år etter den forrige. NOU-en peker på forbudets nedadgående legitimitet i befolkningen: «Smugling, hjemmebrenning og reseptmisbruk økte (nå) i et voldsomt omfang, og håndhevelsen av forbudet krevde et stadig større og dyrere kontrollapparat.»⁴⁵ Andre har pekt på handelskonflikt og utenrikspolitikk.⁴⁶

1.4 Tidene skifter

Av lov fra 1921 ble forbudet permanent, men det skulle kjenne de første krampetrekningene allerede ett år senere på grunn av press fra handelspolitisk hold. Hetvinsforbudet ble opphevet i 1923 da man ikke klarte å få gjennom en traktat med Portugal, og for å hindre fortsatt sterke begrensninger av eksport av fisk til blant annet Portugal.⁴⁷ Tre år etter var det klart for en ny folkeavstemning med et resultat som var et nederlag for avholdsfolket.

⁴² NOS VIII. 14.

⁴³ Fuglum, *Brennevinsforbudet i Norge*, s. 564.

⁴⁴ Sosial- og helsedepartementet, s. 33.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Se f.eks. Ola Svein Stugu, *Norsk historie etter 1905 : veien mot velstandslandet*, vol. 4 (Oslo: Samlaget, 2012), s. 81-82.

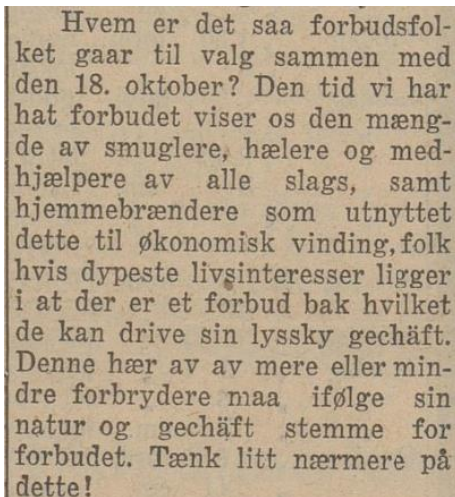
⁴⁷ Se f.eks. Hauge, s. 45.

Som nevnt over, økte graden av alkoholrelatert kriminalitet etter første verdenskrig. Et argument var at forbudet gjorde flere kriminelle. At et slikt argument veide tungt viser at forbudet ikke lengre hadde særlig legitimitet i befolkningen. En annet argumentet brukt av nei-siden i 1926 var at forbudet ikke hjalp på edrueligheten, men gjorde forbrytere rike. På bildet til venstre er et utdrag av et innlegg i Lofotposten, hentet fra Nordlands Nyt som viser slik agitasjon.⁴⁸ Denne type argumenter finnes i særlig grad i blant annet bøkene til kriminologen og forfatteren Per Ole Johansen: *Markedet som ikke ville dø og Brennevinskrigen*.⁴⁹

Johansen peker ikke bare på den økte kriminaliteten. Han, i likhet med Fuglum, Hamran og andre peker på handelspolitiske konflikter og økonomisk trange tider. NOU:24, 1995 legger frem at handelspolitikken var en

sentral årsak til at «opinionen mot brennevinsforbudet vokste seg stadig sterkere».⁵⁰ De peker her på opphevelsen av hetvinsforbudet som medførte at edruskapstanken bak forbudet ble svekket. Bakgrunnen for hetvinforbudets opphevelse var som nevnt traktatforhandlinger og motstand fra vinlandene (Spania, Frankrike og Portugal).⁵¹ Dette, skriver de i NOU-en, var et *avgjørende nederlag* i forbudets øyemed.

Den økonomiske historikeren Fritz Hodne sier seg enig med NOU-forfatterne. Han skriver at «Handelspolitiske forviklinger oppsto straks etter [forbudet ble innført], for «vinlandene», Frankrike, Spania, Italia og Portugal, tok skritt for å stanse sin import av norsk fisk».⁵² Dette er en forenkling, men det viser likevel tendensene. Som kontrast til dette synet kan man se til historikeren Axel Coldevin sin Bodø-historie, hvor det kommer frem at «Markedet for norsk klippfisk i Spania var svekket allerede før 1914, og under krigen ble forbindelsen med våre gamle tørrfisk- og klippfiskmarkeder i Sør-Europa nesten helt brutt».⁵³ Det Coldevin her legger

Hvem er det saa forbudsfolket gaar til valg sammen med den 18. oktober? Den tid vi har hat forbudet viser os den mængde av smuglere, hælere og medhjælpere av alle slags, samt hjemmebrændere som utnyttet dette til økonomisk vinding, folk hvis dypeste livsinteresser ligger i at der er et forbud bak hvilket de kan drive sin lyssky gechäft. Denne hær av av mere eller mindre forbrydere maa ifølge sin natur og gechäft stemme for forbudet. Tænk litt nærmere på dette!

Naar vi den 18. oktober gaar til folkeavstemningen om forbudet, la os da gjøre dette til en national frihetsdag naar vi med ryggens rankhet og sindets stolthet avkaster dette uværdige hegemoni som nu en tid har ydmyget og forsumpet nationen.

Berger Nilsen.

Bilde 2: Utdrag fra innlegget "Omkring forbudet" publisert i Lofotposten 23. september 1926

⁴⁸ Lofotposten (senere LP i fotnoter) 23.09.1926, s. 6.

⁴⁹ Per Ole Johansen, *Brennevinskrigen : en krønike om forbudstidens Norge* (Oslo: Gyldendal, 1985); *Markedet som ikke ville dø : forbudstiden og de illegale alkoholmarkedene i Norge og USA* (Oslo: Rusmiddeldirektoratet, 1994).

⁵⁰ Sosial- og helsedepartementet, s. 33.

⁵¹ Ibid., s. 5.

⁵² Fritz Hodne, *Norges økonomiske historie 1815-1970* (Oslo: Cappelen, 1981), s. 487-88.

⁵³ Axel Coldevin, *Bodø by 1816-1966* (Bodø: Bodø kommune, 1966), s. 375-76.

frem er muligens også for bombastisk. Han henter denne informasjonen fra to bøker henholdsvis om tørrfiskens og klippfiskens historie, noe som kan sies at gir en mer objektiv innfallsvinkling enn verk som i utgangspunktet ser på forbudet og dets påvirkninger.⁵⁴ Fuglum legger seg på sett og vis mellom disse to synene, dog nærmere Coldevin enn Hodne. Når Fuglum går gjennom den første forhandlingsfasen presenterer han bakgrunnen for nettopp forhandlingene med vinlandene,⁵⁵ og selv om han legger vekt på særlig Spania som viktig klippfisk-importør også etter krigen, legger han også trykk på at:

Det er viktig i denne sammenheng å være klar over at det dreide seg om en omfattende krise for næringen, en krise som berodde på forskjellige årsaker, men som først og fremst hadde det alminnelige sammenbrudd i markedet som bakgrunn.⁵⁶

Det som her menes med *det alminnelige sammenbrudd i markedet* er en sammensetning av lavkonjunkturen, konkurransetilveksten og den psykologiske påføringen fiskerne opplevde av å gå fra økt eksport til tilnærmet stans (økonomisk sett). Det var altså en kombinasjon av elementer som gjorde at handelspolitikk av mange ble sett på som forbudets akilleshæl.

I løpet av disse syv årene måtte fem regjeringer takke for seg.⁵⁷ Dette viser også til den politiske ustabiliteten som fant sted i denne perioden. De økonomiske påkjennningene, forbudet, og endringene etter Den store krigen var utfordrende for de som styrte landet og denne kombinasjonen viste seg å være farlig når det gjaldt å holde på regjeringsmakt.

1.5 Regionforskjeller på arket, hva med i virkeligheten?

Det er flere som har kommet med forklaringer på hvorfor regioner er forskjellige. Noen belager seg for eksempel på forklaringer basert på næringsmessig ressursgrunnlag, andre på etnisk sammensetting. Stein Rokkan var en av forskerne som forsøkte å komme med forklaringer basert på regionale forskjeller. På 50-tallet presenterte han, sammen med andre, en modell, skillelinjemodellen, som skulle (skal) forklare hvorfor folk med ulik bakgrunn stemte som de gjorde ved valg. Denne modellen gir forklaringsgrunnlag til ulike perioder i norsk

⁵⁴ Bøkene Coldevin viser til: Carl Konow, *Tørrfiskhandel : en faglig utredning om tørrfiskhandel fra 1914 til 1945 med særlig henblikk på omsetningsformene i mellomkrigstiden* (Bergen: John Griegs boktrykkeri, 1945); Odd Vollan, *Den norske klippfiskhandels historie* (Førde: Øens Forlag, 1956).

⁵⁵ Fuglum, *Brennevinsforbudet i Norge*, s. 254-59.

⁵⁶ Ibid., s. 258.

⁵⁷ Gunnar Kage, *Forbudstid : den norske krigen mot brennevinet* (Oslo: Spartacus, 2016), s. 8. Regjeringene som gikk av og når: Knutsen 1920, Halvorsen 1921, Blehr, 1923, Berge 1924 og Mowinkel 1926.

stemmegivning. De fant at hvor man bodde i landet var en forklaringsfaktor på hvorfor man stemte som man gjorde.⁵⁸

En annen som har sett på ulike regionale forskjeller er historikeren Jan Vea. Han la i 2009 frem en teori om at de ulike fiskeslagene torsk og sild dannet grunnlag for ulik mentalitet langs fiskerkysten i Norge.⁵⁹ Nordland tilhører her torskekulturen mens Rogaland tilhører sildekulturen. Vea legger i boken *To kulturer* frem at det er få som har begitt seg ut på regionale sammenligninger. De fleste har holdt seg til en region, eller ett begrenset geografisk område.⁶⁰ Det er en god del litteratur, særlig nasjonal og regional som tillegger visse mindre geografiske områder egenskaper, og begrunner dette, men der er få som sammenligner fylker eller større geografiske enheter som landsdeler. Noen av de som har sammenlignet regioner, og som jeg har nyttet i denne studien, er bindene i *Norges fiskeri- og kysthistorie*.⁶¹

Hverken Stein Rokkan eller Jan Vea legger til grunn en forklaring på hva en region er. De benytter begge begrep som *Vestlandet* og *Nord-Norge*, og begge benytter også begrepet *region*, men uten å spesifisere hva som menes med dette. Ved å ikke forklare hva som menes med begrepet står man i fare for å bli misforstått. Region er et begrep som ikke har en fast betydning; man bør definere det. Historikeren Dag Hundstad bruker nesten ti sider for å gjøre rede for begrepet i en artikkel hvor han ser gjennom fire landsdelshistoriske.⁶² Her demonstrerer han at det er et behov for definering, men at dette behovet ofte ikke blir møtt. Noe av det første han presiserer er at landsdelshistorie er en form for regionalhistorie.⁶³ Etter dette forklarer han blant annet regionbegrepet, regionalisering og regionhistorie. I denne studien benyttes en definisjon av region som baserer seg på Hundstads artikkel: Med region menes en subnasjonal geografisk enhet som ligger mellom nasjonen og lokalsamfunnet, som på den ene siden anvendes som en analytisk størrelse og på den andre siden er en størrelse (enten naturlig eller sosialt skapt) med interne likhetstrekk.⁶⁴

⁵⁸ Stein Rokkan, "Geografi, religion og samfunnsklasse: Kryssende konfliktlinjer i norsk politikk," i *Stat, nasjon, klasse : essays i politisk sosiologi* (Oslo: Universitetsforl., 1987).

⁵⁹ Jan Vea, *To kulturer : en sammenlignende undersøkelse av det vestnorske og det nordnorske kystsamfunnet : med hovedvekt på det 19. og 20. århundret* (Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2009).

⁶⁰ *Ibid.*, s. 15-16.

⁶¹ Jeg har nyttet disse to bindene: Atle Døssland, Red., *Ekspansjon i eksportfiskeria : 1720-1880*, 5 vols., vol. 2, *Norges fiskeri- og kysthistorie*

(Bergen: Fagbokforl., 2014); Nils Kolle, Red., *En næring i omforming : 1880-1970* *ibid.*, vol. 3.

⁶² Dag Hundstad, "Historikeren som regionbygger? : Et fagkritisk perspektiv på fire landsdelshistoriske verk," *Historisk tidsskrift* 91, nr. 01 (2012).

⁶³ *Ibid.*, s. 41.

⁶⁴ Likhetstrekkene Hundstad trekker frem som eksempler er naturgeografiske, ressursmessige, økonomiske, sosiale, kulturelle og etniske forhold.

1.5.1 Skillelinjemodellen

Stein Rokkan, statsviter og politisk sosiolog, var en av de store norske akademikerne, og har hatt internasjonal anerkjennelse.⁶⁵ Av hans teorier er det skillelinjemodellen som skal anvendes i denne oppgaven. Modellen legger frem faktorer som påvirker hva en stemmer ved valg: alder, sosial klasse, kjønn, region, religion med mer.⁶⁶ I artikkelen *Geografi, religion og samfunnsklasse: Kryssende konfliktlinjer i norsk politikk* er modellen tatt i bruk. Her blir hvilken region man tilhører lagt frem som en viktig årsak til hvilket parti man stemte på, og forklaringen på hvorfor dette er tilfellet. Videre kan man se at Rokkan mener at regionforskjellene kommer mest frem på landet, i mer perifere områder:

Forskjellen mellom landsdelene er opplagt mest markert i landkommunene. (...) Det er i kommuner med liten folketetthet og lite industri, de typiske primærnæringskommunene, at vi finner de klareste mønstre i regional politikk.⁶⁷

Byene vil være mer enige enn bygdene på landsbasis, og ser man på valgresultatene fra forbudsavstemningene stemmer dette temmelig godt. Rokkans teori om partipolitiske interessesaker går ut på hvilke sentrale skillelinjer som påvirker hvilket parti man stemmer på ved stortingsvalg. Det er fem sentrale skillelinjer,⁶⁸ og regionenes politiske interessefelt, som Rokkan kom frem til, er resultat av hvordan disse skillelinjene virker mellom landsdeler og innad i landsdelene.

En av forskjellene mellom landsdelene som trekkes frem av blant annet Rokkan er de ulike samfunnsstrukturene som preget de to landsdelene historisk. Rokkan spesifiserer ikke selv konkret hva som ligger i de ulike samfunnsstrukturene, men peker på Nord-Norge som hierarkisk og Rogaland som egalitært. For å få en bedre forståelse av hva Rokkan mener med dette kan vi blant annet se til historikeren Arnljot Løseth som skriver at Nordland, og Nord-Norge var preget av «Paternalistiske og kuande forhold [som] varte ved langt inn i neste hundreår [1900-tallet].»⁶⁹ Øverst i dette hierarkiet fantes «ei lita, men mektig overklasse av handelsmenn, væreigarar og proprietærar», ofte kalt *nessekonger*. På andre siden var «ei talrik

⁶⁵ Bernt Hagtvet, Red., *Politikk mellom økonomi og kultur : Stein Rokkan som politisk sosiolog og forskningsinspirator* (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992), s. 5-6.

⁶⁶ Rokkan, s. 137-38.

⁶⁷ Ibid., s. 159.

⁶⁸ Disse er: Territorielle motsetninger, sosio-kulturelle konfliktlinje, religiøse motsetninger,

økonomisk konfliktlinje på varemarkedet og motsetninger på arbeidsmarkedet.

⁶⁹ Arnljot Løseth, "Tru, livssyn og tenkjemåtar," i *Ekspanjon i eksportfiskeria : 1720-1880*, Red. Atle Døssland, Norges fiskeri- og kysthistorie (Bergen: Fagbokforl., 2014), s. 548.

allmuge av fiskarbønder og fiskerar». ⁷⁰ Selv om nessekonge-systemet i stor grad var borte i perioden som behandles her, mente Rokkan at det fortsatt preget deler av det politiske landskapet. ⁷¹ Til forskjell fra Nord-Norge var Rogaland, og Vestlandet egalitært; det var en landsdel som hadde vært preget av høy grad av likhet, og få overherrer. Vestlandet var her, sammen med Sørlandet, en landsdel som skilte seg ut på grunn av sin mangel på et særlig hierarkisk system. Dette var videre en av begrunnelsene Rokkan la frem som et svar på hvorfor motkulturene var sterke her. ⁷²

Hvorvidt Rokkans valgpolitiske skillelinjemodell samsvarer med funnene fra Nordland og Rogaland når det gjelder forbudsavstemningene skal svares på avslutningsvis i analysen i denne studien. En interessant bemerkning å gjøre allerede her er at det kan tolkes dithen at Rokkan indirekte sier seg enig i Fuglum sin påstand om avholdssaken som motefenomen. Dette da Rokkan i en tabell valgte å bruke avstemningen i 1926 istedenfor året hvor forbudet ble stemt frem. I andre avstemningsår var det nemlig klarere forskjeller mellom landsdelene. ⁷³

1.5.2 Torske- og sildekultur

Historikeren Jan Vea la i boka *To kulturer: En sammenlignende undersøkelse av det vestnorske og det nordnorske kystsamfunnet: med hovedvekt på det 19. og 20. århundret* frem en historie om mentaliteter som har påvirket, og som fortsatt preger kystkulturene i Norge. ⁷⁴ I denne boka la han frem de to kulturene som representerer hver sin landsdels kystsamfunn, torskekulturen og sildekulturen.

Før torskekulturen og sildekulturen kan sees nærmere på, må det klargjøres hva Vea legger i begrepet *mentaliteter*. I *To kulturer* legger Vea frem *Annales*-skolen når han beskriver mentalitet. ⁷⁵ Han trekker frem definisjonen til en av historikerne innen denne skolen, Jacques Le Goff, som forklarte mentalitet slik: «Mentalitet representerer det hverdagslige i folks tanke- og følelsesverden, de upersonlige og motiverende strukturene som befinner seg på folkedypet og som den individsentrerte og hendelsesfokuserte historien ikke når.» ⁷⁶ Videre skriver Vea mer spesifikt hva hans konsept går ut på: «at torskens og sildas ulike atferd i havet ga opphav til ulike produksjonsforhold og sosiale strukturer som igjen førte til ulike kulturer.». Videre påvirket kulturen, eller mentaliteten, utviklingen i samfunnet. Dette var grunnlaget for Veas analyse av kystsamfunnene.

⁷⁰ "Høg, låg og midt i mellom i Fiskar-Norge," s. 527.

⁷¹ Rokkan, s. 146 og 61.

⁷² *Ibid.*, s. 161.

⁷³ *Ibid.*, s. 171.

⁷⁴ Vea.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 22-25.

⁷⁶ *Ibid.*

Torskekulturen, preges ifølge Vea, av stabilitet; Torsken har et jevnt vandringsmønster, og kan regnes med hvert år. Nordlendingen har derfor ikke måtte planlegge særlig langt frem i tid, for de kunne regne med torsken. Dette førte videre til at nordlendingene ikke arbeidet for utbyttmaksimering, men så hvor mye de trengte for å klare seg. I en naturalhusholdning var en mest opptatt av å ha det man trengte for å overleve, og arbeid ble av nordlendingene sett på som et nødvendig onde for å leve så godt som de ønsket.⁷⁷

Silda på den andre siden var uforutsigbar. Stimer med havets sølv hadde årlig innsig i lange perioder, flere tiår, men så uteble fisken fra fjordene i like lange perioder. Også mengden som svømte inn i fjordene varierte. Et slikt ustabil fiske krever folk som vet å maksimere utbyttet i gode år, investere for ytterligere utbytte senere år, og evner til å håndtere dårligere år.

Veal legger frem at disse ulike fiskekulturene har ført til at Vestlandet, som sildekultur, og Nord-Norge som torskekultur, har helt ulike mentaliteter, og disse kan fortsatt synes i dag. Etter gjennomgangen av folkeavstemningene i begge fylkene skal jeg se om det kanskje ligger noe i tanken om ulike mentaliteter. Kan mentalitet være en forklaringsfaktor i spørsmålet om hvordan regionene forholdt seg til motkultursaken avhold?

1.6 Øvrig litteratur

Jeg har nå gått gjennom noe av hovedlitteraturen som er brukt til denne masteroppgaven, men det er noen flere verk som må trekkes frem før problemstillingen kan presenteres. Den resterende litteraturen kan deles inn i fire kategorier: lokalhistoriske verk, nasjonshistoriske verk, organisasjons- og foreningshistoriske verk og litteratur om folkeavstemninger.

I sistnevnte kategori hører statsviteren og valgforskeren Tor Bjørklund med artikkelen *Lokale avstemninger om mål og alkohol. To motkulturer med ulikt syn på folkeavstemning*.⁷⁸ Artikkelen gir innsikt i det politiske omfanget av alkoholproblematikken, spesielt i tiden før de nasjonale avstemningene. Videre har statsviteren Sten Sparre Nilson sin bok *Politisk avstand ved norske folkeavstemninger* bidratt til en god forståelse av folkeavstemningene og hvordan de politiske partiene sto gjennom perioden rundt, og under selve forbudstiden.⁷⁹ Boken tar for seg både lokale og nasjonale avstemninger.

⁷⁷ Ibid., s. 130.

⁷⁸ Bjørklund.

⁷⁹ Sten Sparre Nilson, "Politisk avstand ved norske folkeavstemninger" (Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, 1972).

Av organisasjonshistoriske verk har boken til historikeren Jakob Sverdrup *Et statsmonopol blir til : Vinmonopolet frem til 1932* vært nyttig. I denne boken er det viet en del plass til de handelspolitiske utfordringene som oppsto i løpet av forbudstiden. Ellers har heftene *Avholdsarbeidet i Nordland 1882-1932*, *Losje «Nordens Klippe» 100 år*,⁸⁰ sammen med publiseringer i losjearkivene til distriktslosjene Rogaland distriktslosje og distriktslosje Norden gitt god innsikt i arbeidet som ble gjort fra losjenes side. En av I.O.G.T. sine hovedmål var (og er) å få befolkningen mer edruelig, derfor var avholdsarbeidet godt representert i bøkene.

Av lokalhistoriske verk som omtaler forbudsinteressen er historikeren Steinar Aas sin bok *Bodø bys historie bind 3*,⁸¹ historikeren Øyvind Bjørnson sin bok *Haugesund 1914-1950*,⁸² og *Stavanger bys historie bind 3* skrevet av historikeren Anders Haaland⁸³ sentrale. Det er nok i denne kategorien jeg har funnet flest verk, og de har alle, dog alkoholproblematikken som oftest kun er nevnt i ett avsnitt, underkapittel eller delkapittel, gitt meg en god forståelse av hvordan situasjonen var før, under og etter forbudet. Disse verkene har også gitt et godt grunnlag for forståelse av Rogaland og Nordland.

2.0 Frihet – forbud

I løpet av skrivingen av denne undersøkelsen har flere historikerverk vært til stor inspirasjon for videre forming av oppgaven. En av elementene som særlig har fasinert meg er alles omfattende bruk av avis- og magasinmateriale. Fuglum, Johansen, Hamran, med flere nytter mengder av slikt materiale for å tegne bilde av hvor viktig forbudsspørsmålet var for det norske folk. Aviser ble derfor for meg en naturlig vei å gå. Avisene med størst utstrekning i hvert sitt fylke i forbudsperioden er valgt, Lofotposten og Stavanger Aftenblad. Disse har fått en sentral plass i oppgavens problemstilling.

2.1 Problemstilling

Denne studien fokuserer som nevnt på fylkene Rogaland og Nordland. Disse fylkene skal sammenlignes, og det gjøres med utgangspunkt i aviser, statistikk og litteratur. Seip poengterte at «vi forstår ved å sammenligne».⁸⁴ Med denne oppgaven ønsker jeg å gi grunnlag for en bedre forståelse av alkoholpolitikken i to norske fylker gjennom nettopp sammenligning. Ambisjonen

⁸⁰ Ole P. Forsgren, Red., *I.O.G.T. Losje "Nordens klippe" : 100 år : 1882 - 5. mai -1982*, vol. 49 (Bodø: Losjen, 1982); Gerh Hjelbak, *Avholdsarbeidet i Nordland 1882-1932 : utgitt i anledning av Salten fylkes 50-årsjubileum* (Bodø: Bodø boktrykkeri, 1932).

⁸¹ Aas, 3.

⁸² Øyvind Bjørnson, *Haugesund 1914-1950 : dei trødde sjøen*, vol. 3 (Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2004).

⁸³ Anders Haaland, *Industribyen 1890-1965*, Red. Knut Helle og Harald Hamre, vol. 3, Stavanger bys historie (Stavanger: Wigestrands, 2012).

⁸⁴ Seip, s. 12.

for oppgaven er å se på to fylker for så å teste om det er en sammenheng mellom funnene fra fylkene og de to tidligere nevnte teoriene om regionforskjeller. Problemstillingen er derfor:

Hvordan var forholdet til og oppslutningen rundt forbudsavstemningene i Nordland og Rogaland i 1919 og 1926, og i hvilken grad samsvarer disse funnene med Jan Veas og Stein Rokkans sine teorier om regionforskjeller?

2.2 Utvalg, utgangspunkt og avklaringer

Formålet med problemstillingen er å belyse hva den offisielle statistikken fra avstemningene kan fortelle oss, og hva avisene Lofotposten og Stavanger Aftenblad skriver om forbudet. Lokalhistorisk og nasjonalhistorisk litteratur benyttes for å få et bedre bilde av situasjonen i tiden. Problemstillingen krever videre beskrivelser og presiseringer enn hva som allerede er gitt. Under forklares valg av fylker og aviser, og avisene gjennomgås nærmere. Når det er gjennomført starter analysen.

2.2.1 Fylkene – Nordland og Rogaland

Fylkene, i hver sin region, har mange likheter. Begge fylkene har i stor grad vært avhengig av havet, og fiske har bragt rikdom til både Nordland og Rogaland. 16 prosent av Nordlands innbyggere var fiskere (18 prosent i hele Nord-Norge), mens 8 prosent av Rogalands innbyggere var fiskere (9 prosent på Vestlandet).⁸⁵ Dette utgjorde en betydelig del av befolkningen i begge fylker, selv om andelen fiskere i Nordlands var dobbelt så høy som den i Rogaland. Videre regnes begge landsdeler som del av periferien av Rokkan, dog på litt ulikt vis.⁸⁶ Disse likhetene gjør fylkene sammenlignbare. Nordland var i perioden landets tredje mest folkerike,⁸⁷ mens Rogaland var Norges femte største i befolkningstall. Av historikeren Ola Svein Stugu blir det også presisert at byene i begge fylker i hovedsak hadde «ansiktet vendt mot sjøen».⁸⁸ Og om man ser på byene kan man også se på urbaniseringsgraden. Det kommer klart frem at det i Rogaland var vesentlig flere innbyggere i byer enn Nordland; i Rogaland utgjorde bybefolkningen 42 prosent av fylkets innbyggere i 1920, mens andelen byfolk i Nordland var betraktelig lavere, ni prosent.⁸⁹ Slike likheter og ulikheter har gitt en god grobunn for sammenligning.

⁸⁵ NOS VII. 53. s. 2, 8, 18 & 20; SSB Statistisk årbok 1920, s. 3.

⁸⁶ Rokkan, s. 156-84.

⁸⁷ SSB, Statistisk årbok for 1926-1927, s. 3.

⁸⁸ Ola Svein Stugu, "Mot et urbanisert land? 1920-2000," i *Norsk byhistorie : Urbanisering gjennom 1300 år* (Oslo: Pax, 2006), s. 390.

⁸⁹ Jan Eivind Myhre, "En eksplosive byutviklingen 1830-1920," *ibid.* (Pax, 2006), s. 261 & 85.; SSB, Statistiske årbok 1920, tabell 3.

Flere fylker faller inn under beskrivelsen over. Valget kunne falt på andre fylker i regionene. At fylkene er de mest sørliggende i hver sin landsdel er også tilfeldig. Sammen med de akademiske forklaringene på hvorfor fylkene er valgt er min personlige tilknytning til fylkene. Jeg bor og studerer i Nordland, og er født og oppvokst i Rogaland. Tilknytningen har gitt en gunstig tilgang til kildemateriale og mitt kjennskap til fylkene har gjort det lettere å forstå kildene, som bruker stedsnavn, og en del kjente skikkelser fra fylkene.

2.2.2 Avisene – Lofotposten og Stavanger Aftenblad

Aviser, med sine artikler, innlegg, notiser, annonser med mer, er en god kilde til informasjon om hvilket nyhetsbilde som har preget innbyggere i ulike samfunn. Avisene gir ikke nødvendigvis en klar indikator på allmennhetens oppfatninger og vurderinger, men de gir en god innsikt i hva de blir presentert med. For å få finne ut hva så mange som mulig i de to fylkene ble presentert av nyhetsstoff er den største avisen i hvert fylke valgt, Stavanger Aftenblad for Rogaland og Lofotposten for Nordland.

Når man bruker aviser som kilde kan man risikere «at [blant annet] bildet blir skjevt fordi materialet i avisa bare framstiller visse sider ved konflikten, eller at datamaterialet blir for lite og utelater viktige momenter.»⁹⁰ Begge avisene var partiløse, Stavanger Aftenblad en klar Venstre-avis,⁹¹ og Lofotposten en mindre klar Høyre-avis.⁹² Med partitilhørighet følger bestemte vinklinger. Når det gjelder forbudsavstemningen er det å forvente at en Venstre-avis var forbudsforkjemper, da Venstre var det politiske partiet som i størst grad gikk i bresjen for forbudet.⁹³ På andre siden av spekteret var Høyre som var sterkt imot forbudet, og avisene med Høyretilhørighet ventet at agiterte mot forbudet.⁹⁴ Ved å ha aviser som hadde tilhørighet til hver sin side av forbudsagitasjonen har jeg fått et godt bilde av hvordan begge sider agiterte før folkeavstemningene. Med agitasjon menes her distribuering av politiske synspunkter som er ment for å påvirke og oppfordre til handling. Spesifikt til denne studien agitasjon i form av påvirkning for valgdeltagelse, enten ja, nei, eller å avstå fra å stemme ved folkeavstemningene.

Begge avisene hadde agitasjon om forbudet, og agitasjonen var både direkte og indirekte. Med direkte agitasjon menes artikler, annonser, notiser, bekjentgjørelser og telegrammer som direkte nevner forbudsavstemningen eller forbudet i Norge. Eksempler på dette er artikler med titlene «Hvorfor jeg maa stemme mot forbud», «Hvordan vil det gaa?», «Forbudskampen indledes»

⁹⁰ Sigmund Grønmo, *Samfunnsvitenskapelige metoder* (Bergen: Fagbokforl., 2004), s. 122.

⁹¹ Rune Ottosen, Red., *Parti, presse og publikum : 1880-1945*, vol. 2, Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) (Oslo: Universitetsforl., 2010), s. 46.

⁹² *Ibid.*, s. 87.

⁹³ Fuglum, *Brennevinsforbudet i Norge*, s. 180.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 190.

og «Hold skansen!».⁹⁵ Jeg har også lest gjennom agitasjon som åpenbart har vært rettet mot forbudet uten å nevne det direkte, dermed indirekte agitasjon. I analysen er det kun direkte agitasjon som er tatt med. Eksempler på titler på indirekte artikler som åpenbart agiterer uten å nevne forbudet eller avstemningen direkte: «Upolitisk.» og «Vinfbruket i Nordland».⁹⁶ Selv om disse kunne gitt interessante funn å diskutere i analysen er de valgt bort, da grensen for hva som er indirekte agitasjon alltid vil være subjektiv. Samtidig vil også eventuelle etterprøvinger eller gjenskapelser av undersøkelsen i de samme, eller andre regioner være vanskelig å gjennomføre. På den andre siden er informasjon om forbudet tatt med, selv om det ikke har vært noen klar indikator på om det er ment for eller mot forbud. Dette er blant annet bekjentgjørelser som informerer om hvor stemmelokalene blir, og reglene for forbudsavstemningene.

Avisene Lofotposten og Stavanger Aftenblad er, som nevnt, gjennomgått. Fire måneder for hver avis, to måneder fra hvert avstemningsår, de to månedene før hver avstemning, er satt under lupe. Avgrensningen er dermed fra 5.august til 6. oktober i 1919 og fra 18.august til 18. oktober i 1926. Videre er avisene undersøkt på to ulike vis. Den første er søk på ulike søkeord i Nasjonalbibliotekets arkiv, gjennomgang av funnene og vurdering av hvorvidt funnene var positive, nøytrale eller negative ovenfor forbudet.⁹⁷ Dette ble det ført statistikk over for å få oversikt over hvor mange artikler, notiser og annonser med forbudsstoff og vinklingen på disse. Den andre undersøkelsen som er gjort er en gjennomgang av alle avisene hvor jeg har notert ned hvor mange linjer forbudsstoff som finnes i avisene, samt titlene på artiklene på forsiden av hver avis for å ha en oversikt over de viktigste sakene i avisene. Dette er det også ført statistikk på, og denne er brukt til å få en oversikt over hvor stor plass folkeavstemningen fikk i avisene.

Lofotposten og Stavanger Aftenblad har gitt meg en oversikt over den regionale pressens interesse for forbudssaken. Også arkivmateriale til de regionale IOGT-losjene i Rogaland og Nordland gitt meg innsikt i avholdsforeningers arbeid for forbud.

2.2.2.1 Stavanger Aftenblad

Stavanger Aftenblad ble etablert i 1883, og pastor Lars Oftedal var redaktør fra oppstarten frem til sin død i 1900.⁹⁸ I perioden som behandles var Stavanger Aftenblad en dagsavis, den kom ut

⁹⁵ LP 28.09.1919, LP 23.09.1926; SA 27.08.1919, 03.09.1926

⁹⁶ SA 26.08.1926; LP 24.09.1926

⁹⁷ Søkeordene som ble nyttet: brennevin/brændevin, forbud/forbod, avhold, alkohol og avstemning.

⁹⁸ Ottosen, s. 46; Berge Furre, *Soga om Lars Oftedal*, 2 vols., vol. 1 (Samlaget, 1990), s. 796.

hver dag mandag til lørdag med unntak av en tidagers periode fra 20. til 30. september 1919. Ni aviser skulle ha kommet ut denne perioden, men bokbindere og typografer var ute i streik, noe som gjorde at avisen ikke kunne utgis.⁹⁹

SIDE GJENNOMSNITTLIG INNHOLD:	
1	- Smal <i>header</i> - Opp til 1/6 av siden med annonser - 5/6 av siden med artikler og notiser
2	- Rundt 5/6 av siden med artikler og notiser - Rundt 1/6 av siden med annonser og bekjentgjørelser - Av og til telegram
3	- Annonser
4	- Minst 3/4 av siden med telegrammer - Opp til 1/4 av siden med annonser og bekjentgjørelser
5	- En artikkel/et innlegg som opptar mellom 1/3 og 1/5 av siden - Mellom 2/3 og 4/5 av siden med annonser og bekjent-gjørelser
6	- Telegrammer og privattelegram
7	- Annonser og bekjentgjørelser
8	- Annonser

Tabell 1: Oversikt layout Stavanger Aftenblad

Men hvordan så avisen ut? Avisen, som de fleste andre aviser i samtiden, var i tabloidformat. Den besto av åtte til tolv sider, og noen lørdager kom det ut to åttesides aviser. De åtte sider lange avisene var normalt delt inn som vist i tabellen til venstre. Som man kan lese ut av *Tabellen 1* var rundt halvparten av avisen annonser. I 1919 var andelen annonser litt høyere enn i 1926, men forskjellen var ikke stor. Det eneste som var av forbudsstoff i

avisen som var negativt til forbudet var å finne i enten annonser eller kommentarer. Kommentarene var gjerne plassert mellom side 4-6 i en seksjon med tittelen *Ordet fritt*.

Stavanger Aftenblads har vært, og er Rogalands største avis både i opplag og spredning.¹⁰⁰ Avisen har vært del av venstrepressen mer eller mindre siden avisens tilkomst i 1883, men var ikke medlem av en offisiell venstrepresses. ¹⁰¹ Venstrepressen hadde ingen aviser de var direkte knyttet til, men det var en forening, *Venstres Presseforening*, som gjerne redaktører var knyttet til. Stavanger Aftenblads første redaktør, Lars Oftedal, ble selv medlem i 1899.¹⁰² Dette formet naturligvis avisen, og sakene var i stor grad forbudspositive selv etter avisens far gikk bort i 1900, og hans sønn overtok sjefsrollen.

Avisen hadde vid utbredelse. Professor i journalistikk Rune Ottosen får dette klart frem i *Norsk presses historie bind 2*: «Stavanger Aftenblad omtalte seg som «Landets mest utbredte blad utenfor Kristiania»».¹⁰³ Ser man på rene opplagstall ser man at avisen i 1919 nådde en

⁹⁹ SA 01.10.1919

¹⁰⁰ Jon Arnøy, *Stavanger aftenblad : 1893-1993* (Stavanger: Stavanger Aftenblad, 1993).

¹⁰¹ Berge Furre, *Soga om Lars Oftedal : 1*, vol. 1 (Oslo: Samlaget, 1990), s. 796.

¹⁰² Ottosen, s. 46.

¹⁰³ Ibid.

opplagstopp på 21 158 aviser i trykk, fire år senere var opplaget nede i 17 425.¹⁰⁴ Ved å sammenligne disse opplagstallene opp mot Lofotposten oppdager man omfanget av avisen. Lofotposten, som var den største avisen i hele Nord-Norge hadde et opplag på cirka 12 500 i 1920.¹⁰⁵ Den største avisen i Nordland hadde altså et opplagstall som var tett opp mot 10 000 mindre enn den største avisen i Rogaland. Dette kan videre tolkes til at det er rimelig å anta at Stavanger Aftenblad var en sterkere opinionsdanner i fylkene denne studien behandler enn Lofotposten. Denne antagelsen gjør jeg ut fra opplagstallene som er presentert, samt fokuset i litteraturen på at Lofotposten dekket hele Nord-Norge, mens jeg ikke har funnet lignende formuleringer om Stavanger Aftenblad.

2.2.2.2 Lofotposten

Lofotposten var i vekst i perioden som undersøkes. I 1919 kom avisen ut tre ganger i uken, tirsdager, torsdager og lørdager, syv år senere var dette økt til fire, tirsdag-torsdag og søndag. Avisen var som Stavanger Aftenblad i tabloidformat, men ofte kortere, normalt åtte sider. Til forskjell fra Rogalands største avis var Lofotposten forbudskritisk. Holdningen til forbudsspørsmålet opplevde en utvikling i perioden for avisen; Mengden forbudsstoff gikk fra å dekke rett over to prosent av avisens innhold i 1919 til nesten seks prosent i 1926. Dette er en ganske vesentlig økning i avisstoff om en bestemt sak. Ser man til Stavanger Aftenblad stod forbudsstoff for nesten fire prosent i 1919 og nesten fem prosent i 1926. Lofotposten viet altså mer oppmerksomhet til forbudssaken enn Stavanger Aftenblad før andre avstemningsrunde. Flere faktorer kan tenkes å ha påvirket denne økningen i agitasjon i Nordlands største avis. For det første kan Høyre sin fremgang i fylket være en årsak; at Høyre drev et smart politisk spill hvor de agiterte mot forbudet ved å bygge på frykten for forringet fiskeeksport, og troen blant fiskere på at alkoholforbudet hadde skylden for eksportutfordringene til vinlandene. For det andre kan paternalismen med nessekonger sees som en årsak; at nessekongene satte næringsinteressene i fokus, noe som videre førte til at fiskerne også ønsket forbudet bort. For det tredje kan det tenkes at redaktørene i Lofotposten ikke hadde særlig tro på at forbudet kom til å bli en realitet i 1919. Så når muligheten bød seg på ny, skulle avisen jobbe hardere for å unngå at forbudet fikk bestå. Dette er antagelser, hvorvidt en eller alle tre stemmer kan vi bare spekulere i.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Arnøy, s. 15.

¹⁰⁵ Odd Gjerstad, *Lofotposten 100 år : 1896-1996 : jubileumsnummer*, Jubileumsnummer Lofotposten 1896-1996 (Svolvær: Lofotposten, 1996), s. 34.

¹⁰⁶ Det sto ikke noe i avisen i løpet av de to periodene som er undersøkt.

Avisen startet sine presser i 1896, og var nok på høyden av sin tid den lokalavisen med størst geografisk spredning i hele landet. Lofotposten var også den eneste avisen som rådde over hele landsdelen i mellomkrigstiden.¹⁰⁷ Særlig fra starten av 1900-tallet og frem til starten på avisens nedgang sent på 1950-tallet, nøy avisen stor utstrekning.¹⁰⁸ En årsak som trekkes frem som særlig viktig for denne utstrekningen var lofotfiskets betydning.¹⁰⁹

Avisen skrev selv at de var borgerlige, men partipolitisk uavhengig.¹¹⁰ Ottosen presenterer i *Norsk Presses historie 1660-2010, bind 2 Høyrepressens system*, hvor man kan se at Lofotpostens partiavhengighet kan settes under tvil.¹¹¹ Systemet som her legges frem setter opp seks sirkler som danner de ulike gradene for tilknytning til partiet. Lofotposten plasseres her i ytterste sirkel, noe som indikerer at avisen tilhører gruppen med svakest tilknytning til Høyre. Dette vil si at Lofotposten hadde lojalitet til partiet, selv om den i utgangspunktet var

upolitisk.

SIDE GJENNOMSNIITTLIG INNHOLD:

1	- Header – nesten 1/5 av siden - 1/3 av siden med annonser (ikke medregnet header) - 2/3 av siden med artikler og notiser (ikke medregnet header)
2	- Rundt ½ av siden med artikler og notiser - Rundt ½ av siden med annonser og bekjentgjørelser - Av og til telegram
3	- Annonser
4	- Telegram
5-8	- Annonser

I likhet med Stavanger Aftenblad besto mye av avisen av annonser, og sidene var delt inn i seks spalter. I denne avisen var ofte hele fem av sidene dekket av annonser. Ellers var fokuset i brorparten av avisene knyttet til fisket eller av interesse for fiskere.

Selv om avisen var forbudskritisk er det klart at avisen fortsatt fremmet edruelighet.

De store sesongfiskeriene, som for

Tabell 2: Oversikt layout Lofotposten

eksempel Lofotfiske hadde tidligere ført med seg en god del fyll. Etter loven som kom «i 1896 [som] skjerpet straffene for smughandel med brennevin og innførte krav om kommunal bevilling for restaurantvirksomheten.»¹¹² Det var til og med en egen dag som var beregnet til brennevinsdrikking, og den hadde røtter tilbake til før 1770, *Den store brennevinsdagen*.¹¹³ Fokuset på edruelighet kommer også til syne i denne stillingsannonsen:

¹⁰⁷ Harald Rinde, *Det moderne fylket*, vol. 3, Nordlands historie (Bergen: Fagbokforlaget, 2015), s. 133-34.

¹⁰⁸ Gjerstad; Ottosen.

¹⁰⁹ Hans Fredrik Dahl, Red., *Norske aviser fra A til Å*, vol. 4ibid.

¹¹⁰ Gjerstad, s. 31.

¹¹¹ Ottosen, s. 87-88.

¹¹² Rinde, 3, s. 22.

¹¹³ Pål Giørtz, "Den store brennevinsdagen," sist oppdatert 15.04.2019, lastet ned 08.05.2019. https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Den_store_brennevinsdagen.

En paalitelig og ædruelig yngre skipper med certifikat ønsker plads for kommende storsildsæsong paa større damp eller motorfartøi. Utmerket vant. Eksp. Anviser.¹¹⁴

Edruelighet var altså en dyd i begge landsdeler, selv om den ene var klart mer avholdstillhenger enn den andre. Neste kapittel har først en gjennomgang av interessen for og oppslutningen rundt folkeavstemningene i hvert fylke i begge år, før fylkene sammenlignes. Er det, ut fra resultatene i kapittel 3.1 og 3.2, hold i teoriene om regionforskjeller?

3.0 Nord og Vest

De to kystfylkene som behandles i denne studien skal nå først gjennomgås nærmere med særlig vekt på innholdet i avisene Stavanger Aftenblad og Lofotposten. Oppgaven har som formål å kartlegge interessen for og oppslutningen rundt avstemningene, sett fra den offisielle statistikken, avisene og litteratur (særlig lokalhistorisk litteratur), for så å se hvorvidt funnene fra disse samsvarer med to teorier om regionforskjeller. Avisene blir derfor i denne oppgaven brukt som beretninger; de er brukt for å få innsikt i hva som ble presentert for avisens lesere, hvilke holdninger, verdier og tanker som møtte dem i hvert fylke.¹¹⁵ Mens avisene (og losjemateriale) fremmer meningene til individer, med hver sine subjektive oppfatninger, hvor deres formål gjerne er å påvirke andre, tilstreber den andre delen av kildene som er brukt i denne oppgaven objektivitet: statistikk fra Statistisk Sentralbyrå.¹¹⁶

Hvert fylke behandles hver for seg gjennom tre spørsmål: *Hva sier statistikken?*, *Hva sier litteraturen?* og *Hva sier avisene?*. Det første spørsmålet besvares ved å se på SSB sin historiske statistikk. Nærmere bestemt de statistiske årbøkene for 1920 og 1926-1927, *Stortingsvalget i 1921*, *Kommunevalgene 1922*, *Alkoholstatistikken 1918-1919*, og *Folkeavstemningen 18.oktober 1926*.¹¹⁷

Det andre spørsmålet besvares ved å se på hva som er skrevet om fylkene i lokal- og nasjonalhistoriske publikasjoner. Med fokus på å se på utviklingen fra de eldre lokalhistoriske verkene til hva som skrives i den moderne litteraturen. Avisene er fokus når tredje spørsmålet besvares. Hvor mye spalteplass opptar forbudssaken, hvilke vinklinger er det på artiklene, og

¹¹⁴ LP 04.09.1919

¹¹⁵ Astri Andresen et al., *Å gripe fortida : innføring i historisk forståing og metode*, Samlagets bøker for høgare utdanning (Oslo: Samlaget, 2012), s. 69.

¹¹⁶ Statistisk Sentralbyrå, "SSBs virksomhet: Tall som forteller," sist oppdatert u.å., lastet ned

10.05.2019. <https://www.ssb.no/omssb/om-oss/vaar-virksomhet>.

¹¹⁷ Statistisk årbok 1920; Statistisk årbok 1926-1927; NOS VII. 66.; NOS VII. 78.; NOS VI. 190.; NOS VIII. 14.

hvor i avisene kunne man lese om forbudet? Slike spørsmål besvares under dette tredje spørsmålet.

Når hvert fylke, i hver sin landsdel er gjennomgått, og spørsmålene er besvart, rettes fokuset over til sammenligning. Passer funnene fra statistikken, litteraturen og avisene med de to teoriene om regionforskjeller som tidligere er presentert? I kapittel 3.3 kommer det frem om det er hold i teoriene. Hvorvidt de to kulturene Veia frem kan sies å ha påvirket stemmegivningen i fylkene, og hvorvidt de to periferiene Rokkan legger frem samsvarer med funnene som er gjort.

3.1 Nord - Nordland

Nordland var, og er, det mest langstrakte av Norges fylker. Som vist var Nordland det tredje mest folkerike fylket i perioden, men da fylket var (og er) stort, hadde innbyggerne god plass med en befolkningstetthet på 4,4 mennesker per km² på bygda.¹¹⁸ Av fylkets 173 365 innbyggere hørte 158 293 til kategorien *landbefolkning* og 15 072 til kategorien *bybefolkning*.¹¹⁹ Klart flest av Nordlands innbyggere bodde med andre ord på bygda.

73 164 kvinner og menn i Nordland var i 1919 stemmeberettiget ved folkeavstemningen.¹²⁰ Sju år senere hadde 89 070 av fylkets innbyggere samme mulighet.¹²¹ Dette tilsvarer en økning på 15 906 stemmeberettigede, mer enn den antatte befolkningsveksten som var estimert til 14 581.¹²² Årsaken for økningen i stemmeberettigede kan tenkes å være en kombinasjon av to faktorer. Stemmerettsalderen ble i 1920 senket fra 25 år til 23 år, noe som gjorde at flere fikk stemmerett.¹²³ Samtidig var Nordland ved utgangen av 1900 en ung befolkning, hvor kun hver fjerde innbygger i 1900 var over 40 år.¹²⁴ Dette førte til at særlig store ungdomsflokker var i stemmeberettiget alder ved folkeavstemningen i 1926.

Fra slutten av 1800-tallet, gjennom perioden som behandles i denne studien, og frem mot andre verdenskrig var Nordland inne i en periode preget av utvikling på flere felt; fisket ble motorisert, industrialiseringen slo gjennom og kommunikasjonene ble styrket og utvidet for å nevne noe.¹²⁵ I løpet av første verdenskrig opplevde de mange fiskerne i fylket gode tider med økte priser og lavere arbeidsledighet, men de gode tidene ble avløst av en ny krise fra høsten 1920. Dette,

¹¹⁸ Statistisk årbok 1926-1927, s. 3.

¹¹⁹ Ibid. Tallene i årboken er hentet fra folketellingen i 1920.

¹²⁰ NOS VI. 190., s. 34 & 51.

¹²¹ NOS VIII. 14., s. 8 & 18

¹²² Statistisk årbok 1926-1927, s. 5.

¹²³ Knut Dørum og Espen Sjøbye, "Stemmerettens historie i Norge," sist oppdatert I Store Norske

Leksikon, 11.04.2019, lastet ned 26.04.2019.

https://snl.no/Stemmerettens_historie_i_Norge.

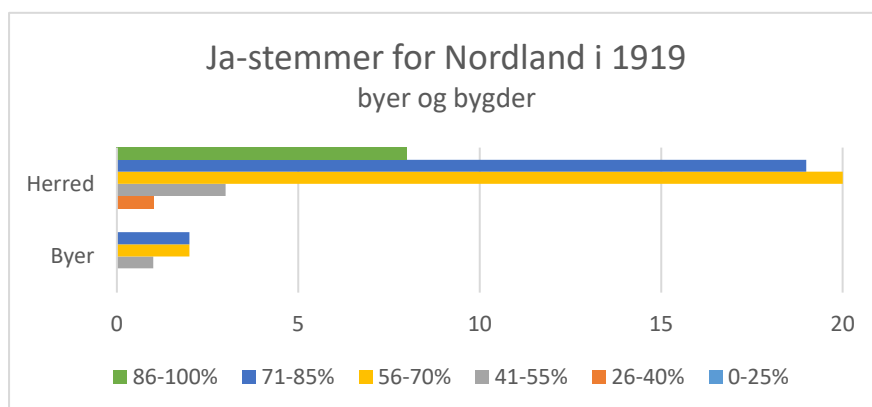
¹²⁴ Rinde, 3, s. 12 & 66.

¹²⁵ Ibid., s. 12-16; Jan Veia, *Der hav møter land : fiskerbondesamfunnet i Nordland 1870-1940* (Bergen: Fagbokforl., 2004), s. 15-20.

beskriver Veia som «en allmenn internasjonal konjunkturkrise som rammet både primærnæringene og industrien».¹²⁶ Krisen rammet ikke bare Nordland, og Nord-Norge, men krisen påvirket fylket, og landsdelen sterkt. Særlig den økte konkurransen fra andre fiskeproduserende land og de sterkt svekkede prisene på blant annet torskeprodukter påvirket landsdelen.¹²⁷ Det som bidro til den økte konkurransen fra andre fiskeproduserende land var i hovedsak at Spania, Portugal og Italia arbeidet mot å bli mer selvforsynte med fiskevarer og at «Island klarte å tilrive seg en større andel av fiskevaremarkedet i Sør-Europa på Norges bekostning».¹²⁸ Nå som fylket er presentert i mer generelle trekk skal avholdsstatistikken i fylket sees nærmere på før andre kilder og litteratur skal gjennomgås.

3.1.1 Hva sier statistikken?

Når jeg først så gjennom stemmetallene for Nordland ble jeg litt overrasket. Jeg hadde ikke forventet å finne kommuner hvor 80 prosent eller flere av de som stemte ønsket forbud i 1919. Det var 19 slike kommuner, og en by også, Mo.¹²⁹ I det hele tatt var ja-siden sterkere enn forventet. 73 prosent av de som stemte i Nordland ved den første nasjonale folkeavstemningen om alkoholspørsmålet ønsket forbud, 74 prosent av bygdebefolkningen og 65 prosent av bybefolkningen.¹³⁰ Bakgrunnen for at jeg ble overrasket over forbudsstøtten i fylket grunner i min forforståelse av Nordland, og Nord-Norge som en region med en mer drikkfeldig befolkning enn ellers i landet. I løpet av denne undersøkelsen har jeg funnet at dette ikke stemte.

Figur 1: Oversikt over prosentvis ja-stemmer byer og bygder i Nordland i 1919.

I Figur 1 kommer det til syne at det i majoriteten av kommunene og byene i 1919 var et ønske om varig forbud. Kun i én by og fire kommuner ønsket under 56 prosent av de som

stemte forbud.¹³¹ Den stemmeberettigede befolkningen på disse fem stedene utgjorde rett i underkant av 6 prosent av de stemmeberettigede i fylket. De var altså i klart mindretall.

¹²⁶ *Der hav møter land : fiskerbondesamfunnet i Nordland 1870-1940*, s. 19.

¹²⁷ *Ibid.*

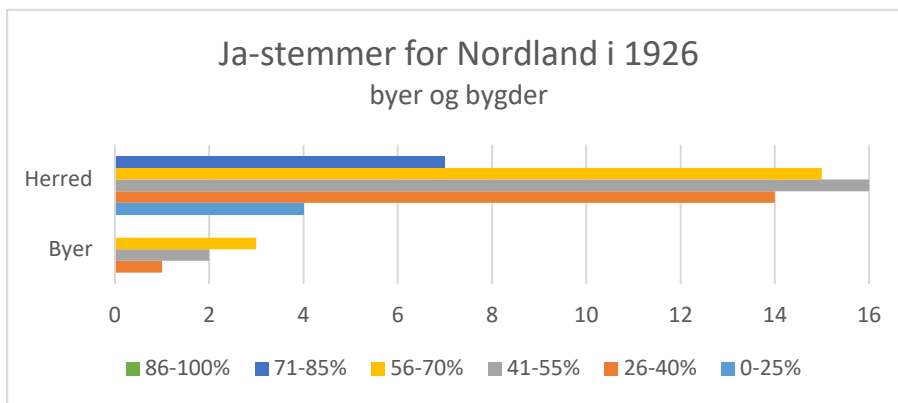
¹²⁸ *Ibid.*, s. 101.

¹²⁹ I vedlegg 1 – Ja-stemmer i Nordland 1919 er det tre diagrammer som gir en oversikt over stemmegivningen fordelt på tre grupper: 80% eller

mer ja-stemmer, mellom 51 og 79% ja-stemmer og 50% eller færre ja-stemmer. I vedlegg 2 ligger samme oversikt for 1926.

¹³⁰ NOS VI.190.

¹³¹ Dette gjaldt byen Svolvær og kommunene Vevelstad, Hamarøy, Flakstad og Nordvik.

Figur 2: Oversikt over prosentvis ja-stemmer i byer og bygder i Nordland i 1926

I 1926 har ja-siden blitt svekket, men den var fortsatt så sterk at det var flertall for å beholde forbudet, dog et knepent flertall på 50,6 prosent. I Figur 2 kommer det til syne

at den grønne linjen øverst fra 1919 er borte. Det var ikke lengre noen bygder eller byer hvor mer enn 85 prosent av de som stemte ønsket fortsatt forbud. Ser man på forskjellen mellom stemmegivningen i byene og på bygdene dette året kommer også styrkeforholdet mellom by og bygd frem. I byene stemte 45 prosent ja til å beholde forbudet, mens på bygdene ønsket 51,5 prosent å beholde det. I over halvparten av Nordlands 56 kommuner og i halvparten av de seks byene var det et ønske om å avvikle forbudet i 1926. 30 kommuner og de tre største byene i fylket hadde en ja-andel på 37 prosent sammenlagt. Samlet hadde denne gruppen 9 273 stemmer for forbudet. De resterende 26 kommunene og tre byene var altså sterke nok i sin tro på forbudet til å oppnå flertall for å beholde forbudet. Med en ja-andel på 66 prosent av de som stemte i disse 29 valgkretsene, var det flertall for å fortsette forbudet.

I 1919 stemte 59 prosent av de stemmeberettigede i fylket, 66 prosent i byene og 58 prosent på bygdene.¹³² Ved stortingsvalgene i 1921 og 1924 var valgdeltagelsen på bygda i Nordland lik deltagelsen ved forbudsavstemningene, 59 prosent i 1921 og 58 prosent i 1924.¹³³ Ved kommunevalgene var interessen svakere. Kommunevalgene i 1919, 1922 og 1925 møtte kun 41 prosent av de stemmeberettigede til urnene i landkommunene.¹³⁴

Ved både stortingsvalg og kommunevalg var differansen for oppmøte mellom kvinner og menn i Nordland på ca. 20 prosentpoeng, ved første folkeavstemning var forskjellen mindre. Det var femten prosentpoengs forskjell mellom kjønnene i 1919, mens det i andre avstemningsrunde var det 21 prosentpoeng som skilte kjønnene. Ved samtlige avstemninger var det menn som hadde størst oppmøte. Kjønnsdifferansen mellom stortings- og kommunevalg og de nasjonale folkeavstemningene var ikke vesentlig stor. Det som er av interesse er at det i 1919 var mindre forskjell, og det viser at kvinnene i større grad mobiliserte i 1919 enn 1926.

¹³² NOS VI. 190., s. 34-35 & 51.

¹³³ Statistisk årbok 1926-1927, s.160-161.; NOS VII. 66., s. 40-43.

¹³⁴ Statistisk årbok 1920, s. 192-195.; NOS VII. 78., s. 4-5.; Statistisk årbok 1926-1927, s. 162-163.

Noen steder i fylket var det økt deltagelse i 1926. Åtte nordlandsbygder hadde høyere oppmøte i andre avstemningsår.¹³⁵ Av disse var det en nedgang i forbudsstøtten på mellom 14 og 35 prosentpoeng. Nedgangen for Nordland samlet, byer og bygder, var på 14 prosentpoeng. I kommunene med økt deltagelse ser man at det var en større differanse fra forrige avstemning enn hva som var gjennomsnittet.

3.1.2 Hva sier litteraturen?

Mange lokalhistoriske verk er skrevet om Nordland og fylkets byer og bygder. En av forfatterne er Axel Coldevin, også kalt *Nordlandshistorikeren*.¹³⁶ Han gjorde omfattende undersøkelser hvor han intervjuet gamle fiskere, jekteskipperer og kjøpmenn for «å få nedtegnet den muntlige tradisjonen om samfunnsforholdene i Nordland før det store hamskiftet sist på 1800-tallet.»¹³⁷ Han var en lærd mann og var særlig kjent for sin forskning om Nord-Norges historie. Noen av bygdebøkene han skrev, hvor han omtalte forbudet, er *Dønna bygdehistorie*, *Mo Prestegjeld etter 1850* og *Bodø by 1816-1966*.¹³⁸ Det kan synes en utvikling i hans vurdering av forbudets påvirkninger på stedene han behandlet. I den første utgaven av *Bodø bys historie* som kom ut i 1937, omtales forbudet som en handelspolitisk sperre særlig for klippfisktilvirkerne.¹³⁹ Han skrev her at forbudet førte til at flere fisketilvirkere sto igjen med 2-3 års fangst, og ringvirkningene var blant annet at lokale banker måtte legges ned, eller hjelpes av staten. Kontrasten kom da hetvinsforbudet ble opphevet i 1923, hvorpå klippfiskeeksporten gjenoppsto. I 1965 publisertes boken om Mo prestegjeld, og her omtales forbudet i samme ordlyd, hvor han la vekt på at forbudet rammet særlig klippfiskeeksportørene i Nord-Norge og Møre.¹⁴⁰ I enda en av bøkene til Coldevin omtales forbudet på samme vis, og man skulle forvente at det var i boken som ble trykket året etter Mo prestegjelds, *Bodø bys historie 1816-1966*, men det var i *Dønna bygdehistorie* som kom ut først i 1980 at forbudet omtales likt: «Vinlandene svarte med høye tollsatser på norske fiskevarer, så eksporten truet med å stanse helt.»¹⁴¹ I én av disse fire bøkene nyanseres bildet; I *Bodø by 1816-1966* skrev Coldevin at tollsatsene påvirket fiskeeksporten, men det var ikke før i 1922 at det var noe særlig utslag.¹⁴² I en fotnote knyttet til dette skrev han:

¹³⁵ Bygdene: Hamarøy, Tysfjord, Lødingen, Flakstad, Hadsel, Nordfold, Vågan og Bø.

¹³⁶ Kjell Jacobsen, "Axel Coldevin 1900 - 1992," *Årbok for Helgeland* 24 (1993): s. 12-14.

¹³⁷ Trygve Lysaker, "Axel Coldevin," sist oppdatert I Norsk Biografisk Leksikon, 13.02.2009, lastet ned 04.05.2019. https://nbl.snl.no/Axel_Coldevin.

¹³⁸ Coldevin, s. 375-76; *Dønna bygdehistorie* (Solfjellsjøen: Dønna kommune, 1980), s. 331-32;

Mo prestegjeld etter 1850, vol. 2 (Mo i Rana: Mo sparebank, 1965), s. 223.

¹³⁹ *Bodø bys historie* (Bodø: Bodø kommune, 1937), s. 349-54.

¹⁴⁰ *Mo prestegjeld etter 1850*, 2, s. 223.

¹⁴¹ *Dønna bygdehistorie*, s. 332.

¹⁴² *Bodø by 1816-1966*, s. 375-76.

Den uheldige virkning forbudet hadde på vår fiskeeksport, ble nok atskillig overdrevet i den politiske agitasjon. Markedet for norsk klippfisk i Spania var svekket allerede før 1914, og under krigen ble forbindelsen med våre gamle tørrfisk- og klippfiskmarkeder i Sør-Europa nesten helt brutt.

Hvorfor han her nyanserte seg, men ikke gjorde det i boken som ble utgitt 14 år senere kan jeg ikke annet en spekulere rundt. Det er uansett klart at Coldevin pekte på at forbudet hadde påvirkning på fiskerinæringen i fylket, men at graden av påvirkning nok har vært overdrevet i den politiske agitasjonen.

Journalisten Per Bjørn Pedersen skrev i boken *I søkk og kav: Nordlendingen gjennom hundre år*,¹⁴³ kort om forbudets påvirkning på dagliglivet. I en fortelling beskriver hvordan hjemmebrent var kommet inn i konfirmasjonstradisjonen på grunn av forbudet.¹⁴⁴ Noen sider senere trekkes det frem at det fortsatt var kommuner i 1926 som ønsket forbud, men at hele landets vilje sto imot.¹⁴⁵ Også flere andre eldre bygdebøker behandler bygden og byens avholdsarbeid og avholdskamp uten at folkeavstemningene er nevnt er i særlig utstrekning. Et eksempel er bygdeboken *Vefsnbygdene*.¹⁴⁶

I moderne by- og bygdebøker er forbudet ofte nevnt. I historikeren Hilde Gunn Slottemo sin bok *Malm, makt og mennesker*, historikeren Svein Fygle sitt kapittel «*De harde tyve og tredveårene*» i boken *Banken folket og fylket*, Harald Rinde sin bok *Det moderne fylket*, noen av kapitlene i *Norges fiskeri- og kysthistorie bind I og II*, Veia sin bok *Der hav møter land*, historikeren Steinar Aas sin bok *Forvandlinga* og historikeren Nils A. Ytreberg sin bok *Narviks historie II* omtales forbudet, og dets ringvirkninger. Slottemo skrev om Kristine Gyldenhammer, som var avisredaktør og avholdsaktivist i Rana.¹⁴⁷ Slottemo har her, som mange andre, koblet avholdskampen til kvinnekamp. Aas gjør det samme i blant annet artikkelen *Kvinnebyen Bodø før 1940*.¹⁴⁸ Slottemo skrev om Gyldenhammer som unntaket i Rana, mens Aas viste til at Bodø var preget av sterk kvinnedeltagelse i det politiske livet.

¹⁴³ Per-Bjørn Pedersen, *I søkk og kav : på vandring med nordlendingen gjennom hundre år* (Stamsund: Orkana forl., 2000).

¹⁴⁴ Ibid., s. 52-53

¹⁴⁵ Ibid., s. 60-61

¹⁴⁶ Kjell Jacobsen, Fredrik Gaustad, og Kjell M. Øksendal, *Fra århundreskiftet til frigjøringsvåren : Vefsnbygdene ca. 1900-1945*, vol. 3 (Mosjøen: Vefsn kommune, 1977), s.80-88.

¹⁴⁷ Hilde Gunn Slottemo, *Malm, makt og mennesker : Ranas historie 1890-2005*, Red. historielag Rana (Mo i Rana: Rana historielag, 2007), s. 140-41.

¹⁴⁸ Steinar Aas, "Kvinnebyen Bodø før 1940," (Bergen: Fagbokforl., 2014), s. 127-30.

Slottemo viser også til at begge lokalavisene i Rana støttet forbudslinjen.¹⁴⁹ Avisene var store påvirkningskanaler, og som Ottosen skrev: «Partiene brukte (på sin side) pressen som et våpen i kampen om oppslutning og innflytelse, strategisk for å vinne kampen med andre partier, taktisk for å sikre fremgang hos leserne.»¹⁵⁰ Coldevin viste at det var mye agitasjon som tok utgangspunkt i forbudet, dog, som han la frem, at skadene forbudet påførte fiskeeksporten nok var overdrevet.

Rinde skrev i boken *Det moderne fylket*, tredje bok i serien *Nordlands Historie*, at «Den største snublesteinen for partiet [Venstre], i det minste i Nordland, var utvilsomt forbudssaken.»¹⁵¹ Stortingsvalget i 1921 sto ifølge historikeren Knut Kjeldstadli i forbudets tegn.¹⁵² Venstre opplevde stor oppslutning frem til dette valget, dog partiet hadde opplevd minkende oppslutning siden århundreskiftet.¹⁵³ Høyre gikk frem i perioden mellom stortingsvalget i 1918 og neste valg i 1921, mens Venstre tapte over ti prosentpoeng mellom disse valgene; det forbudskritiske Høyre gikk frem, og forbudspositive Venstre gikk tilbake.

Fygle trakk *Banken folket og fylket* frem tollkrigen i sin omtale av forbudet.¹⁵⁴ Det som her menes med *tollkrigen* er reaksjonen til de vinproduserende landene Spania, Portugal og Frankrike som la økt toll på norske fiskevarer som følge av forbudet. Fygle fremmer også tanken om at «Kystbefolkningen hadde stort sett gått inn for forbudspolitikken av idealistiske grunner og i den tro at regjeringen ville forhandle seg fram til praktiske løsninger via-á-vis «vinlandene».»¹⁵⁵ Dette er en påstand som jeg ikke har klart å finne hjemmel for. Det er et mulig scenario, men å si at *slik var det*, blir for enkelt. I neste delkapittel diskuteres kort hva avisene gav inntrykk for i dette henseende. Også i bind 3 av *Norges fiskeri- og kysthistorie*, og *Bodøs historie Bind 3* diskuteres vinlandenes tollkrig sin påvirkning på stemmeresultatene ved det andre valget, og som Berge Furre konkluderer de med at det vanskelig å si hvorvidt det var tollkrigen, de *lovløse tilstandene* som oppsto eller andre faktorer som endret resultatet mellom avstemningene.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Slottemo, s. 183-84.

¹⁵⁰ Ottosen, s. 15.

¹⁵¹ Rinde, 3, s. 157.

¹⁵² Knut Kjeldstadli, *Et splittet samfunn : 1905-1935*, Red. Knut Helle, vol. 10, Aschehougs Norges historie (Oslo: Aschehoug, 2005), s. 188.

¹⁵³ Ibid., s. 37 & 265.

¹⁵⁴ Svein Fygle, "De harde tyve og tredveårene", i *Banken, folket og fylket : Nordlandsbanken og Nordlands næringsliv gjennom 100 år : 1893-1993*,

Red. Svein Fygle, Svein Lundestad, og Inge Strand (Bodø: Nordlandsbanken, 1993), s. 136-37.

¹⁵⁵ Ibid., s. 136.

¹⁵⁶ Aas, *Forvandlinga : 1890-1950*, 3, s. 221; Edgar Hovland, "De harde 20-årene," i *Norges fiskeri- og kysthistorie. Bind III: En næring i omforming 1880-1970*, Red. Nils Kolle, Norges fiskeri- og kysthistorie (Bergen: Fagbokforlaget, 2015), s. 215-16.

Prosent av mannlig yrkesbefolkning i fiske og fangst	Høyre-stemmer i prosent av godkjente stemmer 1921	Stemmer mot forbud i prosent av godkjente stemmer		
		1919	1926	Differanse 1926 ÷ 1919
0-16,6%	15,1	16,9	34,9	18
16,7-33,3%	29,4	25,5	49,8	24,3
33,4-50%	34,6	29,9	55,7	25,8
Over 50%	41,6	32,6	57,1	24,5
Nordlands herreder i alt	29,0	24,4	48,8	23,4

Tabell 3: Fiskerbefolkning og forbudsmotstand i Nordlands kommuner

valget i 1921 ble sterkt påvirket av forbudet. At det forbudskritiske partiet Høyre økte i styrke etter hvor stor andel av den mannlige yrkesaktive befolkningen som var fiskere er interessant. Det kan tenkes at fiskerne tildelte forbudet store deler av skylden for de økonomisk harde tidene opplevde i denne perioden.

Av losjeheftene, og bøkene fra perioden var det særlig boken til Hjelbak, som omhandlet avholdsarbeidet i Nordland i perioden 1882-1932, som vekket min oppmerksomhet. Han skrev at det var godt arbeid frem mot første forbudsavstemningen, men at den store seieren «hadde på flere måter en ganske forunderlig og uventet innflytelse på de etterfølgende års avholdsarbeide.»¹⁵⁸ Han forklarer videre at flere losjer la ned sin virksomhet, og at det kunne virke som at mange mente at *nå var jobben gjort*. I et reisebrev fra Nordland i 1926 tegnes et temmelig likt bilde. Her skrev Kr. Fimland¹⁵⁹ at de fleste losjer i distriktet gjorde det bra, men at det var noen som slet økonomisk, og andre som slet med tung arbeidsmark, tyngre enn ved forrige forbudsavstemning.¹⁶⁰

Hjelbak viser også til lokalpressen, og deres påvirkning på folkeavstemningene: «man forstod også den betydning som lokalpressen hadde for vår sak, og etter forbudsavstemningen i 1919 viste det sig at lokalbladene heroppe blev mer og mer vår saks motstandere.»¹⁶¹ I 1924 overtok derfor organisasjonene til avholdsfolket og de kristne organisasjonene, etter stor interesse fra organisasjonene, avisen *Bodø Tidende*.¹⁶² Hjelbak skriver om avisen i positive ordlag, dog at avisen i 1927 ble overtatt av Venstre på grunn av økonomiske vanskeligheter. I Ole P. Forsgren sin omtale av avisen får jeg et annet inntrykk. Han skrev først en setning om at avisen kom til i 1924, før han avslutter med: «Dette var et sørgelig kapittel for losjens kasse.»¹⁶³ Å se gjennom

¹⁵⁷ Nilson, s. 96.

¹⁵⁸ Hjelbak, s. 11.

¹⁵⁹ Det kan også være at hans navn var Finnland, håndskriften var til tider vanskelig å tolke.

¹⁶⁰ Distriktslosje «Norden» 102, L0001.

¹⁶¹ Hjelbak, s. 16.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Forsgren, s. 14.

Nilson la i boken *Politisk avstand ved norske folkeavstemninger* frem tabellen som er gjengitt til venstre, tabell 3.¹⁵⁷ Denne tabellen belyser en interessant utvikling, som tilsynelatende kan antas å ikke bare samsvare, men ha en reel sammenheng. Rinde, og Kjeldstadli pekte som vist ett par avsnitt over, at

Bodø Tidende fra valgåret kunne nok gitt interessante funn, og bidratt til et mer nyansert bilde av det som ble skrevet i avisene, men for denne oppgaven er det Lofotposten som benyttes.

3.1.3 Hva sier avisen - Lofotposten?

I begge år tok fiskerelaterte artikler, notiser og annonser opp brorparten av spalteplassen. Forbudsstoff fikk innpass, men det var ikke det som ble viet mest oppmerksomhet, hverken i 1919 eller 1926. I 1919 kommer det ved flere anledninger på trykk beskjeder fra redaksjonen om at det var mottatt innlegg om forbudet som var ønsket på trykk i avisen. Til høyre er en av disse kommentarene, hentet fra avisens utgave 2.oktober 1919. Jeg ikke funnet noe, hverken i avisen eller i litteraturen som er undersøkt, som indikerer at folk synes debatten var ensidig fremstilt i avisen. Hadde jeg undersøkt aviser som var forbudspositive er det mulig at dette hadde kommet frem, men, slikt det fremstår i kildene og litteraturen som er benyttet til denne oppgaven, tyder det på at folk ikke synes debatten var begrenset.

Artikler og indlæg for og mot forbud vedblir der at strømme ind til os i endeløse mængder. De fleste indsendere forlanger sine opsæt indtatt i «første nr.». Vi anstrænger os som det sees av bladet for at faa med mest mulig av disse aktuelle indlæg, men formaar trods al umake ikke at faa med alt før avstemningen og valget 5., 6. og 7. sd. Avisen kan ikke godt fyldes med bare den slags læsestof heller.

Av forbuds-sakene som kom på trykk dette året var særlig trykk på forbudet og fiskerne. *Sjømændene og forbudet, Fiskerne og forbudet, Forbudsavstemningen og vor fiskerinæring*;¹⁶⁴ Tre overskrifter, to av dem tilhørende forsideartikler viser klart dette. Førstnevnte var en klargjøring angående hvordan sjømenn kan stemme om de er borte på valgdagene. De to neste var agitasjon mot forbudet. Ordlyden i begge forsideartiklene var til dels saklig. Forfatterne av artiklene skrev klart hva de mente og de argumenterte for sin sak; de ønsket ikke forbud. Grunnen til at ordlyden kun kategoriseres som til dels saklig er de retoriske ordvalgene knyttet

smitte. Som gammel sjømand og fisker vil jeg tilføie som min private mening at forbud er forkastelig.

Hvis, mot formodning forbudet skulde seire ved folkeavstemningen, er jeg overbevist om at forholdene vil bli utaalelige. Det nuværende partielle forbud har git en god forsmak.

til konkluderingsene. Utdraget til venstre er hentet fra artikkelen *Fiskerne og forbudet*. Hvem som har skrevet artikkelen er uklart, men det var den største artikkelen på forsiden denne dagen, 02.september 1919. Utdraget illustrerer godt fokuset i de fleste av artiklene, innleggene, telegrammene og notisene som kom på

¹⁶⁴ LP 19.08.1919, s. 4.; LP 02.09.1919, s. 1.; LP 16.09.1919, s. 1.

trykk i avisen i 1919. I det hele var sakene som kom på trykk opptatt av å få frem at alternativet til forbud ikke var frislipp. Det ville uansett bli noen form for restriksjoner.

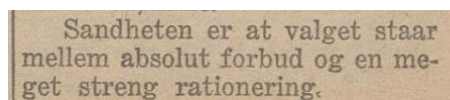
Gjennom ordsøket i Nasjonalbiblioteket fant jeg 16 artikler, innlegg, notiser og telegram som var negative til forbudet, og fem som var forbudspositive i 1919. I de forbudspositive artiklene og innleggene var det alkoholens skadevirkninger som ble vektlagt. Forbudsstoffet som jeg fant i gjennomlesningen av avisene kunne i 1919 dekket nesten 5 og ½ side. I løpet av 28 aviser dekket altså ikke forbudsstoff en hel avis. I 1926 var situasjonen en annen.

Fra perioden 18.august til 18.oktober 1926 ble det utgitt 37 aviser. I disse var det nok forbudsmateriale til å fylle rett i overkant av to åttesides aviser med rent forbudsstoff. Forbudet rakk over 11 241 linjer, mot 3624 linjer i 1919. Før avstemningen i 1926 vil jeg også påstå at agitasjonen på noen vis var mer kreativ enn ved forrige folkeavstemning. Torsdagen og fredagen før avstemningen var det trykket en del vitser rettet mot forbudet, merket med forfatter XX. Disse vitsene er ikke tatt med når jeg har ført oversikt over hvor mange linjer agitasjon som var om forbudet, og det er grunnet at ingen av dem nevner delforbudet direkte. Under er et eksempel:

«Forby den elektriske kraften for den er skyld i mange brander», sa manden, han saa der var kortslutninger nu og da trods al kontrol.¹⁶⁵

Første avisen som ble publisert i perioden som undersøkes, kom i dette året ut 19.august. På førstesiden står her et innlegg skrevet av Antiforbudskomiteen for Nord-Norges landdistrikter. Den har tittelen *Til Nord-Norges befolkning*, og går over ca. 122 linjer. Her argumenteres det særlig for de sosiale problemene forbudet har forverret, og argumentene som leses her tenderer svakt til å være enig med Fygle. I innlegget står det: «Ved siden av de sørgelige moralske og folkehygienisk set tragiske følger av det misgrep samfundet gjorde sig skyldig i ved at gjennomføre et brændevinsforbud, veier uten tvil de økonomiske føler mindre.»¹⁶⁶

Ved siden av slike artikler og innlegg, var det også i perioden fokus på alternativet til delforbudet. Innleggsforfatterne var gjerne leger, fylkesmenn, prester eller andre kirkemenn, men ofte var de også merket enten med navn, initialer eller merker som *hustru* og *mor*. I disse artiklene og innleggene var det ofte fokus på at det heller ikke denne gang var

Sandheten er at valget staar mellem absolut forbud og en meget streng rationering.

¹⁶⁵ LP 14.10.1926, s. 2.

¹⁶⁶ LP 19.08.1926, s. 1.

snakk om noe frislipp, og at brennevinskranene skulle åpnes.¹⁶⁷ Et eksempel på dette fra 1919 er i bildet til høyre.¹⁶⁸

Mange av artiklene og innleggene fokuserte på at agitasjonen fra forbudstilhengerne la frem slike senarioer. Artikler som *Før kampen på sømmelig vis!* og *Forbudsagitatorene* gir inntrykk av at det var et fokus på hvordan begge sider agiterte for sin sak. I den førstnevnte av de to artiklene tas det ikke et standpunkt for den ene eller andre siden, det var medmenneskeligheten som var i fokus. I denne artikkelen får man inntrykk av at agitert i stor grad ble ført ved å være nedsettende mot den andre leiren. I den andre artikkelen som her ble nevnt var det nettopp dette som skjedde. Ordlyden var nedsettende mot de som agiterte for forbudet.

Noe som er interessant er at ved agitasjonen i forkant av folkeavstemningen i 1926 var fokuset på fiskerne og forbudet falmet. I denne perioden var det større fokus på hvorvidt religion skulle påvirke folks valg, om drukkenskapsforseelsene og edrueligheten var blitt bedre, at forbudet hadde ført frem til at kriminaliteten rundt alkoholen hadde blomstret og at de som før slet med alkohol nå slet mer enn før.

For å runde av det som kom frem i Lofotposten i 1926 må man se til hvor stor andel av sakene som var forbudskritiske og hvor stor andel som var forbudspositive. Av 42 artikler, innlegg og notiser på førstesidene var kun to innlegg som var forbudspositive, og begge var skrevet av Sogneprest Alfred Storaas.¹⁶⁹ Storaas var fra Oslo, ble ordinert som prest i hovedstaden 1922, og etter kort tid «bar det til Nord-Norge» hvor han var sogneprest i Flakstad i Lofoten.¹⁷⁰ Han mente at forbudet burde fått mer tid før en eventuell ny folke-avstemning skulle holdes, og at folk måtte se at friheten til å kunne kjøpe brennevin ikke var noen frihet; friheten fra alkohol var på den andre siden en sann frihet. Noen av førstesideartiklene, innleggene og notisene var nøytrale, men brorparten var forbudskritiske. Det kommer klart til syne at selv om Lofotposten var en forbudskritisk avis i 1919, var den ikke like forbudskritisk som i 1926.

Som vist i utdraget øverst på side 29 mente Lofotposten at de ikke kunne fylle avisen med bare forbudsstoff. I 1926 synes dette å ha endret seg litt, da avisen som vist viet mer spalteplass til forbudssaken ved at saken tok opp 2,41 prosent av avisen 1919 til 5,83 prosent i 1926. Fokuset

¹⁶⁷ Se for eksempel LP 07.09.1926, s. 1.

¹⁶⁸ LP 28.08.1919, s. 4.

¹⁶⁹ Dette gjelder artiklene *Nogen tanker om forbudet* som var på førstesiden 11. september 1926, og *Økonomi og brændevinsforbud* fra 2. oktober 1926.

¹⁷⁰ Alfred Storaas, *Herandsholmen* (Oslo: Eige forlag, 1969), s. 123-24.

var også endret fra å handle om hvordan fiskerne kom til å bli påvirket av forbudet til hvilke sosiale følger forbudet hadde fått i fylket, i landsdelen og i Norge.

3.2 Vest - Rogaland

Vestlandet ble av Nilson kalt landsdelen som var *avholdstankens høyborg*.¹⁷¹ Fuglum underbygger dette når han skriver at ««Avholds-Norge» var – om en ser bort fra trønderamtene – stort sett identisk med nøkkelområdene for vestnorsk, lavkirkelig og pietistisk lekmannskristendom.»¹⁷² Og dette faller inn under det Rokkan betegnet som *motkulturene*: «*legmannsrørsla, avholdsrørsla, [og] målrørsla*».¹⁷³ I Rogaland, Vestlandets sørligste fylke nådde avholdsbevegelsen, ifølge Haaland, «lengst i å gjennomføre sitt program», selv om fylket og byen Stavanger ikke var dominerende i avholdsbevegelsen.¹⁷⁴ At Rogaland ikke var dominerende i avholdsbevegelsen kan vi se fra mengden organiserte avholdsfolk som var i de ulike amtene.¹⁷⁵ I hele befolkningen var ca. 10 prosent av befolkningen organiserte avholdsfolk.¹⁷⁶ I Stavanger amt var det i 1919, 26 883 registrerte avholdsfolk, noe som utgjorde 15,9 prosent av innbyggertallet. Kun ett amt hadde flere organiserte avholdsfolk, både i absolutte tall og andel av innbyggerne, Romsdal, som hadde 33 403 organiserte avholdsfolk (disse utgjorde 21 prosent av innbyggerne). Det som er presentert i dette avsnittet gir klare indikasjoner på at Rogaland var et forbudsvennlig fylke. Videre blir Rogaland beskrevet i mer generelle trekk, før spørsmålene som ble stilt for Nordland også blir besvart for Rogaland.

Rogaland var som vist det femte mest folkerike fylket i landet. Innbyggertallet ved folketellingen i 1920 var 166 105, litt over 7 000 færre enn i Nordland.¹⁷⁷ Rogaland må dog ha følt mer befolket da befolkningstettheten både på bygda og i byen var betraktelig høyere enn i Nordland. Rogaland hadde to og en halv ganger så høy befolkningstetthet på landet med 11,1 innbyggere per km², og over seks og en halv gang så høy tetthet i byene med 5622,1 mennesker per km².¹⁷⁸ Bybefolkningen i Rogaland utgjorde også en større andel av fylkets befolkning enn i Nordland; 42 prosent bodde i byen, og 58 prosent var landbefolkning, mens tilsvarende tall for Nordland var 9 prosent bybefolkning og 91 prosent landbefolkning.

¹⁷¹ Nilson, s. 53.

¹⁷² Fuglum, "Alkohol eller avhold," s. 157.

¹⁷³ Stein Rokkan, "Sentrum og periferi, økonomi og kultur : Modeller og data i kliometrisk sosiologi," i *Periferi og sentrum i historien*, Red. Per Maurseth og Sivert Langholm (Oslo: Universitetsforl., 1975), s. 146.

¹⁷⁴ Haaland, 3, s. 121.

¹⁷⁵ Det var først i 1919 at de geografiske inndelingene gikk fra *amt* til *fylker*. Det er amtene som er nyttet som geografiske avgrensninger i tabellen til Fuglum.

¹⁷⁶ Fuglum, *Brennevinsforbudet i Norge*, s. 177.

¹⁷⁷ Statistisk årbok 1926-1927, s. 3.

¹⁷⁸ Ibid.

Stavanger, og i stor utstrekning resten av fylket, hadde i tiden frem til 1880 to næringer de belaget seg på, sild og skipsfart.¹⁷⁹ Perioden fra 1880 til 1920 beskriver historikeren Helge W. Nordvik kort som en rask omformingsperiode som i virkeligheten forandret «fylket fra et jordbrukssamfunn til et industrisamfunn.»¹⁸⁰ Omformingen kom som følge av svikt i begge næringsveiene (sild og skipsfart), og fylket gjennomgikk et hamskifte.¹⁸¹ Dette hamskiftet beskriver Furre gjennom en tresidig hamskiftemodell hvor han får frem hvordan «Den religiøse og politiske vekkinga var både produkt og produsent i (denne) prosessen.»¹⁸² Den tresidige modellen han benytter ser på den økonomiske, religiøse og politiske vekkelsen som fant sted mellom 1870 og 1880. Vekkelsen førte videre til at Rogaland utviklet seg fra å være et jordbrukssamfunn til å bli et industrisamfunn, som Nordvik påpekte.

Fiske og skipsfart hadde vokst igjen i løpet av første verdenskrig, men forventningene om at de gode tidene skulle fortsette, slo ikke til. Deler av sildemarkedet opplevde et sammenbrudd i 1920-1921, men fiskerne fant nye markeder som nesten veide opp for utfordringene.¹⁸³ På grunn av Rogalands kontakt med den store verden gjennom skipsfart hadde fylket mange innflytelsesrike menn og kvinner som hentet ideer fra utlandet.¹⁸⁴ Noen av ideene som det var stor oppslutning rundt var religiøse, kristne. Særlig Lars Oftedal trekkes ofte frem som en som hentet mye inspirasjon fra Storbritannia, USA og Tyskland som han brukte som grunnlag for den kristelige bevegelsen han startet i andre halvdel av 1800-tallet. Siden 1870-årene har Rogaland vært selve beltespennen i det som er kjent som *Bibelbeltet*.¹⁸⁵

Det er få eller ingen som betviler Vestlandet som bastion for flere av motkultursakene. Nilson satt opp det sør-vestlige Norge som bastion for periferieliten som forsøkte å påvirke resten av Norge med sine meninger om mål og alkohol,¹⁸⁶ Furre beskrev Rogaland som den øverste hegemon for vekkelse og bedehuskultur i Norge, hvor Stavanger var den klare religiøse

¹⁷⁹ Berge Furre, "Rogaland - noko for seg : kven var oftendølene?," i *Rogalandskulturen : mellom religion og politikk : ei tverrfaglig vandring gjennom 120 år : seminarrapport*, Red. Erik Fossåskaret og Berge Furre (Stavanger: Høgskolesenteret i Rogaland, 1987), s. 7.

¹⁸⁰ Helge W. Nordvik, "Rogaland fylkes økonomiske historie 1880-1980," i *Fra Vistehola til Ekofisk*, Red. Edgar Hovland og Hans Eyvind Næss (Drammen: Universitetsforl., 1987).

¹⁸¹ Berge Furre, "Mjøl, mjølk, misjon og moderate : Eit tolkningsforsøk," i *Rogalandskulturen : mellom religion og politikk : ei tverrfaglig vandring*

gjennom 120 år : seminarrapport, Red. Erik Fossåskaret og Berge Furre (Stavanger: Høgskolesenteret i Rogaland., 1987).

¹⁸² Ibid., s. 48.

¹⁸³ Nordvik, "Krise og vekst - Mellomkrigstiden," s. 97.

¹⁸⁴ Furre, "Mjøl, mjølk, misjon og moderate : Eit tolkningsforsøk," s. 35-36.

¹⁸⁵ Ibid., s. 34

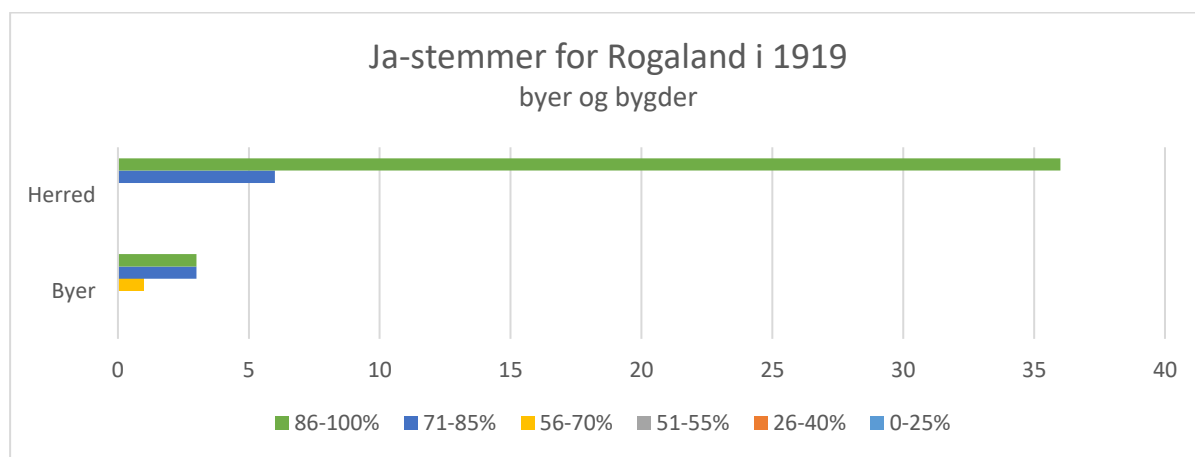
¹⁸⁶ Nilson, s. 71-72.

hovedstaden,¹⁸⁷ og Fuglum sa seg, som vist, enig i dette; Avholds-Norge var «stort sett identisk med nøkkelområdene for vestnorsk, lavkirkelig og pietistisk lekmannskristendom.»¹⁸⁸

3.2.1 Hva sier statistikken?

Av Rogalands 166 105 innbyggere var 73 374 kvinner og menn stemmeberettigede ved folkeavstemningen i 1919, 87 153 i 1926.¹⁸⁹ Dette tilsvarer en økning på 19 prosent. Økningen antas å ha samme årsak som antatt i Nordland; stemmerettsalderen gikk ned fra 25 til 23 år, og ungdomskullene var store i perioden.

Som vi har sett i foregående kapittel var det klart at Rogaland var et fylke med mange avholdsfolk, men var de forbudstilhengere? Svaret er ja. I Vedlegg 1-4 kommer det klart til syne at Rogaland var et fylke med flere forbudstilhengere enn Nordland, og i Vedlegg 4 ser man at Rogaland også var mer forbudsvennlige enn gjennomsnittet på Vestlandet. I 1919 ville 82 prosent av de som stemte i Rogaland ha forbud, og det var ingen kommuner eller byer hvor mindre enn 56 prosent av de som stemte ønsket forbud. I *Figur 3* (under) er det en oversikt som viser hvor mange kommuner, og byer som stemte ja ved forbudsavstemningen i 1919, og disse er fordelt i grupper etter hvor sterkt ønsket om forbud var. Ingen kommuner hadde mindre enn 71 prosent forbudstilhengere (av de som stemte), og kun én by hadde mellom 56 og 70 prosent ja til forbud; i Stavanger ønsket 68 prosent at forbudet fra krigen skulle vedvare.

Figur 3: Oversikt over prosentvis ja-stemmer byer og bygder i Rogaland i 1919.

I 1926 var oppslutningen om forbudet litt svakere. 73 prosent av de som stemte ved dette valget ønsket at brennevinsforbudet skulle bestå. Seks nye kommuner hadde kommet til mellom avstemningsårene, og én hadde forsvunnet. I *Figur 4* (under) vises hvor stor oppslutning ja-

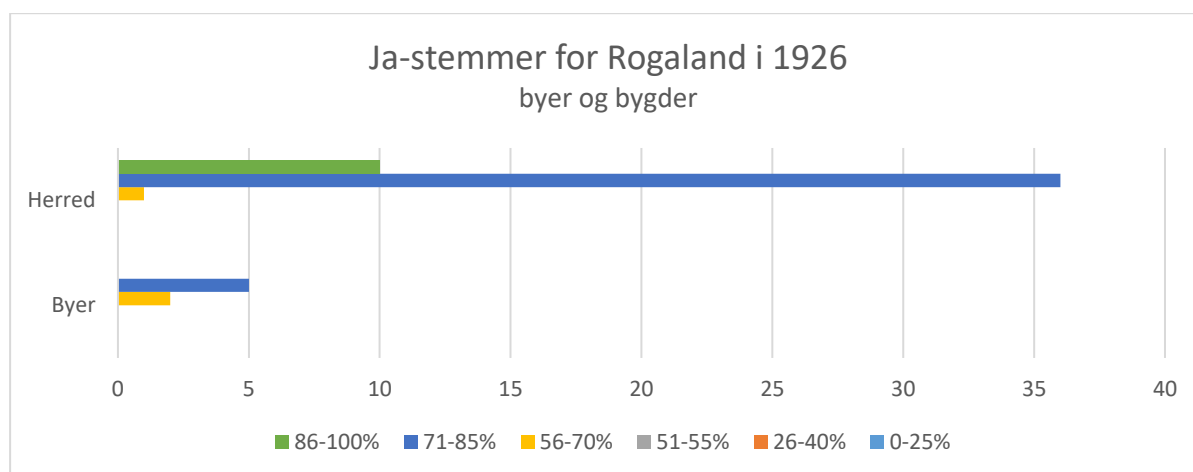
¹⁸⁷ Furre, "Rogaland - noko for seg : kven var oftedølene?," s. 6.

¹⁸⁸ Fuglum, "Alkohol eller avhold," s. 157.

¹⁸⁹ NOS VI. 190., s. 35 & 51.; NOS VIII. 14., s. 13 & 18.

siden hadde i kommunene og byene i 1926. Én ny linje har kommet til for kommunene, og én linje har forsvunnet fra byene, men fortsatt er samtlige kommuner og byer forbudsvennlige.

Den ene kommunen som nå hadde mellom 56 og 70 prosent oppslutning var Sauda, hvor 58 prosent av de som stemte i kommunen ønsket varig forbud. Kommunen hadde også i 1919 vært den med færrest forbudspositive innbyggere i Rogaland, da ønsket 77 prosent av de som stemte forbud. I Sauda opplevde ja-siden en nedgang på litt over 19 prosentpoeng mellom valgene, den største differansen mellom avstemningene i Rogaland. Dette var en kommune som i sær grad ble påvirket av konjunktursvingninger, og kunne oppleve at flere hundre ble arbeidsledige i dårlige tider.¹⁹⁰ Sauda var også, i større omfang enn de andre kommunene i fylket, en industrikommune med svært tette bånd til utlandet gjennom at vannkraften var norsk, men kapitalen i stor grad var amerikansk.¹⁹¹

Figur 4: Oversikt over prosentvis ja-stemmer byer og bygder i Rogaland i 1926.

Det at kommunen i stor grad skilte seg ut fra de øvrige kommunene i fylket, antar jeg at var bakgrunnen for at Sauda også skilte seg ut i forbudsavstemningene. Dette i seg selv kan være en interessant studie, men her skal det ikke diskuteres ytterligere, da oppgaven ser etter de generelle tendensene i fylkene, ikke unntakene.

Forbudsavstemningene i Rogaland tiltrakk seg tilnærmet lik interesse i bygdebefolkningen og i byene. Normen ved valg, både stortings-, og kommunevalg var at en mindre andel av bygdebefolkningen benyttet stemmeretten, sammenlignet med befolkningen i byene. Forskjell mellom kjønnene var også vanlig ved avstemninger. I Rogaland stemte 73 prosent av de stemmeberettigede i 1919 og 67 prosent i 1926, en nedgang på seks prosentpoeng.¹⁹² I seks

¹⁹⁰ Kjartan Fløgstad, *Arbeidets lys* (Det norske samlaget, 1990), s. 89-91.

¹⁹¹ *Ibid.*, s. 46-49.

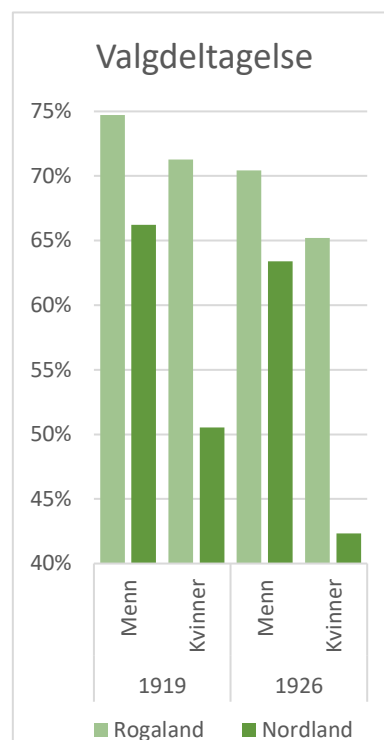
¹⁹² I Nordland var nedgangen fem prosentpoeng, nasjonalt en nedgang på to prosentpoeng.

kommuner var det økt valgdeltagelse.¹⁹³ Jeg forventet at denne økte deltagelsen i kommunene skulle vise økt differanse mellom valgene, men med unntak av Sauda, som er diskutert, var det ikke større nedgang, eller økning i ja-andelen i disse kommunene enn de andre i fylket.

Som vist i *Figur 5* (til høyre) var deltagelsen mellom kjønnene mer lik i Rogaland enn i Nordland. Differansen mellom kjønnene var i Rogaland 3,5 prosentpoeng i 1919 og 5,2 i 1926. I Nordland var differansen i 1919 15,7 prosentpoeng, og i 1926 var den økt til 21,1 prosentpoeng.¹⁹⁴ Nilson forklarte at kvinnedeltagelsen var så høy ved forbudsavstemningene i stor grad på grunn av det religiøse aspektet, og da kan man videre se at den religiøse faktor hadde større betydning for kvinnene i Rogaland enn i Nordland. Dette samsvarer med det litteraturen også har beskrevet, som vist i kapittel 3.2.

3.2.2 Hva sier litteraturen?

Hvordan Rogaland, og Vestlandet er portrettert i litteraturen som avholdsbastion er allerede dokumentert i innledningen til dette delkapittelet. I dette underkapittelet skal det klargjøres hva som er skrevet i litteraturen om fylket og forbudsavstemningene. Fuglum trekker frem Stavanger som stedet hvor den eldre avholds-bevegelsen og totalavholdsarbeidet tok til, og her presiserer han også at bevegelsen også i senere tid har «hatt noen av sine tryggeste ankerfester i de sørvestnorske kyst-distriktene».¹⁹⁵ Som vist var en stor del av Rogalands befolkning organiserte avholdsfolk, 16 prosent.¹⁹⁶ *Forbudshæren* som ble nevnt i kapittel 1.1, besto av formell og uformell kontakt «mellom det organiserte avholdsfolket og grupperinger av samarbeidsvillige og sympatisører».¹⁹⁷ Frem til 1919 var det også kontakt mellom det organiserte avholdsfolket og meningsfeller, men i 1919 økte hyppigheten på anskaffelsen av slike kontakter. Flere personer fra Rogaland var med å bygge disse nettverkene fra 1800-tallet. De fikk ikke bare betydning i Rogaland, men i hele Norge. Asbjørn Kloster, Lars Oftedal og Sven Aarrestad var tre Rogalendinger som gjorde særlig mye for avholdssaken, både i fylket, i regionen og i landet.

Figur 5: Valgdeltagelse i kommunene

¹⁹³ Dette gjaldt Sauda, Sokndal, Ognå, Skåre, Strand og Forsand.

¹⁹⁴ Nilson, s. 56.

¹⁹⁵ Fuglum, *Norge i støpeskjeen : 1884-1920*, 12, s. 386.

¹⁹⁶ *Brennevinsforbudet i Norge*, s. 177-79.

¹⁹⁷ *Ibid.*, s. 185.

Etter å ha gjennomgått de lokalhistoriske verkene for Rogaland i Stavanger riksarkiv sitt bibliotek, fant jeg seks bøker som omtalte enten forbudsavstemningene eller forholdet til avholdssaken. I kommunejubileumsskriftet til Avaldsnes herred som kom ut i 1937 skrev Peder Skeie om edruegheten i kommunen:

Edrugskapen må segjast å vera god, og det er avhaldslag, losje, eller anna aktivt avhaldsarbeid i alle krinsar. I den gamle Visnestida og seinare, då det var skjenkestader innan heradet eller nær ved, kunne det vera noko bråk sume tider. No er heile Haugaland turrlagd, og ein må slett ikkje klaga tilstandet.¹⁹⁸

Det han nevner sist her er noe som også har kommet frem i nyere lokalhistoriske verk om fylket og kommunene. Bjørnson skrev i boken *Haugesunds 1914-1950; dei trødde sjøen*, at byens avholdsfolk hadde et «solid grep om byen» frem til 1960.¹⁹⁹ Byen var tørrlagt frem til da, men etter forbudet ble opphevet i 1926 var det mulig for byens befolkning å få tak i brennevin, men da måtte de enten bestille, eller reise til Bergen (etter andre verdenskrig kunne de også reise til Stavanger).²⁰⁰ Bjørnson, som Aas legger også vekt på losjeløftets betydning for enkeltmennesker, og viser til verset som brødrene og søstrene i godtemplarlosjene avga før de avsluttet sine møter (til høyre).

*Vi vil følge Dine Skikke
Og adlyde Dine Bud;
Sky som Gift de stærke Drikke,
Skjænk os Kraft dertil, o Gud.*

Historikerne Birger Lindanger og Hallvard Nordås skrev en bygdesaga om Klepp i to bind, som kom ut i 1987. Forbudsavstemningene er omtalt, og da er det i hovedsak resultatene som trekkes frem; i Klepp var det stemning for å beholde forbudet fra krigen, selv om ja-siden ved begge avstemningene var litt svakere enn gjennomsnittet i fylket.²⁰¹ Lindanger og Nordås knytter videre oppslutningen til Venstre i kommunen til forbudets til oppslutning: «Når Venstre heldt stillinga såpass som det gjorde i Klepp i mellomkrigsåra, kom det mykje av at representantar for fråhaldsrørsla og dei kristne laga og organisasjonane i så sterk grad heldt fast på partiet.»²⁰² Partiet Venstre stod generelt sterkt i Rogaland, og avholdsfolket sto sterkt i partiet i fylket. Historikeren Dan Dyrli Daatland la i kapittelet *Pressgrupper og parti 1900-1920*, i en bok om Rogalands historie, frem at avholdspartiene hadde stått sterkt i fylket frem til 1919, og at de

¹⁹⁸ Peder Skeie, *Avaldsnes : skrift til kommunejubileet 1837-1937*, Avaldsnes herad : minneskrift (Stavanger: Dreyer, 1937), s. 58.

¹⁹⁹ Bjørnson, 3, s. 523.

²⁰⁰ *Ibid.*, s. 522-23.

²⁰¹ Birger Lindanger og Hallvard Nordås, *Klepp : 2 : Bygdesoge 1837-1987*, vol. 2 (Kleppe: Klepp kommune, 1987), s. 360-61.

²⁰² *Ibid.*

etter dette gikk inn i Venstre.²⁰³ Her skrev han også, som flere andre, at «Med den sigeren forsvann mykje av drivkrafta.». Etter å ha presisert at seieren førte til at mye av drivkraften forsvant med forbudet la han til at det «I tillegg kom ei ny ordning for stortingsvala som ga pressgruppene mykje mindre armslag enn før (1920).».²⁰⁴ Det Daatland la frem her har jeg ikke funnet igjen hos andre forfattere, og det er en interessant bemerkning. Forbudsforkjemperne mistet, ifølge Daatland, noe av sin innflytelse, men det gjorde også andre pressgrupper. I hvilken grad det påvirket forbudstilhengernes pressgrupper sin innflytelse i forhold til andre grupper er uvisst, og kan absolutt være interessant å undersøke ved et senere tidspunkt.

Som forfatterne for Nordlands lokalhistorie, trakk også flere av Rogalands historikere frem kriminalitet og handelskonflikt som årsak til opphevelse av forbudet i 1926:

Nå veit vi at forbudet ikkje vart lett å halda oppe. Handelen med dei såkalla vinlanda (Spania, Portugal og Frankrike) støtte på problem, misbruk av legereseptar og smugling i stor stil vart vanleg, og fleire regjeringar fall på forbodssaka.²⁰⁵

Historikerne Atle Døssland og Arnljot Løseth trakk i *Vestlandets historie : samfunn*, også frem både det handelspolitiske presset, smuglingen, hjemmebrenningen og reseptmisbruket når de beskrev hvorfor forbudet ble nedstemt i 1926.²⁰⁶ De skrev samtidig at det fortsatt var et klart flertall på Vestlandet, hvor det kun unntaksvis var kommuner og byer som ønsket forbudet bort. Disse utfordringene som hadde kommet med forbudet kan ikke sies å ha påvirket særlig mange rogalendinger, da avstemningens resultater viste et klart forbuds-ja.

I arkivet for Rogaland Distriktslosje kommer organisasjonsstrukturen til losjen godt frem, den var omfattende. Til venstre er et bilde av losjeveiledningene som kom ut i 1919 og 1926.²⁰⁷ I disse veiledningene, som ble utgitt kvartalsvis, sto det informert om møtesteder, tider og

²⁰³ Dan Dyrli Daatland, "Pressgrupper og parti 1900-1920," i *Fra Vistehola til Ekofisk*, Red. Edgar Hovland og Hans Eyvind Næss (Drammen: Universitetsforl., 1987), s. 212-13.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Lindanger og Nordås, 2.

²⁰⁶ Atle Døssland og Arnljot Løseth, "Lokalmakt og sentralmakt, periferi og sentrum," i *Vestlandets historie : Samfunn*, Red. Knut Helle, et al. (Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2006), s. 272-73.

²⁰⁷ Anette Eide, fotografi i privat eie.

tema for møtene. De inneholdt også en god del annonser, noe som peker på at folk med kapital ønsket å investere til fordel for avholdskampen. I rapporten for årsmøtet i 1919 skriver Broderligst A. O. Vollsnes: «Rogalands fylke, avholdssakens arnested i vort land, fylket som fostret Asbjørn Kloster, og hvor Norges næst største distriktslosje arbeider bør og kan vise frem det bedste resultat av forbudskampen i landet.»²⁰⁸ Resten av arkivet preges av mye personlig korrespondanse, protokoller fra studienemder, årsrapporter med mer. Det kommer klart frem at distriktslosjen hadde en solid organisasjonsstruktur, som gav muligheter til unge. Mange politikere og fremstående menn og kvinner i samfunnet fikk et godt grunnlag for videre virke gjennom blant annet avholdsorganisasjonene, for her de fikk opplæring i blant annet demokrati.²⁰⁹

3.2.3 Hva sier avisen – Stavanger Aftenblad?

Tittelen på denne oppgaven viser to av de mest sentrale temaene som Stavanger Aftenblad var opptatt av i perioden, forbudssak og kommunisme. Ellers var avisen i begge år som undersøkes opptatt av kultur, eksport, arbeidsmarkedet, Folkeforbundet, jordbruk, kristendom og misjon og hermetikkindustrien, for å nevne noe.²¹⁰

I 1919 var agitasjonen i avisen drevet frem i stor grad av redaksjonen. Av de 43 større sakene dette året (over 50 linjer) var det 26 artikler, 13 innlegg, hvor ni av dem var plassert i *Ordet frit*, og fire telegram. Særlig i startfasen var redaksjonen godt representert, og redaksjonen var som tidligere vist, forbudstilhengere.

En som var godt representert for nei-siden, og som fikk debattert en del i avisen var stadsfysikus Thomas Christian Wyller, en mann som viet sitt liv til «den gode kristne legegjerning»,²¹¹ og var motstander av forbudet. Fuglum skrev i *Brennevinsforbudet i Norge* at Wyller sitt nei-engasjement forårsaket hodebry for blant annet hans kollega dr. Martha M. Persen.²¹² I avisen er det flere innlegg hvor de svarer hverandre, og avisen blir slik en debattarena. Inntrykket som gis her av Wyller og hans motstandere gir ikke et riktig inntrykk av avisens forbudsinteresse. Wyller var unntaket, ikke regelen. Av 43 saker, var seks negative til forbudet, fem av disse var skrevet av Wyller.²¹³ Kun én av sakene var nøytral, noe som vil si at 84 prosent av disse sakene var forbudspositive.

²⁰⁸ Distriktslosje Rogaland Pa 1258, D 0001.

²⁰⁹ Myhre, *Norsk historie 1814-1905*, 3, s. 160-64.

²¹⁰ Begge aviser, både LP og SA, viet også en god del spalteplass til riksrettssaken i 1926.

²¹¹ Egil A. Wyller, *Glimt* (Nordagutu, Telemark: Innova design, 2017), s.148.

²¹² Fuglum, *Brennevinsforbudet i Norge*, s. 197.

²¹³ Videre var fire av disse i *Ordet frit* og den siste var et innlegg som inneholdt klargjøringer som var etterspurt fra en forbudstilhenger.

Wyller hadde ingen innlegg ved andre avstemningsår, men det hører til historien at han gikk bort i 1921. Men en annen utdannet mann tok hans plass som nei-sidens forkjemper i avisen. Advokat K. Kluge skrev fire av de seks lengre (over 50 linjer) innleggene som agiterte mot forbudet i løpet av de to månedene før 18.oktober 1926. Kluge, som Wyller, var særlig opptatt av at religion ikke burde brukes som årsak for å fremme forbud, og at forbud ikke nødvendigvis førte til mindre forbruk. Kluge sitt engasjement for forbudet førte også med seg debatt i avisene, og som Wyller hadde opplevd sju år tidligere var også Kluge i 1926 i stor grad alene om sitt engasjement for forbuds-nei.

Til høyre vises et bilde av andre siden av Stavanger Aftenblad, 6. september 1919.²¹⁴ Innrammet i brunt er en artikkel med tittelen *Amtmann Aarrestads forbuds-foredrag*. Artikkelen

Det argument, som mest er anvendt mot forbudet, er dette, at forbud forbyr ikke. Men det er ikke noget argument av moralsk værdi. Tilslut maa alt saadant avgjøres efter moralske love. Rusdrik-trafikken kan ikke redde sig med at si, at regjeringen er ute av stand til at gjennomføre forbudet. Ti hvis folket erklærer, at den skal forsvinde, saa maa den forsvinde.

fokuserte på agitasjonsmotstanderne sine beste argumenter (se utdrag til venstre). Først ble motstandernes argument vist, før de ble argumentert mot, og så til sist ble en patos-appell fremmet; en appell som skulle vekke lesernes følelser,²¹⁵ og som skulle få dem til å handle, til å stemme frem forbudet.

I 1926 ble det publisert 71 lengre saker (artikler, innlegg og telegram på over 50 linjer), og to lengre dikt om forbudet. Fem av sakene var nøytrale og seks var forbudskritiske. 60 av sakene var altså forbudspositive, 85 prosent av sakene. Man ser at Stavanger Aftenblad førte en klar forbudsvennlig linje. Dette er også uten å regne med artikler og innlegg som *Forbrytelser begått i drukkenskap*, *Fremdeles sterk nedgang i drukkenskapsforseelsene* og *Fortids ansvar – Fremtids ære*, som ikke direkte nevner forbudet, eller avstemningene, men som i mine øyne er indirekte agitasjon.²¹⁶

Ingen forbudsnegative saker fikk plass på førstesiden, hverken i 1919 eller 1926. Og i løpet av den siste uken før begge avstemningene var redaksjonens portvakter på plass, og hindret at forbudskritiske innlegg spalteplass. Annonser fikk derimot innpass. Annonserne i Stavanger

²¹⁴ SA 06.09.1919, s. 2.

²¹⁵ Fredrik Jebsen Bråten, "Retorisk analyse " i *Tekstens autoritet : tekstanalyse og skriving i akademia* (Oslo: Universitetsforl., 2007), s. 52-56.

²¹⁶ SA 01.10.1926, s. 1, 02.10.1926, s.1 &

Aftenblad fra forbudsmotstandernes side var mer aktive enn forbudsforkjemperne var i Lofotposten. I uken før avstemningsårene, begge år var det totalt to annonser som var forbudspositive i Lofotposten, mens 15 annonser i Stavanger Aftenblad var mot forbud i samme perioder. Annonnene tok i Stavanger Aftenblad, både de som var positive til forbud og de som var negative til det. De vanligste annonsene var opprop fra hver side, og informasjon om møter og foredrag som skulle holdes. Til venstre er et opprop fra nei-siden publisert 14.oktober 1926, på side tre. Annonnen er stor, og det må ha vært dyrt å få den på trykk. Slike annonser gir inntrykk av

omfanget av organiseringen i begge leirer. De fikk inn så mye kapital at de klarte å få slike annonser som dette på trykk. De fleste annonsene var vel og merke en del mindre, men disse store annonsene var ei heller uvanlige.

Det var flere bekjendtgjørelser i Stavanger Aftenblad enn i Lofotposten, og det var flere i 1926 enn det var i 1919. Disse bekjendtgjørelsene bestod av informasjon om hvem som hadde stemmerett, hvor en skulle stemme og hvordan en skulle stemme. Det virker som at Stavanger Aftenblad i stor grad var opptatt av at alle skulle ha riktig og god informasjon rundt folkeavstemningene. Slike bekjendtgjørelser kan tenkes å ha ført til økt trygghet blant velgerne, og slik oppfordret flere til å stemme. Det var også en god del notiser og bekjendtgjørelser (dette gjaldt også Lofotposten i 1926) som gikk på at folk ikke måtte sitte hjemme og forvente at deres stemme ble telt slik de ble i samlagsavstemningene før Den store krigen. For ved samlagsavstemningene ble hjemmesitterne også telt med; de som ikke møtte til urnene lot sin stemme gå til inntekt for å bevare *status quo*.²¹⁷

Sakene for forbud argumenterte med at forbudet hadde ført til færre drukkenskapsforseelser, mindre brennevin var i omløp, den generelle edrueligheten var bedret og at man ikke som kristen kunne ha moralsk samvittighet til å ikke kjempe mot disse sterke drikkene. Nei-siden argumenterte med at religion ikke burde brukes til å forsvare forbudet, at de faktiske forholdene, med at det var blitt færre drukkenskapsforseelser, var konjunkturforskyld, ikke forbudsforskyld, at den økte alkohol kriminaliteten som fulgte forbudet var hensiktsløs og unødvendig, og at det økonomiske trykket på statskassen led av forbudet.

²¹⁷ Bjørklund, s. 69.

Som vist i dette kapittelet fikk nei-siden spalteplass. Avisens ståsted kom likevel godt frem da ingen saker, hverken artikler, innlegg eller annonser, som var negative til forbudet ble trykket på de to første sidene av avisen, her var det kun forbudsvennlig, og forbudsnøytrale saker som fikk plass.

3.3 Regionforskjeller

I dette kapittelet testes funnene fra de to foregående delkapitlene, kapittel 3.1 og 3.2, innenfor de to nevnte teoriene om regionforskjeller: Stein Rokkans skillelinjemodell og Jan Veas teori om to kystkulturer. Den eldste teorien blir testet først, skillelinjemodellen fra 1950-tallet, før funnene fra fylkene prøves mot den nyere teorien til Veas som ble publisert i 2009.

Analysen i denne studien avsluttes med en kort diskusjon om hvorvidt modeller og teorier fører historieformidlingen mot *modellenes tyranni*, eller om dette er en svartmaling av deres potensiale. Rokkan var politisk sosiolog, og innen hans fagtradisjon benyttes andre begreper, arbeids-metoder og uttrykksmåter enn de historikerne nytter.²¹⁸ Dette beskrev Rokkan selv i en artikkel til et historieseminar hvor han svarte på kritikk fra Jens Arup Seip, som kritiserte Rokkan for å tvinge historien inn i dikotomier, hvor fortiden blir forklart med utgangspunkt i *A* eller *ikke A*, *sentrum* eller *periferi*.²¹⁹ Seip mente at slik Rokkan satte opp den historiske utviklingen, ble den offer for *modellenes tyranni*. Før denne diskusjonen blir tatt skal både Rokkans modell og Veas teori testes opp mot funnene fra undersøkelsen.

3.3.1 En periferi mot en annen periferi?

Skillelinjemodellen er en modell som operasjonaliserer valgdata, og som gir et bilde av hvilke variabler som påvirker velgerne langs to akser, *den funksjonelle* og *den territorielle*. I hver sin ende av den funksjonelle er *kultur* og *økonomi*, i hver ende av den territorielle aksene er *sentrum* og *periferi*. Både den opprinnelige, enkle modellen, og den videreutviklede har disse fire punktene som danner hvert sitt punkt i det som kan sees som et koordinatsystem.²²⁰

Skillelinjemodellen er interessant å bruke i denne studien da den gir et bilde av den norske opinion da Rokkan, i artikkelen som det tas utgangspunkt i her, *Geografi, religion og samfunnsklasse*, i stor grad brukte valgdata som utgangspunkt for sine analyser. Modellen blir også, selv med sine svakheter, fortsatt vist til av forskere innen flere ulike felt, historikere som statsvitere;

²¹⁸ Rokkan, "Sentrum og periferi, økonomi og kultur."

²¹⁹ Jens Arup Seip, "Modellenes tyranni," *ibid.*

²²⁰ Rokkan, "Sentrum og periferi, økonomi og kultur." På s. 135 vises den første fremstillingen, på

s.136 den neste, s. 142-143 en videreutvikling av disse, før det på s. 148 blir presentert en mer avansert variant.

Myhre viser til Rokkan når han beskriver motkulturene,²²¹ Vea diskuterer Rokkans *sentrum* og *periferi*-begreper over flere sider,²²² og Løseth viser til Rokkan når han beskriver det regionale politiske landskapet i løpet av 1800-tallet og ut over i neste århundre.²²³ I artikkelen som er nevnt i starten av dette avsnittet innledet Rokkan med å forklare dens formål:

Det følgende arbeid forsøker å analysere hvordan de viktigste skillelinjene i det norske politiske system har oppstått og å gjøre rede for stabilitet og endring i de valgmønstre som har avtegnet seg i den norske velgerskaren etter at landsomfattende partier ble etablert i 1880-årene.²²⁴

I artikkelen til Rokkan var det landsdelene som var i fokus, ikke enkeltfylkene, og dermed er det utviklingsmønstrene han fant på Vestlandet og i Nord-Norge som her skal testes mot mine funn. *Geografi, religion, samfunnsklasse* belager seg hovedsakelig på data fra valg etter andre verdenskrig, og trekker sine konklusjoner i stor grad ut fra dette. Jostein Ryssevik, tidligere forsker for Norsk senter for forskningsdata (NSD), skrev en av artiklene i boken *Politikk mellom økonomi og kultur*. I denne artikkelen tok han utgangspunkt i de regionale kontrastene Rokkan la frem, men mens Rokkan i størst grad brukte data fra perioden etter 1945, fokuserte Ryssevik på perioden mellom 1909 og 1936.²²⁵ Artikkelen har gitt et bilde av en periode som Rokkan i sin tid etterlyste data fra.

Sør- og Vestlandet var landsdelene som Rokkan viet mest oppmerksomhet til i artikkelen som her legges til grunn. Om den nordligste landsdelen la Rokkan frem at det var *den polariserte periferi*, og han forklarer dette ut fra fiskernes økonomiske avhengighet til nessekongene, sterke klassemotsetninger.²²⁶ Sør- og Vestlandet ble av Rokkan sett på som den landsdelen som skilte seg mest fra resten av landet. Her sto de tre motkulturene sterkest og det ble forklart med utgangspunkt i sitatet under:

Sørlandet og, i enda høyere grad Vestlandet, har utmerket seg som de regioner der den kulturelle motstand mot sentraliserende og urbaniserende krefter har vært sterkest og barrierene mot utbredelsen av en klassepolarisert politikk mest virksomme.²²⁷

²²¹ Myhre, *Norsk historie 1814-1905*, 3, s. 230.

²²² Vea, *To kulturer*, s. 158-62.

²²³ Løseth, "Tru, livssyn og tenkjemåtar," s. 530.

²²⁴ Rokkan, "Geografi, religion og samfunnsklasse," s. 111.

²²⁵ Jostein Ryssevik, "Gjensyn med regionale kontraster : En studie av den relative betydning av klasse og kultur for norsk velgeradferd fra 1909 til 1936," i *Politikk mellom økonomi og kultur : Stein*

Rokkan som politisk sosiolog og forskningsinspirator, Red. Bernt Hagtvet (Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992).

²²⁶ Rokkan, "Geografi, religion og samfunnsklasse," s. 156 & 61-62.

²²⁷ *Ibid.*, s. 156.

Rokkan la altså frem klare opptegninger av Nord-Norge som den klassepolariserte periferi, og Sør- og Vestlandet som motkulturenes høybord. Han gjorde et poeng ut av at Vestlandet som region ikke var ensartet når det kom til interesse for de ulike målsakene, men samlet sett preget disse tre politiske spørsmålene velgerne i landsdelen.²²⁸ Ryssevik la i sin analyse frem at det var vanskelig å forsvare at Nordland var en del av regionen Nord-Norge, da mønsteret i Nordland i større grad samsvarte med resten av landet, enn Troms og Finnmark.²²⁹ Videre her påpeker han at sosialismen i Nordland kom sørfra.

Nordland skulle så, om man baserer seg på Rokkans vurdering, vise tendenser mot å være polarisert, og ha en moderat oppslutning om forbudet. Ser man til Ryssevik sin analyse skulle Nordland i avholdssaken stille seg på linje med resten av landet, og ikke slik som de to tydeligste periferiene på Sør- og Vestlandet og i Nord-Norge (nå Troms og Finnmark); oppslutningen om forbudet i Nordland skulle i størst utstrekning rote på innbyggernes sosiale status, ikke kulturelle faktorer.

For Rogaland var de to forskerne mer enige. Periferien på Sør- og Vestlandet, som Rogaland regnes som en del av, var mer ens i avholdssaken. I avisene, statistikken og litteraturen skal man kunne forvente, ut fra skillelinjemodellen, at interessen og oppslutningen var sterk, og fundert på den strenge religiøse pietismen.

Tabellen i vedlegg 5 gir en oversikt over hvordan Nord-Norge som helhet stemte ved forbudsavstemningene, og hvordan byene og bygdene stemte. Tabellen i vedlegg 6 viser den fylkesvise ja-prosenten i begge år. Her kommer Ryssevik sitt poeng om at Nordland var mer lik resten av landet til syne når man ser at bygdene i Nordland i 1926 hadde samme ja-prosent som landsgjennomsnittet.

I litteraturen har, som vist i kapittel 3.1.2, det hierarkiske nessekonge-systemet vært hyppig omtalt, og lagt til grunn når stemmingen ved forbudsavstemningene har vært diskutert. Den polariserte periferien med sterk sosialistisk fremvekst i Nord-Norge, som Rokkan la frem, var lite tilstedeværende i Nordland. Ryssevik viste det i sin artikkel, og som vist i litteratur- og avisgjennomgangen var det særlig Høyre som vant frem i perioden som behandles i denne studien. Funnene fra litteraturen, avisene og statistikken stemmer altså bedre overens med Ryssevik sin analyse, når det kommer til forbudet og sosialismen i Nordland, enn linjene som Rokkan la frem.

²²⁸ Ibid., s. 171-73.

²²⁹ Ryssevik, s. 305-06. Se vedlegg 6 for fylkesvise avstemningsresultater for 1919 og 1926.

Når det kommer til Rogaland viste statistikken de samme tendenser som Rokkan la frem. Byene i fylket skilte seg ut fra gjennomsnittet for byene på Vestlandet, men da er Bergen regnet med som en av disse byene. Avisene sine saker om forbudet var, som skillelinjemodellen antydte, i stor utstrekning fundert på religiøse argument, selv om andre argumenter også ble fremmet. I losjemateriale kom det utstrakte organisasjonsomfanget til syne.

Ser man til oppslutningen rundt selve avstemningene, valgdeltagelsen, var den som ventet, sterkere i Rogaland enn Nordland. Rogaland hadde i 1919 en oppslutning på 73 prosent av de stemmeberettigede, mens Nordland hadde 59 prosent. I 1926 var deltagelsen gått ned i begge fylker. I Nordland var deltagelsen på 54 prosent av de stemmeberettigede, mens rogalendingenes oppmøte var på 67 prosent. Som vist i siste avsnitt i *Rogaland – Hva sier statistikken?* hadde en større andel av kvinnene i Rogaland gått til urnene i begge valgår, enn kvinnene i Nordland. Ryssevik sin analyse ga indikasjoner til at avholdssak var viktigere for kvinnene enn for mennene; «Det er fristende å antyde at disse funnene indikerer at de motkulturelle verdiene er av større betydning for kvinnene enn for mennene.»²³⁰ Likevel kan man ikke trekke disse slutningene, og det gjorde ei heller Ryssevik.

3.3.2 To fiskerikulturer?

Vea skrev ikke spesifikt om forskjellene i oppslutning om forbudet i de to kulturene, noe som er helt naturlig da han i boken *To kulturer*, tok utgangspunkt i mentaliteter. Mentalitet regnes av flere *Annales-historikere*, og Vea, som del av de strukturene i samfunnet som endres saktest; *La long durée*, utvikles eller endres «in slow cycles of hundreds of years or more».²³¹ Politikk og politiske meninger hører, på den andre siden, til strukturene i samfunnet som endres raskest.²³² Likevel skal det her undersøkes hvorvidt mentalitetene kan sies å ha hatt en betydning for interessen for og oppslutningen rundt forbudsavstemningene i Nordland og Rogaland i 1919 og 1926.

Vea poengterte at «politiske holdninger [er ikke] å betrakte for mentaliteter, men kan være utslag av slike». Han skrev at mens nordlendingene i stor utstrekning stemte med sine nessekonger (senere den nye *far* - sosialismen), var vestlendingenes politiske interesser nærmere knyttet til moralske og religiøse verdier og holdninger.²³³ Ut fra det Vea la frem i boken *To kulturer*, kan man forvente at fylkene, i begge avstemningene ble påvirket av

²³⁰ Ibid., s. 313.

²³¹ Kathleen Troup og Anna Green, "The Annales," i *The Houses of history : a critical reader in twentieth-century history and theory* (Manchester: Manchester University Press, 1999), s. 89.

²³² Leidulf Melve, *Historie : historieskriving frå antikken til i dag* (Oslo: Dreyers forl., 2010), s. 197.

²³³ Vea, *To kulturer*, s. 168-69 & 458.

kulturene i landsdelene. Det lar seg ikke gjøre å argumentere for hvorvidt avstemningsresultatene speiler kulturene Vea la frem eller ei, men funnene fra litteraturen og avisene kan prøves i lys av hans teori. Hvordan kan man så anta at fylkene forholdt seg til avstemningene?

Rogaland som del av den Vestnorske sildekulturen, skrev Vea, var (og er), en kultur bygget på likhet, men som har fostret aksept for sosiale og økonomiske forskjeller på bakgrunn av utfordringene de har møtt på grunn av den uforutsigbare silda. Å mestre sildas utfordringer, og tjente stort på dette fiske ble sett på som legitimt og fortjent, så lenge fortjenesten ikke ble nyttet til stort personlig forbruk; hardt arbeid ble i den vestnorske kulturen sett på som dyd, mens forfengelighet var en uting. Det andre Vea la til grunn da han stadfestet sildekulturen, var den religiøse pietismen som bygget på allerede rotfestede krav «om arbeidsomhet, nøysomhet og sparsommelighet».²³⁴ Motkulturene var sterke her, påpekte Vea, særlig avholdssak og den religiøse pietismen sto sterkt. Vea mente fraværet av samfunnsstrukturen som preget Nordland, nessekongedømmet, sammen med usikkerheten knyttet til silda, førte til pietismens sterke rot i denne kystkulturen; «Om man ikke hadde en «far» å søke tilflukt til på landjorda, var det en far i Himmelen som kan kunne sette sin lit til.»²³⁵ Et siste element Vea la fram som preger sildekulturen var at de private organisasjonenes fremvekst på Vestlandet, Vestlandets *Associationsvæsen* (som nevnt i kapittel 1.2), i størst utstrekning var kulturelt forankret, og gjerne i de nevnte motkulturene.

Man kan derfor forvente at Rogaland forholdt seg til avstemningene med utgangspunkt i et kristent pietistisk livssyn hvor forfengelighet hverken var noe å selv ettertrakte eller verdsette hos andre, og hvor hardt arbeid var det en skulle strebe etter.

Nordland, som resten Nord-Norge var (og er) del av torskekulturen, mente Vea. Torskekulturen bygger på et fundament av en todelt sosial og økonomisk ulikhet som bunner i det gamle nessekongesystemet (og før det *Bergenshandelen*); det var «en fåtallig overklasse av rike og mektige handelsmenn, væreiere og proprietærer på den ene side og en tallrik underklasse av fiskerbønder og fiskere på den andre.». I underklassen var det stor sosial og økonomisk likhet, hvor havet dannet en likhetskultur; «Havet var fritt for alle».²³⁶ Vea la til at selv om likhetskravet og janteloven sto sterkt i torskekulturen, var den nordnorske fiskeren en individualist i større grad enn den vestlandske på grunn av torskefiskets tradisjonelt individuelle arbeidsform; «Alle ville være sin egen herre, men samtidig ikke skille seg ut fra alle de

²³⁴ Ibid., s. 19, 100-05 & 10.

²³⁵ Ibid., s. 454.

²³⁶ Ibid., s. 109-10.

andre.».²³⁷ Disse trekkene, poengterte Vea, førte til at nordlendinger i stor utstrekning trakk mot de sosialistiske partiene, «med sine sterke organisasjoner og kollektive tradisjoner».²³⁸ Ser man til Nord-Norges *Associationsvæsen*, fastslår Vea at torskekulturens klassemotsetninger var (og er) mer synlige. Organisasjonstilfanget innen torskekulturen var videre enn sildekulturens: «Her var det tale om en kombinasjon av religiøs, politisk og etnisk mobilisering fra 1850-årene og utover.».²³⁹ Vea legger til at det faktum at Nord-Norges organisasjoner som opplevde sterkest utbredelse var mer konfliktorienterte enn de vestnorske, ikke er noen overraskelse på grunn av kulturforskjellene mellom nord og vest; «*Organisasjonene avspeiler den kulturen de er en del av.*».²⁴⁰

Man kan derfor forvente at Nordland forholdt seg til avstemningene hvor næringsinteresser og likhet (men samtidig selvstendighet) var vektlagt, og at agitasjonen i større grad enn i vest var konflikt- og kamporientert.

Gjennom hele denne undersøkelsen har det vært tydelig at kristendom hadde en betydelig rolle for rogalendingene. I Stavanger Aftenblad kom dette til syne gjennom de tallrike innleggene og artiklene som vektla sammenhengen mellom religion og forbud. Til og med innleggene som var mot forbud la vekt på dette, selv om de argumenterte for at religion og forbud ikke burde regnes som to sider av samme sak. I litteraturen som omhandler Rogaland og Vestlandet har religionens rolle i samfunnet hyppig vært presisert. Furre skrev at fra 1870-åra fikk «Rogaland ei vekkingsrørsle som sette varig merke på kulturmønsteret her – og gjorde Rogaland til tyngdepunktet i Bibelbeltet og Stavanger til landets religiøse hovedstad.».²⁴¹ Bjørnson viste hvordan Haugesund var en tørrlagt by frem til 1960, Haaland beskrev fylket som det hvor avholdsarbeidet kom lengst i sitt program, og Fuglum trekker frem flere sentrale personer som fikk stor betydning for avholdsarbeidet både på lokalt, regionalt og nasjonalt plan (blant annet Asbjørn Kloster, Lars Oftedal og Sven Aarrestad).

Kristendom var også en faktor for Nordland, men her var fokuset i mye større grad rettet mot forbudet og fiskerne. Dette kom særlig frem i litteraturen, og i Lofotposten i 1919. I de to månedene før folkeavstemningen i 1926, var det overraskende få saker i avisen som argumenterte med hvor stor påkjenning forbudet hadde vært for fiskerne. I litteraturen kommer ikke dette frem. Vea argumenterte også med at forbudet hadde vært en påkjenning for fiskerne,

²³⁷ Ibid., s. 316-17.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Vea, *To kulturer*, s.180.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Furre, "Mjøl, mjølk, misjon og moderate : Eit tolkningsforsøk," s. 34-35.

og særlig innen torskekulturen.²⁴² Sildekulturen ble ikke rammet på samme vis, påpekte Vea, på grunn av at markedene som silda gikk til ikke ble påvirket av Norges delforbud mot alkohol. I det hele fremstår Vea sin fremstilling av forbudet som ensidig. Han baserte i stor grad sin fremstilling av forbudet på historikeren Svein Lundestad sin rapport *Arbeiderpartiets politiske gjennombrudd i Nordland og Troms*, men Vea klarte ikke å få frem Lundestads nyanseringer.²⁴³ Mens Vea la frem forbudet som noe regjeringen hadde innført, som gjorde harde tider verre for fiskerne,²⁴⁴ la Lundestad frem at partiet Høyre, i tiden mellom folkeavstemningene (særlig valgkampen i 1921), la vekt på en sak i sin valgkamp, forbudssaken. Lundestad skrev: «Her [kystkommunene i Nordland] klarte motstanderne av forbudet å skape det inntrykket at det var forbudet alene som ødela for norsk fiskeeksport.»²⁴⁵

Det sivile samfunnet, som Myhre viste til, bestående av de private organisasjonene som la seg i skjæringen mellom det offentlige og det private, var en av aspektene ved de to kulturene som Vea beskrev. I Rogaland var det i perioden avstemningene fant sted mange organisasjoner som arbeidet mot edruelighet, og flere av dem hadde en omfattende organisasjonsstruktur. I gjennomgangen av arkivmateriale for IOGTs distriktslosjer i Nordland og Rogaland ble det synlig at Rogalands distriktslosje var mer omfattende enn Nordens distriktslosje. Denne undersøkelsen har ikke sett på flere organisasjoner i regionene, noe som gjør at det ikke er mulig å si noe om Veas beskrivelse av de nordnorske som mer konfliktorienterte enn de norske. I arkivmateriale som er gjennomgått kom det ikke fram at Distriktslosje Norden var mer konfliktorientert enn Rogaland Distriktslosje.

Flere av egenskapene Vea la til grunn i sin teori ser ut til å stemme overens med hva litteraturen og avisene har hatt i fokus. I Nordland var det i stor grad fiskerne som var i fokus, og sakene i Lofotposten hadde gjerne en aggressiv fremtoning; ordlyden i sakene var ofte nedlatende og belærende ovenfor de som ønsket forbud. Sakene i avisen skilte også, i større grad, mellom *oss forbudsmotstandere og dere forbudstilhengere* enn Stavanger Aftenblad. Det punktet hvor Vea sin avgrensning av torskekulturen ikke stemmer er ved den andre avstemningen. I Lofotposten var det ikke næringsinteressene som fikk størst fokus dette året, det var religion og kriminalstatistikken som ble vektlagt i størst grad. Hvorfor dette var tilfellet er det ikke annet enn å spekulere rundt på dette tidspunkt. En mulighet som kan gi svar, er om det gjennomføres en

²⁴² Vea, *To kulturer*, s. 153 & 98.

²⁴³ Svein Lundestad, *Arbeiderbevegelsens politiske gjennombrudd i Nordland og Troms : en sammenlikning mellom to ulike fylker med særlig vekt på vilkår for oppslutning om sosialistiske*

partier i perioden 1900-1940 (Bodø: Høgskolesenteret i Nordland, 1988).

²⁴⁴ Vea, *To kulturer*, s. 198.

²⁴⁵ Lundestad, s. 63.

undersøkelse på flere av avisene i Nordland, hvor argumentet om forbudets negative påvirkning på fiskerne blir satt under lupen.

I Rogaland stemmer også funnene fra litteraturgjennomgangen, avisundersøkelsene og arkivgranskningen med Veas teori på flere punkt. Stavanger Aftenblad fokuserte i stor grad på religion og forbud, arbeidet til avholdsleiren kom klart frem i sakene avisen publiserte, losjemateriale viser at virksomheten i Rogaland Distriktslosje var omfattende, og at arbeidet om forbud var i fokus, og verdier som familie og samfunn trumfet egen lyst. Samme bilde dannes også, som vist, i litteraturen som er gjennomgått.

3.4 Modellenes tyranni?

Funnene fra kapittel 3.1 og 3.2 er nå forsøkt satt inn i to teoretiske forklaringsrammer, men hvilke farer må man som historiker være obs på når man tar i bruk teorier og modeller?

Seip var som nevnt kritisk til bruk av modeller. Hans artikkel *Modellenes tyranni*, som ble publisert i tilknytning til en fagkonferanse, tok utgangspunkt i hvordan Rokkan hadde brukt «en sentrum-periferi modell på norsk historie».²⁴⁶ Kritikken Seip reiste mot Rokkan bunnet altså i at Rokkan brukte sentrum-periferi modellen som forklaringsramme for (norsk) historisk utvikling. Han summerte argumentene sine mot modellen i fem punkter som i hovedtrekk gikk ut på at: 1. Modellen ikke var godt nok tilpasset materiale den ble prøvd på. 2. Modellen var mangetydig, f.eks. var sentrumsbegrepet var lastet for tungt. 2. «Modeller ikke bare beskriver, men gir en tolkning.» 4. Modeller er hentet fra andre vitenskaper. Seip la her særlig vekt på at det ble hentet modeller fra geometrien som ble brukt til å forklare historisk utvikling. 5. Ord er gjerne hentet fra andre vitenskaper, eller fra empirisk materiale fra andre kanter av verden, noe som kan låse modellen eller begrepet inn i allerede eksisterende rammer.²⁴⁷

Rokkan som med et tilsvarende svar til Seips kritikk på denne fagkonferansen. Han la vekt på at Seip og han selv kom fra to ulike fagdisipliner med hver sine forskningsstiler og hver sin forskningsgrammatikk.²⁴⁸ Videre brukte han resten av artikkelen på å (i hovedsak) forklare, og forsvare modellen. Det hele bunner i at dette var to forskere med hvert sitt faglige utgangspunkt og hver sine faglige preferanser. Seip la frem aktør-fokus som det beste alternativet for historieforskningen, mens den politiske sosiologen Rokkan holdt ved sitt syn på samfunnsforskning med rot i å forstå sammenhenger, og å se strukturer og relasjoner i samfunnet.

²⁴⁶ Seip, "Modellenes tyranni."

²⁴⁷ Ibid., s. 125-27.

²⁴⁸ Rokkan, "Sentrum og periferi, økonomi og kultur," s. 130-32.

Modeller er nyttet i denne studien, men de danner ikke grunnlaget for studien, og de er ikke resultat av undersøkelsene. Hensikten med å teste hvorvidt funnene fra Rogaland og Nordland passet inn i de teoretiske rammeverkene var på den ene siden, for å se om fylkene hører hjemme i hver sin landsdel når det kom til oppslutningen og interessen for forbudssaken. På den andre siden var det for å se om rammeverkene kunne bidra til en videre forståelse av det som allerede var gjennomgått. Jeg vet ikke om Seip ville godta denne type modell-bruk, men denne undersøkelsen har ikke vært rotet på modellene. Resultatet av teoritestingen gav ikke de resultater jeg håpet på. Det var en særlig utfordring å se fylkenes interesse for og oppslutning om avstemningene i lys av skillelinjemodellen. Som Seip fremmet er dette en kompleks modell som legger til grunn at det uansett er et styrkeforhold i en dikotomi, og det er sosiologiske teorier som ikke er lett tilgjengelige for en som ikke er lærd innen sosiologiens terminologi. Veas sin teori om de to kystkulturene var lettere å anvende, men gav ikke resultater ut over det som kunne forventes.

4.0 Avslutning

For 100 år siden hadde mange en annet forhold til alkohol, og alkoholbruk enn det som er vanlig i dag. I store deler av landet ble alkohol sett på som en styggedom, og en onde som måtte bekjempes. «Alle mænd og kvinder maa mobiliseres til kamp mot en fiende, som er sterkere end den røde hær i Russland.» Stavanger Aftenblad publiserte innlegget, som dette sitatet er hentet fra, i august 1919. Retorikken i innlegget var preget av oppfordring til handling. Det var agitasjon i ordets rette forstand.

Denne studien har vist at det var en vesentlig forskjell mellom fylkene når det kom til interesse for og oppslutning rundt forbudssaken. En omfattende mengde litteratur og aviser er gjennomgått, samt to arkiv er undersøkt. Dette tredelte informasjons-tilfanget har bidratt til en god forståelse av interessen for og oppslutningen rundt brennevin- og hetvinsavstemningen i 1919, og brennevinsavstemningen i 1926 i de to fylkene Rogaland og Nordland.

I Rogaland var det stor oppslutning om forbudssaken, noe som kom til syne både i andelen ja-stemmer ved avstemningene, og den høye valgdeltagelsen. Stavanger Aftenblad, Rogalands største avis, hadde som mål å være avis for totalavholdsfolket, og dette målet tok redaksjonen på alvor; forbudssaken fikk bred dekning, og det var særlig alkoholens negative påvirkning på samfunnet som var i fokus, sammen med respekten for Guds skapelse. «Er det da Takken, Herren skal have, at slig er Brugen af hvad vi fik?» Utdraget er hentet fra det første verset av

sangen som er tildelt plassert rett etter innholdslisten. Utdraget illustrerer godt et av de mest sentrale argumentene som ble tatt i bruk i agitasjonen i Stavanger Aftenblad.

Lofotposten var Nordlands største avis. I 1919 fikk ikke forbudssaken like mye dekning som den fikk i Stavanger Aftenblad. Men fra 1919 til 1926 ble andel av avisen som besto av forbudsstoff mer enn doblet, mens saken fikk en svakere økning i Rogalands største avis. Noe som var overraskende med sakene Lofotposten publiserte i 1926 var at de i liten grad fokuserte på fiskerne. Vinlandenes handelspolitiske reaksjoner på det norske forbudet, ble diskutert eller konstatert av alle forfatterne som omtalte forbudets påvirkninger på Nordland. Og disse politiske reaksjonene var det særlig, ifølge mye av litteraturen, nordlendingene som fikk merke på kroppen og lommeboka.

I begge fylker er losjeløftet, avholdsløftet, fremmet som en faktor som fikk betydning for mange. Det var et løfte som ble gitt til en organisasjon som var større enn en selv, men som en var en del av. Avholdsbevegelsen var en stor del av *det sivile samfunnet*, assosiasjonsvesenet, og særlig på Vestlandet. I Rogaland var det svært omfattende organisasjoner som arbeidet for edrueheten. Organisasjonene var tilstedeværende i Nordland også, men ikke i samme utstrekning.

Hvordan passer så dette inn i de to teoriene om regionforskjeller? Rogaland treffer de faktorene Rokkan satt opp, men det var ikke overraskende da store deler av skillelinjemodellen er bygget på at motkulturene var sterke på Vestlandet, og at de her var opptatt av å bevare det Rokkan betegnet som den perifere kulturen. Nordlands forhold til og oppslutning om forbudsavstemningene var vanskeligere å stadfeste. For det første skrev Rokkan svært lite om Nord-Norge, og for det andre kan det settes tvil om Nordland i det hele tatt var likt de to nordligste fylkene i perioden, eller om fylket var mer likt andre deler av landet.

Sett bort fra at agitasjonen i Lofotposten i 1919 ikke hadde fiskerne i fokus i den utstrekning som var forventet, kan man si at Veas sin teori om sildekulturen og torskekulturen holdt vann. Lærdommen som testingen av disse teoriene har gitt, er at forbudssaken vanskelig kan settes inn i enkle rammer, slik jeg forsøkte. På visse punkt vil nok en slik sak uansett treffe deler av de teoretiske rammene den testes på, men det betyr ikke at det vil gi noen videre innsikt. Det som kom ut av å teste disse teoriene er at Nordland på denne tiden nok ikke var ens med Troms og Finnmark, men det stadfestet jo Lundestad i 1988.

Litteratur

- Aas, Steinar. *Forvandlinga : 1890-1950*. Bodøs historie. Vol. 3, Trondheim: Tapir akademisk forl., 2014.
- . "Kvinnebyen Bodø før 1940." s. 111-37. Bergen: Fagbokforl., 2014.
- Andresen, Astri, Sissel Rosland, Teemu Ryymin, og Svein Atle Skålevåg. *Å gripe fortida : innføring i historisk forståing og metode*. Samlagets bøker for høgare utdanning. Oslo: Samlaget, 2012.
- Arnøy, Jon. *Stavanger aftenblad : 1893-1993*. Stavanger: Stavanger Aftenblad, 1993.
doi:oai:nb.bibsys.no:990811587934702202.
- Bergsgård, Arne. *Frå 17. mai til 9. april*. Samlaget, 1958.
doi:oai:nb.bibsys.no:999108552854702202.
- Bjørklund, Tor. "Lokale avstemninger om mål og alkohol. To motkulturer med ulikt syn på folkeavstemning." *Historisk tidsskrift* 83, nr. 1 (2004): s. 57-80.
- Bjørnson, Øyvind. *Haugesund 1914-1950 : dei trødde sjøen*. Vol. 3, Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2004.
- Bråten, Fredrik Jebsen. "Retorisk analyse ". Kap. 4 I *Tekstens autoritet : tekstanalyse og skrivning i akademia*, 47-61. Oslo: Universitetsforl., 2007.
- Coldevin, Axel. *Bodø by 1816-1966*. Bodø: Bodø kommune, 1966.
- . *Bodø bys historie*. Bodø: Bodø kommune, 1937.
doi:oai:nb.bibsys.no:999401287564702202.
- . *Dønna bygdehistorie*. Solfjellsjøen: Dønna kommune, 1980.
- . *Mo prestegjeld etter 1850*. Vol. 2, Mo i Rana: Mo sparebank, 1965.
- Daatland, Dan Dyrli. "Pressgrupper og parti 1900-1920." I *Fra Vistehola til Ekofisk*, redigert av Edgar Hovland og Hans Eyvind Næss, 191-213. Drammen: Universitetsforl., 1987.
- Dahl, Hans Fredrik, red. *Norske aviser fra A til Å*. Redigert av Idar André Flo Vol. 4, Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) Oslo: Universitetsforl., 2010.
- Dørum, Knut, og Espen Sjøbye. "Stemmerettens historie i Norge." I Store Norske Leksikon, 11.04.2019, lastet ned 26.04.2019. https://snl.no/Stemmerettens_historie_i_Norge.
- Døssland, Atle, red. *Ekspansjon i eksportfiskeria : 1720-1880*. Redigert av Nils Kolle. 5 vols. Vol. 2, Norges fiskeri- og kysthistorie. Bergen: Fagbokforl., 2014.
- Døssland, Atle, og Arnljot Løseth. "Lokalmakt og sentralmakt, periferi og sentrum." Kap. 6 I *Vestlandets historie : Samfunn*, redigert av Knut Helle, Ottar Grepstad, Arnvid Lillehammer og Anna Elisa Tryti, 248-97. Bergen: Vigmostad & Bjørke, 2006.

- Fløgstad, Kjartan. *Arbeidets lys*. Det norske samlaget, 1990.
doi:oai:nb.bibsys.no:999007189004702202.
- Forsgren, Ole P., red. *I.O.G.T. Losje "Nordens klippe" : 100 år : 1882 - 5. mai -1982* Vol. 49.
Bodø: Losjen, 1982.
- Fuglum, Per. "Alkohol eller avhold." I *Norges kulturhistorie : 5 : Brytningsår - blomstringstid*, redigert av Ingrid Semmingsen, Nina Karin Monsen, Stephan Tschudi-Madsen og Yngvar Ustvedt. Oslo: Aschehoug, 1980.
- . "Allierte eller rivaler? : avholds- og arbeiderbevegelsen i Arbeiderpartiets gjennombruddstid." *Arbeiderhistorie* (2000): s. 30-55.
- . *Brennevinsforbudet i Norge*. Trondheim: Tapir, 1995.
- . *Et onde avskaffer man! : arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden*. Skriftserie fra Historisk institutt (trykt utg.). Vol. 28, Trondheim: Historisk institutt, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 1999.
- . "Leiv Mjeldheim : Folkerørsla som vart parti: Venstre frå 1880-åra til 1905." *Historisk tidsskrift* 65, nr. 01 (1986): s. 124-29.
- . *Norge i støpeskjeen : 1884-1920*. Norges historie. Redigert av Knut Mykland. 3. ed. Vol. 12, Oslo: Cappelen, 1995.
- Furre, Berge. "Mjøl, mjølk, misjon og moderate : Eit tolkningsforsøk." I *Rogalandskulturen : mellom religion og politikk : ei tverrfaglig vandring gjennom 120 år : seminarrapport*, redigert av Erik Fossåskaret og Berge Furre, s. 28-52. Stavanger: Høgskolesenteret i Rogaland,, 1987.
- . *Norsk historie 1905-1940*. Orion-bøkene. Vol. 114, Oslo: Det norske samlaget, 1971.
- . "Rogaland - noko for seg : kven var oftedølene?". I *Rogalandskulturen : mellom religion og politikk : ei tverrfaglig vandring gjennom 120 år : seminarrapport*, redigert av Erik Fossåskaret og Berge Furre, s. 6-27. Stavanger: Høgskolesenteret i Rogaland, 1987.
- . *Soga om Lars Oftedal*. 2 vols. Vol. 1: Samlaget, 1990.
doi:oai:nb.bibsys.no:999009035544702202.
- . *Soga om Lars Oftedal : 1*. Vol. 1, Oslo: Samlaget, 1990.
- Fygle, Svein. ""De harde tyve og tredveårene"." I *Banken, folket og fylket : Nordlandsbanken og Nordlands næringsliv gjennom 100 år : 1893-1993*, redigert av Svein Fygle, Svein Lundestad og Inge Strand. Bodø: Nordlandsbanken, 1993.

- Giørtz, Pål. "Den store brennevinsdagen." 15.04.2019, lastet ned 08.05.2019.
https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Den_store_brennevinsdagen.
- Gjerstad, Odd. *Lofotposten 100 år : 1896-1996 : jubileumsnummer*. Jubileumsnummer Lofotposten 1896-1996. Svolvær: Lofotposten, 1996.
- Grønmo, Sigmund. *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Bergen: Fagbokforl., 2004.
- Haaland, Anders. *Industribyen 1890-1965*. Stavanger bys historie. Redigert av Knut Helle og Harald Hamre Vol. 3, Stavanger: Wigestrånd, 2012.
- Haave, Kristoffer. *Sven Aarrestad: et riss av livsverket hans*. Oslo: Det Norske totalavholdsselskap, 1944.
- Hagtvet, Bernt, red. *Politikk mellom økonomi og kultur : Stein Rokkan som politisk sosiolog og forskningsinspirator*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992.
- Hamran, Olav. "Det egentlige drikkeonde : måtehold i etterforbudstida."
Doktorgradsavhandling, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo Unipub, 2005.
- Hauge, Ragnar *Alkoholpolitikken i Norge*. Oslo: Statens Edruskapsdirektorat, 1986.
- Hjelbak, Gerh. *Avholdsarbeidet i Nordland 1882-1932 : utgitt i anledning av Salten fylkes 50-årsjubileum*. Bodø: Bodø boktrykkeri, 1932.
- Hodne, Fritz. *Norges økonomiske historie 1815-1970*. Oslo: Cappelen, 1981.
doi:oai:nb.bibsys.no:998110569964702202.
- . "Per Fuglum : Brennevinsforbudet i Norge." *Historisk tidsskrift* 77, nr. 4 (1998): s. 523-26.
- Hovland, Edgar. "De harde 20-årene." Kap. 8 I *Norges fiskeri- og kysthistorie. Bind III: En næring i omforming 1880–1970*, redigert av Nils Kolle. Norges fiskeri- og kysthistorie, s. 211-33. Bergen: Fagbokforlaget, 2015.
- Hundstad, Dag "Historikeren som regionbygger? : Et fagkritisk perspektiv på fire landsdelshistoriske verk." *Historisk tidsskrift* 91, nr. 01 (2012): s. 37-63.
- Jacobsen, Kjell. "Axel Coldevin 1900 - 1992." *Årbok for Helgeland* 24 (1993): s. 7-20.
- Jacobsen, Kjell, Fredrik Gaustad, og Kjell M. Øksendal. *Fra århundreskiftet til frigjøringsvåren : Vefsnbygdene ca. 1900-1945*. Vol. 3, Mosjøen: Vefsn kommune, 1977.
- Johansen, Per Ole. *Brennevinskrigen : en krønike om forbudstidens Norge*. Oslo: Gyldendal, 1985.
- . *Markedet som ikke ville dø : forbudstiden og de illegale alkoholmarkedene i Norge og USA*. Oslo: Rusmiddeldirektoratet, 1994.
- Kage, Gunnar. *Forbudstid : den norske krigen mot brennevinet*. Oslo: Spartacus, 2016.

- Kjeldstadli, Knut. *Et splittet samfunn : 1905-1935*. Aschehous Norges historie. Redigert av Knut Helle Vol. 10, Oslo: Aschehoug, 2005.
- Kolle, Nils, red. *En næring i omforming : 1880-1970*. Redigert av Nils Kolle. 5 vols. Vol. 3, Norges fiskeri- og kysthistorie. Bergen: Fagbokforl., 2014.
- Konow, Carl. *Tørrfiskhandel : en faglig utredning om tørrfiskhandel fra 1914 til 1945 med særlig henblikk på omsetningsformene i mellomkrigstiden*. Bergen: John Griegs boktrykkeri, 1945.
- Lindanger, Birger, og Hallvard Nordås. *Klepp : 2 : Bygdesoge 1837-1987*. Vol. 2, Kleppe: Klepp kommune, 1987.
- Lundestad, Svein. *Arbeiderbevegelsens politiske gjennombrudd i Nordland og Troms : en sammenlikning mellom to ulike fylker med særlig vekt på vilkår for oppslutning om sosialistiske partier i perioden 1900-1940*. Bodø: Høgskolesenteret i Nordland, 1988.
- Lysaker, Trygve. "Axel Coldevin." I Norsk Biografisk Leksikon, 13.02.2009, lastet ned 04.05.2019. https://nbl.snl.no/Axel_Coldevin.
- Løseth, Arnljot. "Høg, låg og midt i mellom i Fiskar-Norge." Kap. 20 I *Ekspansjon i eksportfiskeria : 1720-1880*, redigert av Atle Døssland. Norges fiskeri- og kysthistorie, s. 504-29. Bergen: Fagbokforl., 2014.
- . "Tru, livssyn og tenkjemåtar." Kap. 21 I *Ekspansjon i eksportfiskeria : 1720-1880*, redigert av Atle Døssland. Norges fiskeri- og kysthistorie, s. 530-51. Bergen: Fagbokforl., 2014.
- Melve, Leidulf. *Historie : historieskriving frå antikken til i dag*. Oslo: Dreyers forl., 2010.
- Myhre, Jan Eivind. "En eksplosive byutviklingen 1830-1920." I *Norsk byhistorie : Urbanisering gjennom 1300 år*, s. 249-[381]. Oslo: Pax, 2006, 2006.
- . *Norsk historie 1814-1905 : å bygge ein stat og skape ein nasjon*. 2. ed. Vol. 3, Oslo: Samlaget, 2015.
- Nilson, Sten Sparre. "Politisk avstand ved norske folkeavstemninger." Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, 1972.
- Nordvik, Helge W. "Krise og vekst - Mellomkrigstiden." I *Fra Vistehola til Ekofisk*, redigert av Edgar Hovland og Hans Eyvind Næss, 91-100. Drammen: Universitetsforl., 1987.
- . "Rogaland fylkes økonomiske historie 1880-1980." I *Fra Vistehola til Ekofisk*, redigert av Edgar Hovland og Hans Eyvind Næss, 14-20. Drammen: Universitetsforl., 1987.
- Ottosen, Rune, red. *Parti, presse og publikum : 1880-1945*. Redigert av Hans Fredrik Dahl Vol. 2, Norsk presses historie : 1-4 (1660-2010) Oslo: Universitetsforl., 2010.

- Pedersen, Per-Bjørn. *I søkk og kav : på vandring med nordlendingen gjennom hundre år*. Stamsund: Orkana forl., 2000.
- Rinde, Harald. *Det moderne fylket*. Nordlands historie. Vol. 3, Bergen: Fagbokforlaget, 2015.
- Rokkan, Stein. "Geografi, religion og samfunnsklasse: Kryssende konfliktlinjer i norsk politikk." Oversatt av Lars Alldén og Bernt Hagtvet. Kap. 6 I *Stat, nasjon, klasse : essays i politisk sosiologi*, s. 111-205. Oslo: Universitetsforl., 1987.
- . "Sentrum og periferi, økonomi og kultur : Modeller og data i kometrisk sosiologi." I *Periferi og sentrum i historien*, redigert av Per Maurseth og Sivert Langholm, 129-55. Oslo: Universitetsforl., 1975.
- Ryssevik, Jostein. "Gjensyn med regionale kontraster : En studie av den relative betydning av klasse og kultur for norsk velgeradferd fra 1909 til 1936." I *Politikk mellom økonomi og kultur : Stein Rokkan som politisk sosiolog og forskningsinspirator*, redigert av Bernt Hagtvet, 295-338. Oslo: Ad Notam Gyldendal, 1992.
- Seip, Jens Arup. *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*. U-bøkene. Oslo: Universitetsforlaget, 1963.
- . "Modellenes tyranni." I *Periferi og sentrum i historien*, redigert av Per Maurseth og Sivert Langholm, s. 101-28. Oslo: Universitetsforl., 1975.
- Skeie, Peder. *Avaldsnes : skrift til kommunejubileet 1837-1937*. Avaldsnes herad : minneskrift. Stavanger: Dreyer, 1937.
- Slottemo, Hilde Gunn. *Malm, makt og mennesker : Ranas historie 1890-2005*. Redigert av historielag Rana Mo i Rana: Rana historielag, 2007.
- Sosial- og helsedepartementet. "Alkoholpolitikken i endring? : Hvordan norske myndigheter kan møte de nye utfordringer nasjonalt og internasjonalt." Oslo: Sosial og helsedepartementet, 1995.
- Statistisk Sentralbyrå. "SSBs virksomhet: Tall som forteller." u.å., lastet ned 10.05.2019. <https://www.ssb.no/omssb/om-oss/vaar-virksomhet>.
- Storaas, Alfred. *Herandsholmen*. Oslo: Eige forlag, 1969.
- Stugu, Ola Svein. "Mot et urbanisert land? 1920-2000." I *Norsk byhistorie : Urbanisering gjennom 1300 år*, s. 385-507. Oslo: Pax, 2006.
- . *Norsk historie etter 1905 : vegen mot velstandslandet*. Vol. 4, Oslo: Samlaget, 2012.
- Troup, Kathleen, og Anna Green. "The Annales." Kap. 4 I *The Houses of history : a critical reader in twentieth-century history and theory*, 87-109. Manchester: Manchester University Press, 1999.

- Veaa, Jan. *Der hav møter land : fiskerbondesamfunnet i Nordland 1870-1940*. Bergen: Fagbokforl., 2004.
- . *To kulturer : en sammenlignende undersøkelse av det vestnorske og det nordnorske kystsamfunnet : med hovedvekt på det 19. og 20. århundret*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, 2009.
- Vollan, Odd. *Den norske klippfiskhandels historie*. Førde: Øens Forlag, 1956.
- Wyller, Egil A. *Glimt*. Nordagutu, Telemark: Innova design, 2017.
doi:oai:nb.bibsys.no:999919915997202202.
- Ytreberg, Nils A. *Narviks historie : 2 : Fra første verdenskrig til våre dager*. Vol. 2, Narvik: Narvik kommune, 1954.

Kilder

SSB

Statistiske årbøker

1920 (40. årgang)

1926 og 1927 (46. årgang)

Norsk Offentlig Statistikk

(1920) VI. 190. Alkoholstatistikk 1918-1919.

(1922) VII. 53. Norges fiskerier 1919.

(1922) VII. 66. Stortingsvalget i 1921.

(1923) VII. 78. Kommunevalgene 1922.

(1927) VIII. 14. Forbudsavstemningen 18 oktober 1926.

Lofotposten

Utgaver fra 05.08.1919 til 06.10.1919 og 18.08.1926 til 18.10.1926

Stavanger Aftenblad

Utgaver fra 05.08.1919 til 06.10.1919 og 18.08.1926 til 18.10.1926

Arkiv losje Distriktslosje «Norden»

Arkivinstitusjon: Arkiv i Nordland

Arkiv: A-03/1013 – Losje «Nordens Klippe»

100 – L0001, L0007

102 – L0001

Arkiv losje Rogaland distriktslosje

Arkivinstitusjon: Statsarkivet i Stavanger

Arkiv: A-101372 – Pa 1258 – Distriktslosje Rogaland

A – A 0002

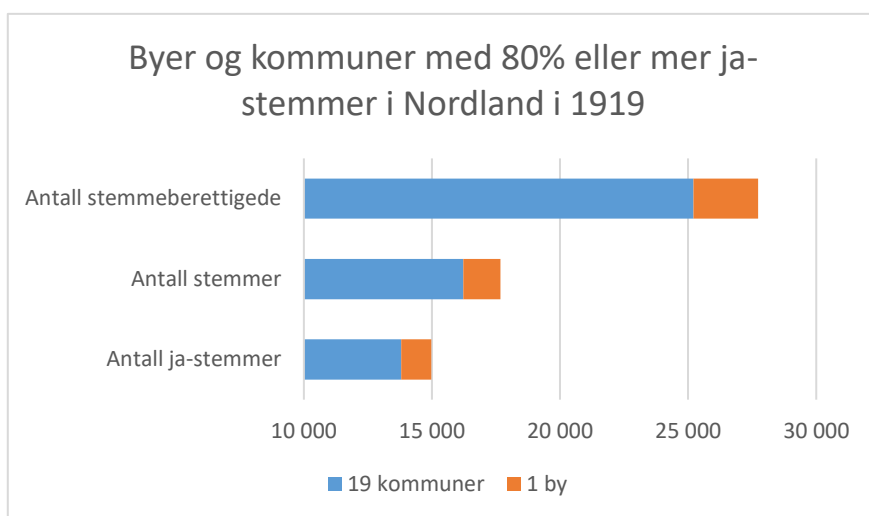
D – D 0001

E – E 0001

G – G 0001, G 0002

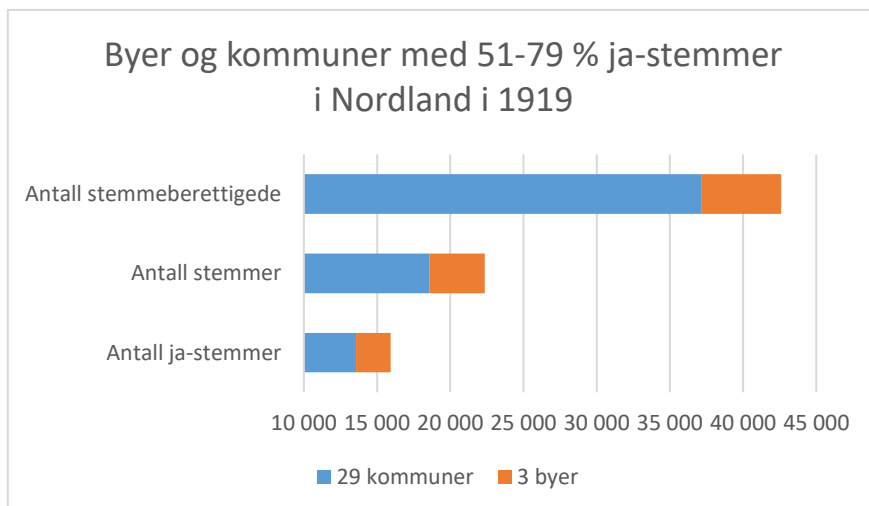
Vedlegg

1 – Ja-stemmer Nordland 1919²⁴⁹

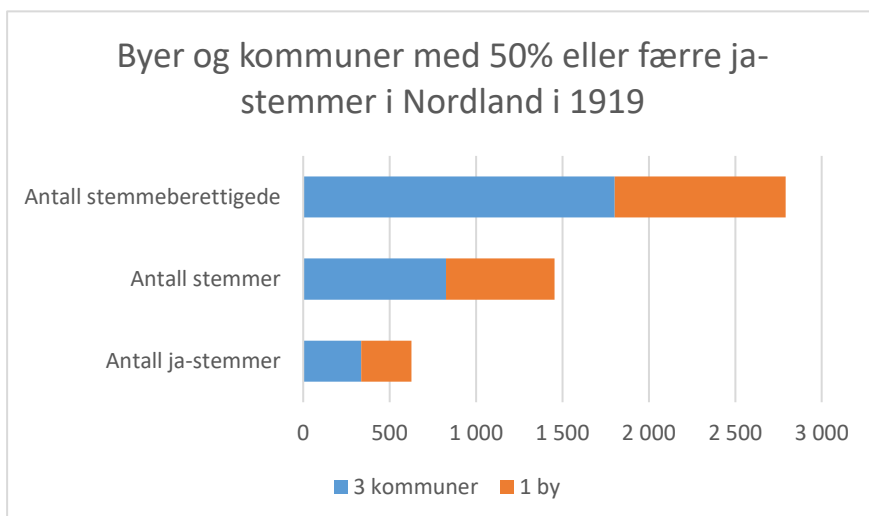
By: Mo

Kommuner: Leirfjord, Steigen, Hemnes, Dverberg, Beiarn, Trøna, Sortland, Kjerringøy, Tjeldsund, Velfjord, Evenes, Vik, Meløy, Saltdal, Fauske, Skjerstad, Vefsn, Bindal og Vega

Byer: Narvik, Bodø og Mosjøen

Kommuner: Værøy, Øksnes, Herøy, Alstahaug, Hamarøy, Dønnes, Korgen, Tysfjord, Lurøy, Moskenes, Lødingen, Hadsel, Nesna, Gildeskål, Gimsøy, Nordfold, Buksnes, Vågan, Stamnes, Bodin, Tjøtta, Borge, Rødøy, Leiranger, Hatfjelldal, Bø, Sørfold, Ankenes og Brønnøy

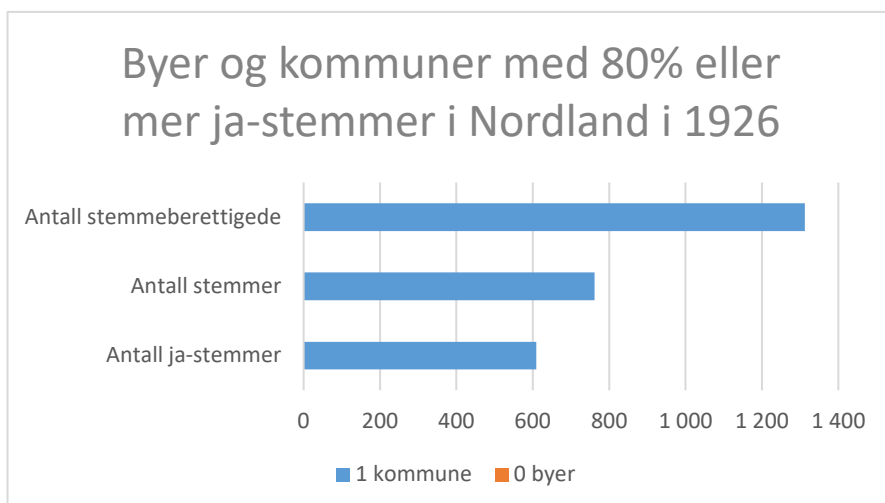

Byer: Svolvær

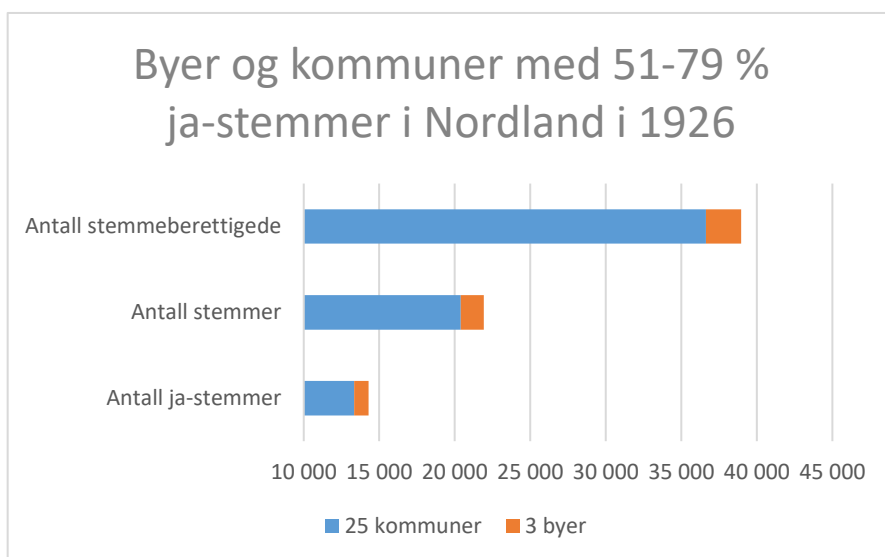
Kommuner: Nordvik, Vevelstad og Flakstad

²⁴⁹ NOS VI. 190., s. 48-49 & 51.

2 – Ja-stemmer Nordland 1926²⁵⁰

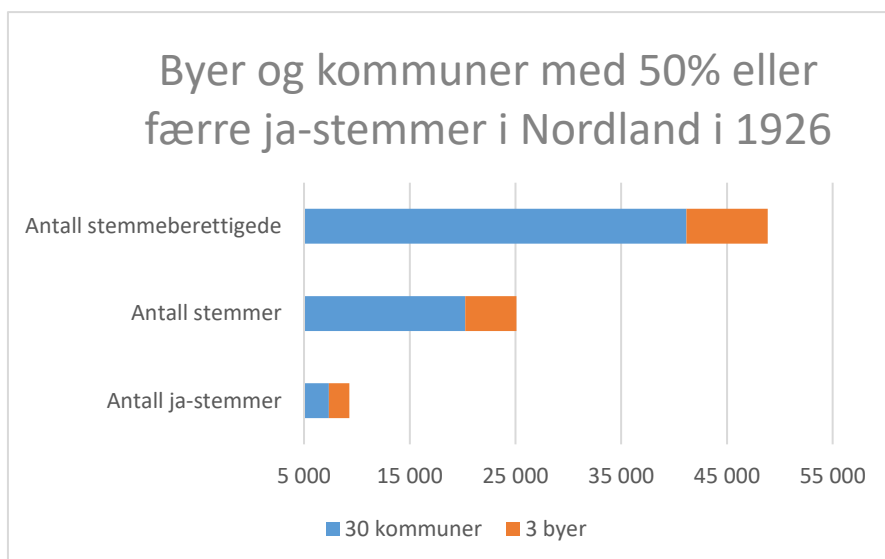

Kommune: Vega

Byer: Mo, Mosjøen og Brønnøysund

Kommuner: Andenes, Nord-Rana, Hemnes, Hatfjelldal, Bø, Sørfold, Ankenes, Dverberg, Beiarn, Landenes, Træna, Sortland, Kjerringøy, Tjeldsund, Velfjord, Evenes (inkl. Ballangen), Brønnøy, Vik, Meløy, Bjørnskinn, Saltdal, Fauske, Skjerstad, Vefsn og Bindal

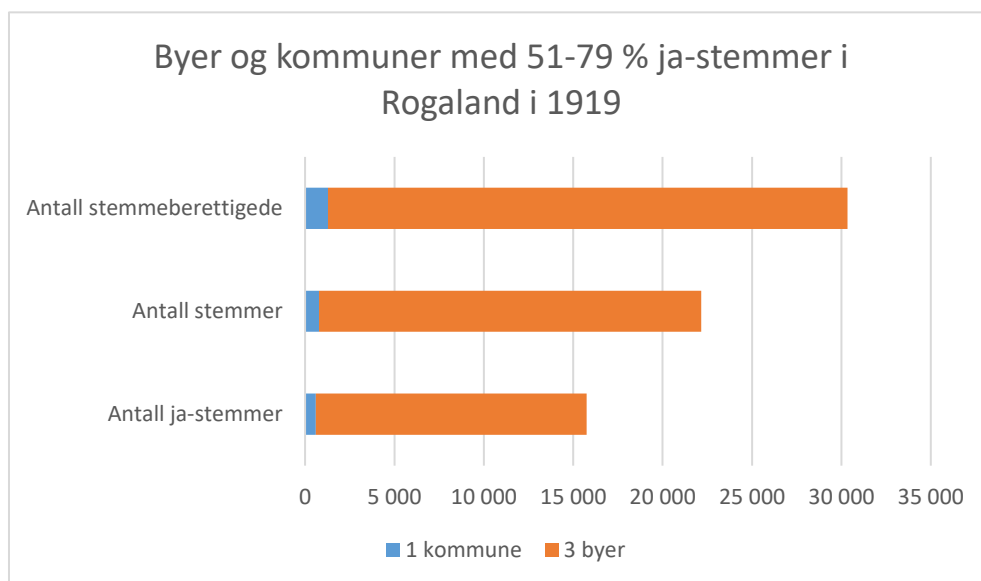

Byer: Svolvær, Narvik og Bodø

Kommuner: Nordvik, Værøy, Vevelstad, Øksnes, Herøy, Alstahaug, Hamarøy, Dønnes, Hol, Korgen, Tysfjord, Lurøy, Moskenes, Lødingen, Flakstad, Hadsel, Nesna, Gildeskål, Leirfjord, Gimsøy, Steigen, Nordfold, Buksnes, Vågan, Stamnes, Bodin, Tjøtta, Borge, Rødøy og Leiranger

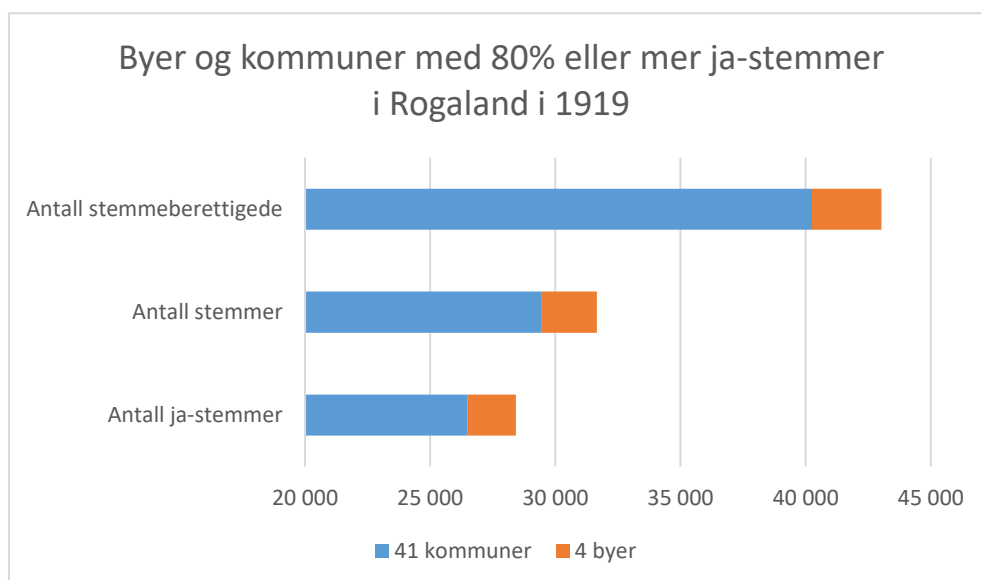
²⁵⁰ NOS VIII. 14., s. 16 & 18.

3 – Ja-stemmer Rogaland 1919²⁵¹

Byer: Stavanger, Egersund og Haugesund

Kommune: Sauda

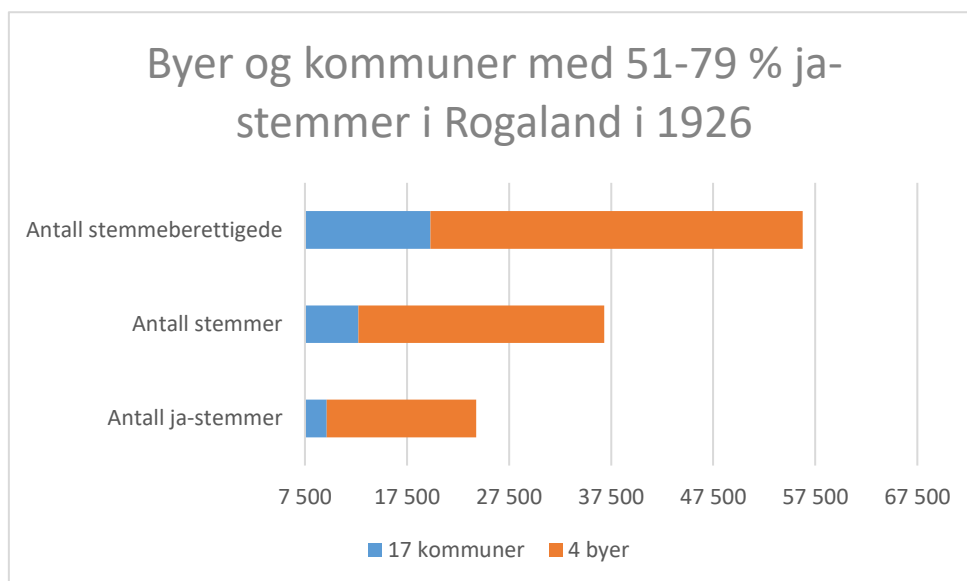
Byer: Kopervik, Sogndal, Sandnes og Skudeneshavn

Kommuner: Nedstrand, Klepp, Sokndal, Lund, Hetland, Håland, Time, Nærbø, Vikedal, Suldal, Jelsa, Ognå, Vats, Skåre, Skjold, Gjesdal, Helleland, Varhaug, Heskestad, Strand, Sjernerøy, Høle,

Fister, Erfjord, Høyland, Mosterøy, Sand, Tysvær, Rennesøy, Forsand, Bjerkreim, Eigersund, Hjelmeland, Torvastad, Avaldsnes, Skudenes, Årdal, Finnøy, Kopervik, Åkra og Bokn.

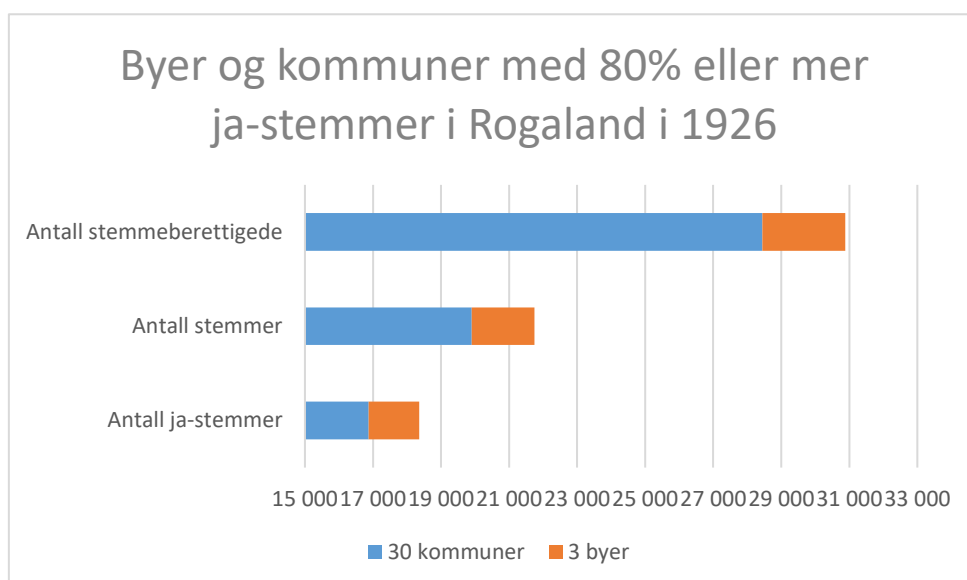
²⁵¹ NOS VI. 190., s. 42 & 51.

4 – Ja-stemmer Rogaland 1926²⁵²

Byer: Stavanger, Egersund, Kjøpervik og Haugesund

Kommuner: Sauda, Nedstrand, Lund, Suldal, Sand, Erfjord, Vikedal, Høle, Imsland, Sokndal, Klepp, Jelsa, Nærbø, Skåre, Skjold, Hetland og Håland

Byer: Sogndal, Sandnes og Skudeneshavn

Kommuner: Gjesdal, Strand, Sjernarøy, Bokn, Utsire, Helleland, Avalsnes, Høyland, Tysvær, Time, Fister, Heskestad, Sandeid, Randaberg, Vats,

Forsand, Hjelmeland, Eigersund, Ognå, Kvitingsøy, Torvastad, Skudenes, Varhaug, Bjerkreim, Stangaland, Rennesøy, Mosterøy, Finnøy, Åkra og Årdal

²⁵² NOS VIII. 14., s. 13 & 18.

5 – Resultater forbudsavstemningene, Norge, Nord-Norge og Vestlandet²⁵³

	1919		1926	
	for	mot	for	Mot
Norge	62	38	44	56
<i>Nord-Norge</i>	73	27	53	47
<i>Nordland</i>	73	27	51	49
<i>Byene i Nordland</i>	65	35	45	55
<i>Bygdene i Nordland</i>	74	26	52 (51,5)	49 (48,5)
Troms (bygdene)	77	23	60	40
Finnmark (bygdene)	65	35	49	51
<u>Byer</u> i Nord-Norge	63	37	47	53
<u>Bygder</u> i Nord-Norge	74	26	54	46
Vestlandet	78	22	67	33
<i>Rogaland</i>	82	18	73	27
<i>Byene i Rogaland</i>	72	28	62	37
<i>Bygdene i Rogaland</i>	90	10	81	19
Hordaland (bygdene)	81	19	71	29
Sogn og Fjordane (bygdene)	79	21	71	29
Møre og Romsdal (bygdene)	91	9	83	17
<u>Byer</u> på Vestlandet	60	40	46	54
<u>Bygder</u> på Vestlandet	85	15	77	23

²⁵³ NOS VI. 190., s. 34-35, 42-46 & 48-51.; NOS VIII. 14., s. 8-9 & 13-18.

6 – Avstemningsresultatene bygdene fylkesvis

<i>Bygdene fylkesvis</i>	<i>1919 - % ja-stemmer</i>	<i>1919 – antall ja- stemmer</i>	<i>1926 - % ja-stemmer</i>	<i>1926 – antall ja-stemmer</i>
<i>Østfold</i>	69,2	19 723	44,9	15 477
<i>Akershus</i>	33,2	14 176	16,9	12 222
<i>Hedmark</i>	50,1	19 951	24,0	11 318
<i>Opland</i>	59,9	20 853	39,7	16 746
<i>Buskerud</i>	45,3	11 817	28,2	9 681
<i>Vestfold</i>	50,5	10 461	28,4	7 810
<i>Telemark</i>	76,7	20 593	58,3	16 424
<i>Aust-Agder</i>	81,0	14 641	71,0	13 052
<i>Vest-Agder</i>	85,0	17 862	79,2	15 537
<i>Rogaland</i>	89,6	27 082	81,4	26 504
<i>Hordaland</i>	80,8	37 900	70,9	37 723
<i>Sogn og Fjordane</i>	78,8	22 745	71,5	23 275
<i>Møre</i>	91,4	42 702	82,9	41 924
<i>Sør-Trøndelag</i>	81,0	27 449	62,5	22 747
<i>Nord-Trøndelag</i>	78,1	18 370	59,0	14 839
<i>Nordland</i>	74,6	28 879	51,5	21 299
<i>Troms</i>	76,7	12 394	60,2	12 706
<i>Finnmark</i>	65,4	4 246	48,9	4 210
<i>Samtlige bygder</i>	70,1	371 844	51,7	323 494
<i>Byene</i>	44,5	117 173	30,3	99 537
<i>Riket</i>	61,6	489 017	44,3	423 031